

TARTU ÜLIKOOLI
TOIMETISED

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS

943

EESTI RAHVALUULE
KÄSITLUSI

Töid eesti filoloogia alalt

TARTU 1992

TARTU ÜLIKOOLI TOIMETISED
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS

Alustatud 1893.a. VIHIK 943

Eesti rahvaluule käsitlusi

Töid eesti filoloogia alalt

TARTU 1992

Toimetuskolleegium:
A.Järv (vastutav toimetaja), A.Merilai, T.Roll.

BALLAAD "NURGANAININE" EESTI VANEMAS LAULUTRADITSIOONIS

Eduard Laugaste

Eesti rahvaloomingu varamus leidub kauge mineviku inimese intiimelu kujutavaid ja tänapäevalegi mõjusaid lüroepilisi laulutüüpe, nagu "Ristitud mets", milles kujutatakse juhusliku hulkuri neiuvõrgutamise pärast häbi tundvaid metsapuid. "Mareta lapse" süžeeks on saksa kaubitseja neiumagatamine, mille vilja salgab maha ema. Kui aga kolmepäevasele lapsele antakse kõnevõime, seab ta jalule tõe, teatades, kes on tema vanemad.

Eesti regilaulu lüroepika vanemas kihistuses leidub eelnevaist erinev täiesti omalaadne ballaad, milles peategelane, tuhuvaevades ahastav abielunaine tõmbab oma vaevustele kaasa elama talle ligidased inimesed, alates pereliikmetest. See kõik sunnib kaasa elama nii laulu edasiandja kui ka kuulaja.

Uue inimese ilmaletulek sisaldas mineviku inimese jaoks palju salapärast. Tuhulise käitumises peegelduvad perekondlikud suhted ja rahvausundilised kujutelmad. Kinnistub veendumus: ori võib tööst vabaks saada, nurganaine oma osast mitte. Kujunenud olukorra kergendamiseks ei saa ta tuhuvaevusi kellegagi jagada, ei saa neid üle kanda toaseintele, kerisekividele, puudele, ei mingitele muudelegi esemetele. Ei jää valud-vaevad saunagi. Surmaahastuses loodab inimene leida siiski jõude, kes võivad avada luised lukud ning lõigata läbi ilmaletulekut takistavad sinised ja punased paelad.

Laul on mõjutanud ka luuletajate loomingut (vt. Kalevipoja sünd eepose teises loos ja G.Suitsu poeem "Lapse sünd").

Sünnitaja kannab rahvapärast nurganaise nimetust, küllap seepärast, et ta paigutati rahvausundilistel põhjustel sünnitamise ajaks, kohati kauemakski kõrvale võõraste silmade eest, et need ei pääseks kahjustama sünnitajat ega sündivat. Aga ka sündsustundest. Sünnitada võis eluruumides, kindlam tundus siiski saunas, kus võimaldus kergemini ka soojust ja veerežiimi korraldada, pealegi muud elutegevust segamata. Vahel koguni lambalaudas. Tuhuvaevustest kuni lapse ilmaletulekuni ongi sünnitaja siis nurganaine. Sünniprotseduur toimus rahvaarsti (ämmamoori) abil, aga usuti ka üleloomulike, silmale nägemata jõudude olemasolu, kellelt rasketel hetkedel abi nõutati. Küllalt on esinenud sünnitaja või sündija surmajuhtmeid, mis on ähvardavalt inimestesse süüvinud ning andnud ainet käsit-

letavale laulutüübile. Hirm surma võimalikkuse ees on sundinud kasutama ettevaatusvahendeid.

Iga erakordsus on põnevuse allikas, mis erutab asjaosalisi ja ligimesi, keskendab endale tähelepanu sündmuse kestel või tagantjärele. Nii on see lapse sündimisegagi. Kogu protseduuri kujutav ballaad vahendab seda rikkalikku elamuste mitmekesisust. Juba valmislooming on võtnud liitosi veel temaatiliselt ligidasest laulutüüpidest (näiteks tüübist "Kivine kirst") või haarab elemente ümbritsevast tegelikkusest. Osalt sellega seletub vaadeldava laulu variandiline mitmekesisus.

Sünnitamisprotsessiga seotud ajaliselt lühike järk jaguneb kaheks: sünnitamise-eelne ja lapse ilmaletulek. Seda järku käsitlebki ballaad "Nurganaine".

Ballaad on üks eepikažanre, kus teemast sõltudes liituvad kas lüüriline või dramaatiline. Vastavalt domineerivale liigile kõneleme lüürilisest, eepilisest või dramaatilisest ballaadist. J.W.Goethe leidis ballaadis luule ürgvormi (Urei), kus liigid polnud veel eraldunud, vaid nagu elavas ürgmunas funktsioneerivad kõik koos. Nii sisult kui vormilt on ballaad kondenseeritud nagu proosavormis novell. Ainet kasutatakse üksnes niipalju, kui see autori mõtte ja tundmuste esiletoomiseks on vajalik ning küllaldane. Sündmustik on pingetatud, liigub katkestusteta hoogsalt. Tegelasi karakteriseeritakse tegevuse kaudu. Väljendustihe hoogne dialoog liitub ballaadi muu dünaamilise kujundusega.

Sündmustik esitatakse otsejutustusena ("Nurganaine": Nurganaine noorukene/ tieb ta talu tallitusta). Varianditi võib tekkida olukordade muutusi.

Ballaadi aineks kujunes erandina mingi põnev sündmus või situatsioon. Saanud vastava kujunduse, tõmbas see endale kuulaja tähelepanu ning viis kaasaalamiseni. Esitus toimus ju suuliselt ja see pidi kuulaja hoidma pingeseisundis, pani ootama iga järgneva sündmuse kujunemist vastavas reastuses kuni puändi ja sellele järgneva vabastava lahenduseni. Lahendus pidi kuulajas kinnistuma kauaks. Nii on siis ballaad tugeva järelmõjuga žanr. Enamik ballaade on traagilise lõpuga, kus peategelane hävib ("Kalmuneid"). Vähesed lõpevad õnneliku lahendusega. Eesmärgiks on ballaadi looja või edasikandja maailmasuhtumise järgi kujundada positiivseid väärtushinnanguid: julgust, inimlikku väärikust, armastust, ausust ja muidki eetilisi väärtusi. Kehtivate tõekspidamiste vastu eksinu ei pääse karistusest (sõnamurdjal Peetril tuleb vahetada kositud maine naine kalmulise vastu, kuna ta vilja külvates töötanud naida kalmulist, nüüd aga on oma töötuse murdnud. Ise läheb "täheks taevasse"). Otsused kujunevad elamuste ja kannatuste kaudu. Kuulajat paneb kaasa elama õnnestunud looming, mis tähendab ühtlasi väärtushinnangut loomingule.

Käesolevad tähelepanekud on tulenenud rahvaballaadi olemust jälgides. Meie rahvaballaad on üldise ballaadimõiste ligidane olnud juba kaugemas minevikus. "Maie laulus" kujutatakse olulisi sündmusdetalle tihedas dramaatilises dialoogis, jälgitakse põgeneja esinemist oma kuriteo sooritamisesest kuni vastava karistuseni.

"Nurganaine" kuulub eepiliste ballaadide rühma, sisuks lapsele eluandja elamused. Lõpp on optimistlik: suletakse surmauksed.

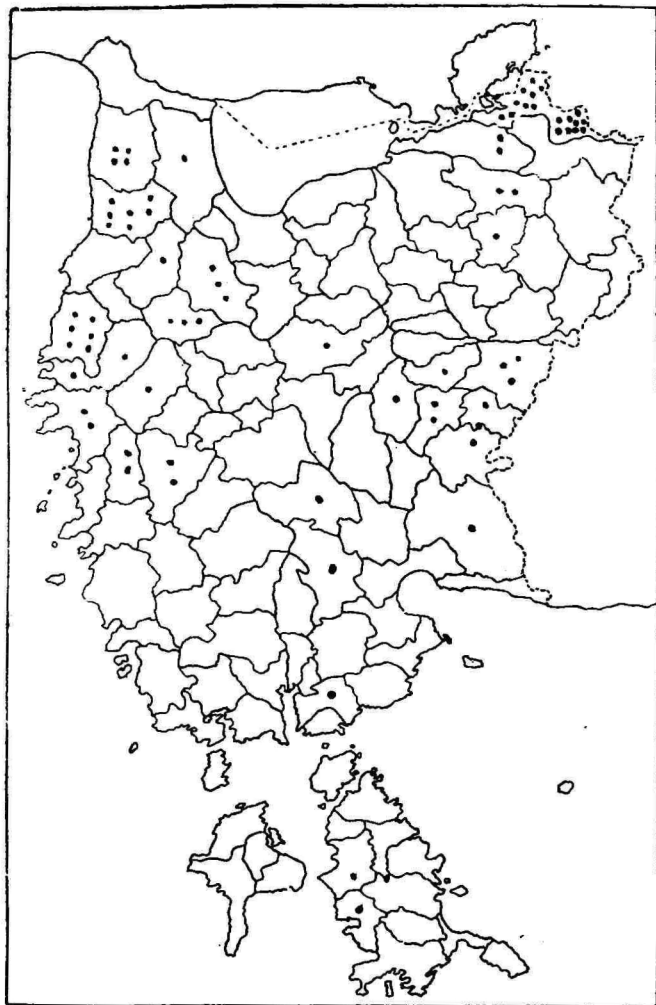
"Nurganaine", naiste ballaad, on loodud naise elus väga olulisel ja elamusterohkel teemal. Nurganaisest peategelane annab endastmõistetavalt nime ka laulutüübile. Sama tüübinimetust kasutab ka H. Tampere "Vana Kannel" III ja IV, samuti antoloogias "Eesti rahvalaule viisidega" II, viimases teoses "Varrulaulude rühmas". "Eesti rahvalaulud. Antoloogia" III: tüüp 3120 (seitse varianti) kasutab liiga üldist pealkirja "Tuhulaul". Siin pole tegemist mingi tuhulaulude rühma esindajaga, vaid kõneleme kindla teema ja tegelasega laulust, millel oli kaasuslik kasutamise tingimus, seega omaette tavandilaul.

Laulu kompositsiooni moodustavad erilised põhielemendid e. faktorid [1/]. Need on temaatilised ühikud, mida oli võimalik vajadusele vastavalt reastada, välja jätta või asendada kunstilist elamust kahjustamata. Faktorite hulgas võivad esineda mitmesugused temaatilised lõigud, mida laulik võib esitada mitte kõike kasutades. Kõiki faktoreid pole alati käiku pandud, ei leidu ka kõiki faktoreid sisaldavaid variante, kuna võivad puududa mõned faktorit moodustavad temaatilised lõigud. Näiteks, kas laulus pildistada läbi kõik enesetapu võimalused (poomine, pussitamine, uputamine) või jätkub mõnest, ühest? Valikuvõimaluse korral toimuvad laulikud vastavalt oma meeleolule, meeldimusele, osalt juhuslikkusele. Laulikut mõjutab ka keskkond ja ümbrus antud momendil.

Milline variant on tervik, milline poolik? "Nurganaise" täiuslik variant peab kirjeldama peategelase vaevusi, nende leevendamise püüdeid, välja jõudma lootusetusse (mis valmistab ette kulmimatsiooni) ja lõpuks lahenduseni, s.o. sünnini (ka välisjõudude vahendusel), millegi kaasneb pingest vabanemine ja sünnirõõm (rõõmu-naer). Fragmentide eraldamine on kerge, kuna neis leiduvad mõned olulised lüngad. Kokku on fragmente 26, nende suur arv tõendab juba varast teose teise faasi siirdumist. Seepärast seda laulu rahvaluule kogujaile enam ei pakutud, kui nad ise ei osanud küsida või juhuslikult selle peale ei sattunud, et siis teadlikult hakata jälgi ajama, nagu tegi M. Veske. Et laul on 20. saj. alguseks kolmandas, unustamise faasis, näitab ka see, et viimane terviktekst saadi 1901.a., ülejäänud selle sajandi kuus teksti on fragmendid, viimane neist on kirja pandud 1940.a.

Analüüsimiseks lahutame laulu variandid faktoriteks, mis loogiliselt järjestatuna annavad kujutluse laulust tervikuna. Nurganaiselaulus pole kõik faktorid samas sõnastu-

NURGANINE . LEVIKUAREAL

Koordid. kandmata Td 4

ses, kuigi on samasisulised, järelikult improvisatsioonis töödeldud.

Uurimismaterjal. Arvesse on võetud nii käsikirjaline kui ka trükimaterjal. Arvestamata on korduvalt saadetud tekstid, Arvestatud neist aga kõige vanem saadeti. Trükitud on 21 teksti, vanim A.H.Neusi kogus "Ehstnische Volkslieder" I (1850). Kokku (koos Setumaaaga) tuleks analüüsimisele 71 varianti. Levila on üle-eestiline. Variandid jagunevad järgmiselt /2/: Jõhvi — 4, Iisaku — 1, Lügane — 7, Haljala — 6, Kadrina — 2, Viru-Jaagupi — 1, Simuna — 1, Väike-Maarja — 3, Ambla — 1, Harju-Jaani — 2, Karuse — 1, Karja — 1, Mustjala — 1, Pärnu-Jaagupi — 1, Vändra — 1, Saarde — 1, Halliste — 1, Karksi — 1, Helme — 3, Tarvastu — 1, Paistu — 2, Viljandi — 1, Põltsamaa — 1, Kanepi — 1, Põlva — 1, Räpina — 1, Setu — 18, koht teadmata — 4.

Setu nurganaiselaul erineb mõnevõrra muust eesti laulutraditsioonist. See on detailivaesem ja arenduski pinnapealsem. Unustamise tegur näib üsna oluline.

Enamik setu variante on trükitud Hurda kogus "Setukeste laulud" III (1907), numbrid 1817-1827. Käsikirjadest on üks variant M.Veske kogus, kaks Hurda, üks Sommeri ja kolm eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri kogus.

Üldse on aga setu variantides säilinud aastatuhandeid tagasi eksisteerinud kujutelmi, nagu sünnitamist takistavad luised või sinised ja punased paelad, millest saab vabaneda mõne eriliste võimetega üleloomuliku olendi, hiljem katoliiklikude mõjude kaudu ilmunud pühakute abil. Veel on setu lauludes säilinud rohkem kui 5000 aastat vanad mütoloogilised nimed Tooni ja Kalm. Esimene on muistne surnu- ja laibanimetus (ka Tooni poeg ja tütar) ning teise ilma siirdunud ümbritsev reaalse maailmaga sarnanev surnute maailm. Laulus on Toonit kasutatud küll juba surnutejumala nimetusena. Kalm tähendas algselt samuti laipa, aga nimetus on hiljem kandunud laiba asupaigale (vrd. nimetus kalmistu). Surm ja kalm on ka Virumaa lauludes (Kad 1). Nõnda ka Mana ja Toonela (Lüg 5).

Millistest faktoritest koosneb uuritav laul? Sissejuhatus peab selgitama, kas on tegemist varrujoomise või muu piduliku kokkutulekuga.

A. Esimesed tuhuvaevused.

B. Tuhulise välimus ja käitumine.

C. Katsed tuhuvaevusi maagiliselt üle kanda. (Siin leidub rohkesti temaatilisi löike: toas, saunas, laudas, aias, köögis, ahju juures, toolil, künnisel, põrandal, varnas, toanurgas, metsas.)

D. Mõtted surmale. (Kannataja arvab saavat surma, otsustab end siis ise hukata: kas puua, noaga tappa või uputada.)

- E. Pere nutab, eriti ahastab abikaasa.
- F. Korraldused surma puhuks. (Kolm lõiku: Surirõivastus, kirst, kuidas matta.)
- G. Sünnitusabilised. (Ämmamoor, Jeesus, Maarja, Looja.)
- H. Lapse sünd.
- I. Tänu.
- K. Rõõmunaer.
- L. Suletakse kirikuuksed ja kalmukaaned.

Kõige varieeruvam on regilaulu algus. See muutub vastavalt funktsioonile. Sõltub sellest, kas laul peab kujutama noore naise elu üht pingelist situatsiooni või on see tõepoolest varrulaul, nagu mõne variandi saates on mainitud (M.Veske). Laulu teema on intiimne, seepärast ei saanud selle kasutamine olla kuigi laialdane ega sagedane. Oma kommentaarides ütleb M.Veske: "Need minu leitud laulud on varrulaulud, mida veel paarikümne aasta eest, nagu naised ütlesivad, varrudes ehk ristsetel lauldud saadud" /3/. Kas see oli aga kõikjal nõnda?

Sissejuhatus on kuulaja häälestamiseks, järgneva ettevalmiseks. Sealt selgub ühtlasi, kes on kangelane, ja see, keda võib süüdistada ükskõiksuses ja hoolimatuses, kes jootudel ainult isiklikke naudinguid harrastab kasvõi liigsöömisega.

Sissejuhatus võib ka puududa, aga küllalt on ka sissejuhatusel variante. Selles pöörduvad naised meessoos poole, kes oma käitumisega näitavad, et nad on unustanud tuhulise vaevused, mis ajuti viisid koguni surmamõtetele (Jõh 2, Lüg 1, Hlj 1,3, Plt 1, Kan 1). Sama mõte läbib eri vormides peaaegu kõiki sissejuhatusi. Sõõgist lugupidamise kõrval olevat poisid lisaks kõrgid ja tuimad ega oskavat kombekalt suhelda, vaid "iratsevat" (irvitavad) sündsusetult (Hel 1,3, Pst 1). Halvustava sünonüümiga nimetatakse noormehi piibujoojateks ja antakse siis nõu pigem nurka või pingi alla kaduda, et sündsusetu käitumine silma ei torkaks (Sim 2). Või mingu kõlgusesse magama.

Mõningaid märkusi siiski ka setu aspektist.

Üks kinnispunkte Setus olid kindlasti varrud. Varrule kutsujalt küsiti:

Kas iks tul'i' tuhu sõna
vai tu'i' Tooni sõna?

Vastuseks on rõõmsameelne: ei tule surmasõnum (Tooni sõna), vaid elusõna (tuhusõna):

Ega iks ma tuo-us Tooni sõnna
ega kannas Kalmu sõnna,
ära ika ma tõie tuhu sõna.

Tulge-es tie⁴ pito pidämä,
kal'tist korda kandema.

(“Ristkäste” sõnumid tunakse. — SL III, var. 1816.)

Mida käsitlevad setu variandid, millised on setu faktorid? Mil-
line on meeste ja naiste osa kokkutulekul? Pannakse ette retooriline
küsimus: mida need mehed ja poisid sinna otsivad? On ju naiste
joogid ja naiste pulm (var. 1817, 1822-1826 A,B). Mehed on verevad
sellestki, et nad ei kuluta verd, s.t. ei anna kellelegi oma verd (var.
1826 A, B).

Peategelane on ikka tarenaine, noor noorik, nurganaine, vaene
vaevanägi (var. 1818, 1824, 1825, 1827). Paaris variandis koos pa-
ratamatute kangelastega moodustub kolmik, kellest kõik on kuidagi
vaevas:

Ütsi ol'i vaene vananaan'e,
tõn'e vaenõ tarõnaan'e,
kolmas vaga vaimukõnõ.

Esimene on ämmamoor, teine sünnitaja (nurganaine), kolmas
sünnitav (1817, 1827, Räp 1).

Laulma kutsutakse “vaest tarõnaist, noorta nurganeitsükeist”
(1817).

Naise elu ja ühiskondlike kohustuste raskusi mõistmatuile ongi
pühendatud ballaad. Vahel nimetatakse seda koosolekut ka varru-
deks, vahel küll tinglikult.

Millised olid siis käesoleva ballaadi aluseks saanud nurganaise
läbielatud kannatused?

A. Esimesed tuhuvaevused. Tuhuvaevuste kujutamisega algab
ballaadi tegevus. Paistu variandi algul lastakse noor naine äkki
igapäevatalituste keskel sattuda uude olukorda. Heitnud päevatöö
järel õhtul magama, tunneb aga hommikul järsku: valu sirgub selgä
mööda, / pureb puusaluida mööda (Pst 2). Sellist algust on mujalgi
(Vil 1, Kõs 1). Mõnda tabab kohe surmahirm (Räp 1, Plv 1).

Kannataja esimene reaktsioon on piüie tuhuvaevusi vähendada
või neist maagilise ülekande vahendusel vabaneda. Loodeti maja- ja
metshaldja abile. Hädaline tallab palju talle tuttavaid radu nii kodus
kui metsas. Kogu tema tegevus liigub lootuste ja hirmu vahemail,
sellest pingest üha tõuseb ning kuhmineerub surmamõtetes.

B. Tuhulise välimus ja käitumine. Valud moonutavad kannataja
välimust:

Puna uulilta pudenu,
veri veernu palge'esta,
sinitšes jäänu silmäveere,
kõllatses jäänu kõrvaääre.
(Pst 1.)

Sisult sama leidub ka variantides Hel 1, Se Kk 2, Lüg 5. Nurganaisel tekib muidki kaebusi valude üle rinnus, puusades, vatsas (Lüg 3).

Tasakaalutust tuleb psüühilises seisundis. Valud panevad kannataja otsaesise higistama. Ta lõõb ristatud käed taeva poole (Kos 1). On ka teistlaadi reaktsioone: olukord paneb hädalist palju liikuma, see nagu viiks mõtted teise suunda ja eemaldaks ajutiseks hädad (Lüg 3, 6, 7, Hlj 1). Tuhatkord käib tubade, sadakord sauna vahet, ka kaevuteedel (Hlj 4-6, Sim 1, 3). Käib siis, vöö pihus, tanu käes (Sim 3, Lüg 4, 5, Kan 1, Plv 1,2), kohati seelik hambus (Krk-Hls 1, Lüg 1). Teda iseloomustatakse kaasatundvate sünonüümidega: valuline, vaevuline naine (Sim 1-3, VJg 1, Jõh 1), ka lihtsalt vaene naine (Lüg 1, 2, Hlj 1-5, Sim 2, Kse 1, Hls-Krk 1, Vil 1, Pst 1, Ráp 1), nurganaine vaevanägija (Se Kk 3).

Tuhu ohud. Tuhun om tuline surma, nurgavoodis murjatu valu (Hel 1, Trv 1), tuluhäda on äkiline (Hel 2).Liikumise paljust näitab järgmine hüperbool:

Kuued kengad (kapukad) kulutas,
viied viisud villendeli
seda teeda timpinidessa,
seda maada marssidessa.
(Lüg 7, 3, 4.)

Sellistes olukordades võib liikumine osutuda sihituks (Jõh 1, Lüg 5, Hlj 1).

Setu tekstides on veel mõningaid jooni. Vaevustes naine läks haljaks nagu hein ja kollaseks kui kõiv (SL 1817, 1821). Sõi kuivi herneid, läks õue, tuli tarre, tanu käes (1818). Käis toas kápuli (1822), sõrmed seina samblais (1825, 1824, 1825, 1826 A, B). Suurtes valudes inimese hammustamine ilmub mündeski seostes. Tooni ootab, asetseb tema päitsis, tütar jalutsis, loodavad valulist saada kannuliseks (1823, 1825). Surm ja Kalmu varitsevad kannatajat ka (Kad 1).

C. Katsed tuhuvaevusi maagiliselt üle anda. Kannataja käib tuatiedä, kaevutiedä, saunatiedä, kõõgitiedä, aidatiedä, käib kambri vaheta (Lüg 3, 5, 6, Jõh 3, 4, Hlj 4, 5, Sim 1, 2, 3, VMr 1, 2, Jõh 1, Kad 2, 1, Kos 2, Td 1, Se 3).

Abitus situatsioonis läbib talle tööks koduseks saanud kohad, selle hulgas laudad (VJg, Lüg 1, Hlj 1, 3). Ka aida ja kõõgiteed (VJg 1). Abi ahjust, kerisest, leelõnkast jääb saamata (Lüg 1, Hlj 4, 5, 6, Sim 1, 2, Jõh 1, Kad 1, 2, VMr 1, Amb 1, HJu 1, Kos 1, Plt 1, Se 1). Ei kerisest kergitust ega turva lava turbest (Jõh 1, Hlj 1). Abi aiast (aiaväravast), tuge tulbast (Iis 1, Se 1, Plv 1,2, Ráp 1).

Setu variantides oodatakse nõu ka nõgeselt, seegi ei talu maagilist ülekannet (Se 1).

Vändras saab nurganaine sõimuobjektiks siis, kui ta astub oiates tupp, otsides "varnast valuvõttijada". Nüüd juba ämm põrutab:

Mis sa tuigud, turuhoora
või mis lõngud, Lääne litsi!

Kannataja tõrjub etteheited tagasi, lisades:

Mina tuigun surmasuussa
vaagun ihuvaeva seessa.
(Vän 1.)

Nutustatud nurgad, seinad ja ahjuääred näevad hädalise põlvitusi nagu tubased istmed ja põrand (Hlj 4, 6, Sim 2, Hel 1, Trv 1). Lõuna-Eesti sõnastuses on erinevusi (Hlj 4, 6, Sim 2, Hls-Krk 2). Ka on

Nurgad täide nutuvetta,
seinacared silmavetta.
(Lüg 6, Hlj 5, Kos 2, HJn 1.)

Mõjukalt kujuandatud pilt õnnetuses nutvast naisest täis valu ja silmavett. Tuntud objektid ei võta üle nooriku valusid. Jääb lootus valud suunata metsapuudesse. Seegi osutub lootusetuks. Tuhuvadud pead inimene lõpuni ise kandma.

Valud metsapuudesse. Suhtlemist puudega on samuti suudetud elamuslikult edasi anda. See tuleb siis, kui jääb üksnes lootus valud üle anda metsapuudele. Puude valik on erandlik, on need puud, mis kuidagi mütoloogiliste kujutelmadega või on haruldased. Vanemais üleskirjutustes on kolm metsa, mis vastab igati rahvaluule kolmtraditsioonile. Need on õuna-, vahtra- ja kibuvitsamets (Td 1). Üldiselt on ikka toomed, remmelgad, vahtrad, pihlakad (Jõh 2, Lüg 1, 3, 7, Hlj 4, Sim 1, 2, 3, VMr 1, 2). Lõuna-Eestis tulevad lisaks haava- ja pähklipuud. Puude keskel tuhuvaevustest vabanemata tuleb kannataja täis ahastust koju igapäevasesemete keskele, millega on kujunenud püsivad suhted. Need on leepada, künnis põrand, seinad. Alliteratsioon deterneerib suhted: küljekirjad künnisel, põlevkirjad põrandal, seljakirjad seinal (Lüg 1, Hlj 1).

D. Mõtted surmale. Väljapääsu nägemata otsustab hädaline siis end ise hävitada. Pöördudes oma mehe poole ütleb: "Taha ei ilman eläde" (Hel 1, ka VJg 1, Sim 2,3, Se 3, Lüg 5). Soovi teostada ei õnnestu. Kas tuleb puud otsustavusest (Lüg 7, 4). Setu variandis tahab kannataja end käterätiga kägistada (SL 1819, 1821, KK 7). Ikka otsib ta puud enda poomiseks (Kan 1, Kad 2). Siin astub otsustavalt vahele Maarja: "Puu on loodud hoora puua" (Kad 2,

Lüg 5). Hädaldajat katsub troostida ka abikaasa, ta loodab Maarja appitulekut (Hel 2). Euda uputamise mõte kerkib loomulikult esile, kas ojas, kaevus või mujal (Trv 1), ka meri võib kerkida mõttesse (Saa 1, Vil 1, Se 3). Naise lootusetusetunnet katsub mees kõigutada:

Ole kaiki kannateme,
vali sa vastu paneme
(Krk 1, Hel 3.)

E. Pere nutab. Pinge aina tõuseb. Kaastundest haaratud on kogu pere. Eriti ahastuses on elukaaslane. Kaebused oma vaevuste pärast ja surmahirm, vahel koguni surma kui lahenduse otsimine mõjutavad lähikondseid, kutsuvad välja pisaraid: pere nutab pingi, lapsed laua all, kaasa aga kambris (Jõh 1, Lüg 2, 7, Hlj 5, 6, Kad 1, 2, VJg 1, Sim 2, 3, VMr 1, Kse 1, Vän 1, Krk 1, Se 4, Td 1). Suurim ahastaja on muidugi eluseltsiline:

Jo minu sula suresse,
jo minu ella eidab inge.
(Jõh 1, Lüg 1, 2, 7, Hlh 1, VJg 1, VMr 2.)

Nutavad isa, ema ja mees (Se 3), ka äi ja ämm (Hlj 6).

Nutt on kahtlemata vana motiiv sellistes situatsioonides, seda ehk aitab kinnitada ka vanade kujutelmade ja nimetuste kasutamine siin: Maarja viiakse Manale, tuna viiäs Tuonelasse (Lüg 5). Surm tähendab kaotust kogu perele (HJn 1).

F. Kannataja korraldused ja soovid surma puhuks. See faktor puudub Setus peaaegu täielikult. Kannataja avaldab oma soovid suririetuse, kirstu ja selle kohta, kuidas ja kuhu matta (Krk 1. Hlj 2, Krj 1, Hls-Krk 2).

Nagu mainitud, on tegemist iseseisva lauluga "Kivine kirst", mis on siin viidatud aladel liidetud laulutüübiga "Nurganaine". Kirstu valmistamist leidub muudiski laulutüüpides, vt. näit. "Neiu surm" (VK IV 76:1), kus neiu nõuab tinast kirstu, mitte lepa- ega haavakirstu. Teine sellele ligidane tüüp on "Kivist kirst", Mis on aga siirdunud surmamõtetega seotud lauludesse rändmotiivina (H II 41, 691; Khn = ERIA 1233:2). Need mõlemad laulud koos on põinitud surmamotiivi sisaldava "Nurganaise" lauluga.

G. Sünnitusabilised: ämmamoor ja pühakud. Eelmises valuline avaldas oma soovid surma puhuks. Väline troost oli mõjunud sähvatusena. Siin aga kutsutakse välja tavalised ja üleloomulikud abilised, kelle tegevus annab sündmustele hoopis omapärase ilme. On jõutud kulminatsioonini.

Naine hakkab oma kaasa kaela käskides:

Oi minu mesine meesi
mine eite otsimaie,
teise talu tarka naista.
(Hlj 1, Lüg 1.)

Tuuakse ämmamoor (vanaeit, eit, tark naine). Ta palub pühakuid, käes kubu õlgi, et Jeesus ja Maarja annaksid tõhusat abi (Lüg 5). Nurganaine annab mehele nõu võtta hobune ja tõtata Looja enese ette (Hel 3). Või käsutab abikaasa oma su ast Peetrit tooma vanaeit, loojaeit (ämmamoor) (Vän 1). Kes on need "loojad"? Kas rahva hulgast võrsunud ja seal kuulsuse võitnud rahvaarstid või lootus Maarja või mõne teise pühaku nime kasutamise mõjule? Nurganaise tegevus seletub vahel sellega, et talle antakse nõu "ei sinu päästa Pärnu saksad, vae välskärüd paranda, tie ei tohter terveestä" (Lüg 4). Rahvaarsti on usaldanud inimesed ikka rohkem kui ametiarsti (linnaarsti), nii palju kui talupoeg neid üldse kätte saigi. Igas külas oli oma ämmaeit, loomulikust tarbest välja kasvanud. Ämmaeit soovis omakorda pühakuil päästa vaevast. Palve võeti kuulda ja poeg ilmus põlvedele (Hlj 3, Plv 1). Kujuteldavaid üleloomulikke abilisi usaldati samuti rohkem. Nurganaise vahendusel nad ilmusidki. Jeesus tuli õlgedega, Maarja põhkudega, viisid naise voodisse. Sünnitamine toimus kiiresti (Td 1, PJg 1), poeg ilmus põhkudele Hlj 3, ka Lüg 6, 7). Rahvas lõi endale ise oma Jeesuse ja Maarja, kelle tegevus oli adapteeritud rahva enda elulaadile. Siin peegeldub üldine pruuk puhtuse ja isolatsiooni tagamiseks paigutada sünnitaja õlgedele. Nii toimiti ka surnia lähel olijatega, mille vastu Kreutzwald oma "Kodu-tohtriga" võitles. Õlgi, põhku ja patju kannatavad ka rahu ja heaolu toojad, nagu näit. personifitseeritud Uni. Siin on need esemed üle kantud katoliku ajal ka üleloomulikkudele jõududele. Vaadagem siin unelaulu:

Uni tuleb huogates,
mööda maada mõirates:
õlekubu tal õlala,
padja tal kaenlassa,
lina lipendab peossa.
(H II 27, 354 <Vän)

Või veel: õhtu toob õled tubaje,/ videvik viib voodiesse,/ pimedik peksab padjad (H I 2, 226 <Plt). Pisut õlgi tal [unel] peona/kaits oli kõrta kaendelenna (H II 68, 405 <Pst).

Sünnitusabiks on mitu võimalust. Siin üleloomulikud jõud esinevad oma immeraudadega või kääridega. Tuppa astunud Jeesus ja Maarja lõikavad "immerihmad ja kau kammitsad" (Lüg 1, 7): kaks pead ja neli jalga saab voodisse. Tuhulise mees nõuab abilistelt: nad

lõigaku lahti surmakõied, punased paelad. Soov täideti (Vil 1). Naise vabastamine kammitsast tähendas samuti sünni teostumist (Sim 2, VMr 1, Krk 1, SeKr 1, 2). Haljala palve kuulukse nõnda: Leika sie siinine paela,/ päästa sie punane paela (Hlj 6, 4). Kadrina variandis päästis Looja punased paelad, sündis tütreid, s.o. astjapesijaid. On loodud ka kündjaid, külvajaid, musta mulla pöörajaid, seemnete segajaid, seega põldu hariv meessugu (Kad 2). Paljudes variantides esinevad koos rahvapärane "tark naine" ja pühakud. On aga siiski loomulik, et algusest kuni tänaseni, kus vaja, abistab sünnitajat just "tark naine" (ämmamoor). "Tark" võib märkida ka mütoloogilist isikut või üleloomulike omadustega isikut. See tähendab, et selle nime tagant tuleb otsida isikut, kellel leidub üleloomulikke võimeid. Tark tähendas ju nõida. Ka arsti arvati omavat nõidusvõimeid. Nii-sugused isikud võisid olla mees- või naissoost. Sünnitaja juures olid muidugi reaalsed abimehed. Uskumus nähtamatute eksisteerimisse ja nende võimekusse sattus vaadeldavasse ballaadi katoliku kiriku mõjul, nõnda ka juba vanematesse maagilisse vormelitesse ning teistesegi ballaadidesse või muudesse lüroepilistesse lauludesse.

Algset, pühakuteta olukorda kujutatakse mitmes variandis. Abivajaja käsib oma meest tuua teise talu tark naine (Lüg 1, Hlj 1). Abiline, vana naine armuline asuski põlvili põrandale oma ülesannet täitma (Lüg 7). Või: mees käsutab oma sulast minema loojaeide järele. Kodus toimus õnnelik sünnitamine (ilma pühakute abita) (Vän 1). Üsna kindlasti leidis igas külas oma tark naine ja tegevusest ta puudust ei tundnud.

Algset, pühakuteta olukorda leidub ka setu variantides. Mees otsib vallast vana naist, leiabki (1819). See vabastab sünnitaja valudest, kui toob tarre "ohu ole ja halu-haina" (1821). Vallast tulnud tark naine, kaasas villane viht ja lõngadest luud, mille abil toimubki sündimine (Se Kk 7).

Hilisemais setu tekstides kutsub kannataja Jeesust ja Maarjat. Jeesust abistavad tema tütreid rõivaste ja jalatsite kättetoimetamisel. Sulaseid palub ta tuua hobune, kes pole ilmas ikkes olnud (1818, SeKr 5). Mitte ikkes olemise mõte leidub muudiski laulutüüpides, näit. "Suur härg", keda tapetakse kollektiivsest tööst osavõtjate pidulauale. See on loom, vaevalistest välismõjudest vaba, seersmine jõu säilitanud. Jeesus käitub nagu mõisnik, tema käsutada on tüdrukud (tütreid) ja sulased. Analoogiliselt loojaeide toomisele minnakse hobusega pühakute järele (Hel 3). Tegevus on sama, tegelased uued.

On veelgi variante, kus ilmneb algne olukord, ja katoliiklikud pühakud on tunginud hädaraskesse sünnituse korral kui usk abivõime- listesse üleloomulikkusse olenditesse, ka ballaadi. Käesoleva ballaadi paljudes variantides leidub värss: Tuhul on tuline surm! Raske sünnituse üle elanud naist kujutatakse, kuidas ta on palju verd sünnitavale üle andnud ja mujalegi kaotanud:

Puna tal joosnu, veri veernu.
Puna tal joosnu poigusiile,
Veri veernu tüterille.
Küünar tal verda alla külle,
säsu verda alla sängu.

(Krk 1.)

Pühakud rahvaarsti abilistena pärinevad katoliku kirikust, kes surus peale oma jumalapoja ja pühakute kultuse ning mõjutas koguduse liikmeid uskuma nende parandavat mõju inimesele tema ihuhädas. Rahvausundi järgi võis hingejõudu üle võtta ka võõrastelt ning nende abi kasutada. Võrreldagu näit. Taani foogti Hebbuse südame söömist eestlaste poolt Paide linnamäel, et vaenlaste vastu tugevaks saada (Henriku kroonika XXVI:6). Maagilise vahendina kasutati ka armulauaoblaate. On siis mõistetav, kuidas loojanaise osa on vähenenud sellise uskumuse arvel, mis inimesele väljastpoolt pakuti. Suuri muutusi, teisendusi ja täiendusi elab üle see inimesele nii tähtsa teemaga looming, mis kujutab uue elu sündi, täis lootusi, unistusi, ohvrimeelsust ning saladusi.

H. Lapse sünd. See on lühike järk ballaadis. Pööre algab sealt, kus kaks pead saab päetsisse, neli jalga jalutsisse. Räpina variandis antakse sündmusest järgmine pilt:

Meile tuli võõras miisi,
võõras miisi, võõras poissi,
puri imä puusaluida,
kake imä kaalaluida,
seie imä seereluida.

(Räp 1.)

Setu ainekust on pilti kujutatud pisut detailsemalt. Appi tuli Maarja, "lämmi vesi länikoh, viht villane käehna". Nendega soputas, loputas, pani suu ja jalade peale, siis sai kaks pead päe sisse, neli jalga jalutsisse.

Pässi vaene sisest,
pässi suure surma sisest.

(1818.)

Vahel on abi kutsuja ka ämmaeit, kes läheb Maarja paja alla, s.o. ukسلävele, kus liigutab kuldset ukserõngast, nagu see stseen on tuttav laulutüübist "Ori taevas" (1823, 1824, 1825, 1826 A,B).

Maarjalgi võivad olla tütreid, arvult kolm:

Lippa, Liiso, karga, Katre,
Hedo, hellä tüttäreni.
(1827.)

Lapse ilmaletulekuga laul oluliselt lõpebki. Rohkem kui mujal tegeleb setu laul uue maailmakodaniku vastuvõtuga ja sünnitaja hooldamisega. Teda koguni pestakse, et päästa ta suurest surmast.

I. Tänu. Mis jääb nüüd siis veel üle? Avaldada tänu oma sünniabilisele. Sünnitaja ei jäta endale arvamusi selle kohta, kas ta ootas poega või tütar. Enamasti kaldub soov tütre kasuks:

Tänu olgu, et oll tüttar,
au olgu, et oll Anne!
(Kan 1.)

Vahel siiski konstateeritakse: võõras mees (poisslaps) tuli peres-
se.

Setu tänu avaldub abilistele ja pühakutele (1820, 1823, 1825, 1824).

K. Rõõmunaer. Vallandub rõõmunaer. Vahepeal kadunuks peetud tuhuline tuli välja võitjana. Uus olend vabastas pingest ka ligemad kodakondsed. Kaasa tuli kambrist, pere pigi alt, lapsed laua alt, naerdes vabanemisnaeru (Kad 2, Krk 1, Vän 1, Plv 2, Se 3, 4). Mure murdmise rõõm on suur eriti kaasal, temalt kõlab vabanemishõise:

Jo minu ella elusa,
jo marja oma majassa.
(Hlj 1.)

L. Suletakse kirikuuksed ja kalmukaaned. Õnneliku sünniga koos võideti ka Surm. Nüüd suleti kirikuuksed ja kalmukaaned. Inimesele peab sisendama optimismi: elu peab võitma, sest elu tuleb jätkata. Ja nüüd omakorda nutavad Surm ja Kalm (Kad 1).

Põhja- ja Lõuna-Eesti variantide vahel on erinevusi, aga setu variandid kuuluvad omaette lokaalreaktsiooni, milles on ootuspäraseid iseärasusi. Loomulikult on üks variant täiuslikum teisest. Üldjoontes siiski ühte rühma kuuluvad. Üldisesse "Nurganaise" tüüpi kuulumises pole kahtlust. On olemas enamikus samad faktoriid, kuigi kõik täielikult ei kattu ega peagi kattuma. Siingi kehtib adaptatsiooni seadus. Uut motiivi või kujutlust üle võttes teeb laulik seda adapteerides.

Kõige silmatorkavam setu ballaadis on objektide vähesus, näit. maagilises ülekandes valusid puudele üle kanda täielikult puudub.

Ebaselge on maagilise ülekande kujutamine seoses ahju või värvatulbaga. Mitmes variandis on tegelasi kolm (kolmarvu seadus): vananaine, nurganaine, sündiv. Kuigi algselt "toonin" märgib laipa või teise maailma kodanikku, on ta siin siiski midagi surmajumala taolist.

Väga tõenäoline tundub laulu Setusse rändamine lääne poolt, olles sellisel kujul, lühendatud redaktsioonis käibinud sajandeid. Lisatagu veel mõningad pühakute esinemise kohta vanemais lauludes. Maale ei kutsuta neid ainuüksi appi sünnitajat abistama, Setu aga ka ilma parandama. Ilm on udune, nutavad ilmalapsed ja taevatähed. on karta nälga. Jeesus kutsub oma kolme sulast — Peetrit, Paavlit ja Antsi, pannes neid hobust rakendama. Oma kolme tüdrit Anne, Katret ja Hedot kutsub ta endale jalatseid tooma. Kohati esinevad nad Maarja lastena. Nemad panidki pardimuna kiviks kesale või karjamaale. Ja tulemuseks oli vesi vilja peale, kaste karjamaale (karjateele) ning ilm muutus selliseks, nagu see oli olnud enne. Nõnda kujutatakse laulus "Maailma parandamine" (SL I, var. 162-169, SeKk 5). Sellest var. 162 on avaldatud Ridala antoloogias lk. 128-129, Vrd. ka "Jeesuse surm", var-d 170-178 (SL I), ka Aavik 1970, nr 130 C. Sulased Peeter ja Paavel (Petrus ja Paulus) esinevad mitmes laulus, näit. "Ait põleb", var 127, nagu ka tüdred Anne, Katri ja Hedot, var. 130. Peeter ja Paavel on ka tegelased lüroepilises laulus "Harja otsimine". Seal nad ignoreerivad peategelase palvet.

Nurganaise ahastuse motiiv tunnukse väga vana. Võibolla ühist algupära eesti nurganaise lauluga on ka Ilmatari ahastus "Kalevalas". Kuigi olustik on teine, ei määra see algupärasust. Uutesse olukordadesse ja tingimustesse kandumised on ju rahvatraditsioonile omased. Soome loitsudes palutakse tuhuvaevustes hädalistele abi Kava Luonnotarelt, vahel sama, mis Ilmatar. Olgu siin katke hädalisest Ilmatarist.

Kandis kõhtuda kõvada
Rüpetäita raske'eda
Aastaid seitsegi sadada
Üheksa mehe igada
Ega sünni sündimine,
Loode ei loomata vabane.
Veeres Imbi vee-emana,
Ujus lõunad, ujus lääned,
Ujus loode ja edelad,
Ujus kõik need ilmarannad
Vaevades valusa sünni,
Tuhutuskades tulistes,
Ei see sünni sündimine,
Loode ei loomata vabane.
Nuttu jo nöristelekse,

Sõnad ütles, nii hädaldas:
 "Oi mu vaesa vaevasida,
 Lapse õnnetu eluda!
 Jo olen jäänud nüüd hädasse,
 Eaks kõigeks hulkimaie,
 Iga tuule tõugataavaks,
 Vooga viseldavaksi
 Siina mõõtmata merella,
 Lagedailla laineilla!"
 Parembi oleksi olnud
 Ilmas neitsikene elada,
 Kui on siin hädassa sessa
 Varreda nii vee-emana,
 Vilu veerda ju väristab,
 Külma ju kõike kangesteleb
 Voogude vahel asudes,
 Veessa ümber veereldes.
 Oi Ukko, ülijumala,
 Maailma ülalpidaja!
 Tule siia, kus sind tarvis,
 Aita, kus sind kutsutakse!
 Päästa piiga pingutusest,
 Naine vaevaväänlemisest!
 Tule pea, väledalt jõua,
 Väledamalt abi tarvis!"

Stiilist. Tekkelt vana, puhtnaiste ballaad, on saanud oma sünnist alates sisule vastava stiili. Eriti karakterne on sünonüümika, millele lisanduvad sisukohased epiteedid. Sama sünonüümikat kasutati ka igapäevakõnes. Sünonüümika on koguni eufemistlik kahel põhjusel, et väljendada kaunistavalt, kaastundvalt, ning mütoloožilistel põhjusel, et kannatajale sõnadega mitte kahju teha.

Iseloomulik on konstruktsioon "nurganaine" + hellitav epiteet, tavaliselt ühes värsis. Haruldane pole kumulatsioon, mis haarab kahte või kolme värssi. (Nurganaine, naisukene — Hlj 4, 5; vaene naine Kos 1; nurganaine noorukene — Lüg 4, 5, 6, HJn 1, Kos 1, Td 1; nurganaine nõrgukene — Hlj 3, Amb 1, Td 1; nurganaine nõrgukene,/ tusaline toomekene,/ valuline naine vaena — VJg 1; nurganaine noorukene,/ titetooja tuvikene,/ lapse kandja kanane — Lüg 4, 5; Hls-Krk 1; nurganaine noorukene,/ hädaline linnukene — Hlj 5; kust tunnus tuhune naine,/ nurgaline neitsikene — Pst 1; naine vaevane — Plt 1; tusaline, toomeline, valuline, vaevaline — Sim 2; naine vaene — Jõh 1, Lüg 1; naine vaivaline, tusaline — Lüg 1, 6; naine piinaline — Lüg 3, 7; naine tusaline, naine vaevaline — Td 1; ohuline naine vaene — Jõh 2; nurganaine neitsikene — Iis 1; nurganaine noorukene,/ titetuoja tuuvikene,/ masakandja kanane —

Lüg 6; titenaine tillukene — VMr 1; valuline naine vaene,/ valuline, vaevaline — Sim 1; nurgaline neitsikene — Pst 1, Td 2; nulga neitsikene — Se 1818; naine ooleline,/ naine kõrreline — Td 2; oh nuorta nulganaist — Se 1819; o vaesta tarenaista — Se 1818.)

Lisaks neile leidub veel mõningaid sünonüüme (sula — Jõh 1, Lüg 1, 5, 7; kana — Jõh 1, Lüg 1, 5, 7; ella — Lüg 1, Hlj 1; marja — Lüg 1, 5, 7; kallis — Lüg 7; maja mari — Krj 1; kaasa — Lüg 5, Se 1817).

Sünonüümirühm kõneleb sünnitajast pereemast situatsioonis, kus kardetakse teda surevat:

Otsast läab osajagaja,
lauast lastetallitaja,
pingilta perepidaja.
(Sim 2, 3.)

Epiteedid on nurganaisele kaasatundvad: noorukene, vaene, vaevaline, valuline, tusaline, hädaline, nõrgukene, hooleline, nurgaline leinaline, ohuline, tuhune, kõrraline, tuomeline, tillukene, tõbine. Lisaselgitusi saab ka mõne värvi kasutamise eriliselt arvestades. Sinised ja punased paelad on mütoloogilise tähendusega ega esine ainuüksi nurganaiselaulus. Lüg 4 õpetatakse nurganaist selga panema siidisärk, “puusile punase särgi, maani maksakarvalise”. Ka tuhulise välimuses rõhutatakse värve: puna on huulest kadunud (pudenenud), sinised on silmaveered, kollaseks muutunud kõrvaääred (Td 2). Sinise ja kollasega käib kaasas ebameeldivaid värvimuljeid, punasega vastupidi. Kui puna on pudenenud, on suu surmakarva, nägu veretanud (Lüg 5). Surirõivaski on puuseni punane ja sukad kirjud (Krk 1). Hobuse iseloomustuses domineerivad hiiro ja verev (Plv 1).

Pöördumisel mehe poole annab nurganaine edasi epiteediga suhtumise temasse. Pöördumine on tungivalt anuv (mesine meesi, kalane kaasa — Hlj 1, Lüg 1; minu kallis kulda kaasa — Hlj 2; abikaasa — Kos 1, Hel 1, Vil 1; oh mu petis peiukene, / armas abikaasakene — Krj 1; Hls-Krk 2; abikaasa, armukene — Trv 1. Sünonüümikas kasutatakse ka ülä (üllä) ja kaasa — Plv 1, Ráp 1, Se 1817).

Kose variandis parastab mees naist ettevaatamatuse pärast järgmise perifraasiga: mees pani naisele käe kaela peale, lausudes: “Misa lasksid liigutada,/ laps on kuri kiigutada!”

Tuhuvaevustes naise liikumine moodustab suure osa ballaadi tegevusest. Hädaline katsub kuidagi vaevadest vabaks saada siirdudes talle tuttavate selleks lootust andvate esemete või paikade poole. Liikumise muljeid edastatakse mitmesuguste kujunditega. Sünonüümid ise võimaldavad saada kujutluse “vaese naise” hädadest ja sellest,

kuidas neisse suhtuvad ligidased inimesed või muudki, kes sellega kuidagi kokku puutuvad.

Käimise kujutamiseks kasutatakse sünonüüme põhisõnale "kõndis" (Läks siis metsa hulkumaie — Jõh 1). Liikumistegevus seostub alliteratsiooni kaudu nurganaisele kaasatundvate sünonüümidega. Parallelism soodustab varjundite vahendamist liikumise kujutamisel:

Siin on ulkund naine vaene,
ulkund naine uoleline,
vaarund naine vaevaline,
piikund naine piinaline.
(Hlj 1, Lüg 1.)

Sünonüüm "hulkus" asetseb vahel ka dominandi "kõndis" kõrval (Td 2). Leidub veelgi kolmikuid: piikus/ tutjus/ vaarus. Järjestus võib varieeruda (Hlj 1, 3, Sim 2, VMr 1). Mõni komponent võib ununeda. "Käis" võimaldab järgmisi sünonüüme: sibas sealaudas, ladus lambalauda, lendas lehmalauda, kargas karjaia (Hlj 1, Lüg 1). Tuhulise liikumisi edastatakse suurte arvude gradatsioonis, nagu näitab järgmine litootes: [käis] tuhat kõrd tuatiedä,/ sada kõrd saunatiedä,/ kümme kõrda kõõgitiedä (Lüg 3).

Kasutatakse ka stereotüüpeid kõnekäände: teeda timpinässa, maada marssidessa (Lüg 3, 4, 7). Seal siis kapukad kulutas, viied viisud vinguteli (Lüg 3).

Liikumise valud muutuvad piltideks järgmises värsirühmas. Tuhuline lõõb hambad puuhalgu:

Otsib algusta abida,
kerikesesta kinnitusta,
otsis halgu hammastesta,
otsis puuda purrestesta.
(Hlj 4.)

Tuhulise läbielatavad tusad ja vaevad lauludesse enamasti sünonüümidenä, pigem sünonüümirühmadena: tusad, vaevad, piinad (Hlj 1, 2, Lüg 1, Sim 1, VMr 1); tusad, valud, kibedad (Sim 2, Td 1); tusk, häda, valu (Lüg 3, 7); tusad, hädapäevad (Sim 2, 3, VMr 1, 2); tusad, ristid, puremised, valud suured (Lüg 3); ohud, hädaristid, valud suured (Jõh 1, 2); higi otsas, hädapäevad peal (Kos 1); tõbine, vaevane (Plt 1); ole ma suure siseh (Se 1817); "hädaristid" on kokkutõmme sünonüümsest sõnapaarist "hädad" ja "ristid", sest "ristid" (biblism) on ülekantud tähenduses kah "hädad".

Kus kannatajal valud-vaevad paiknevad? Alliteratsioon determineerib kohad: ohud põues, hädaristid rinnal, valud suured varbas (Jõh 2); [sündiv] kaksas' ime kaalaluid,/ puri ime puusaluid (Se 1817). Tuhun om tuline surma,/ nurgavoodis nurjatu valu (Hel 1).

Vähe sellest, et tal endal on tõepoolest paljud ihuliikmed valu täis, näikse, nagu oleks ka toas neli või seitse varna valudes, parred pakivad ja nurgad täis nutjaid (Hlj 5 jm. Kos 1).

Igas seinas seitse varna,
kõik varnad [on] valud täide,
parred täide palve'eida,
nurgad täide nutuvetta,
seinaääred silmavetta.

(Kos 2.)

Sellisena näib ümbrus läbi valupisarate voolu.

Rahvapärane tuhuvaevuste ilmumise iseloomustus on järgmine: pureb puusaluida mõõda (Pst 2). Kannataja huuled on kahvatud, sest veri on näost kadunud. Silmakulmud on sinised, kõrvaveered kollased (Pst 1, Hel 1). Lätsi ta hal'jast kui tuo haina, kõllatsõst kui kõivo (Se 1817). Siingi on alliteratsioonil osa täita.

Haiguse teadasaamise esimese reaktsiooni kujutamine on hästi piltlik:

Käed löi risti, Kүүned püsti,
käed löi risti rinna peale,
kүүned püsti taeva poole.

(Kos 1.)

Sünnitava nooriku kohta on väljend: noorik on nurka läinud, maja mari maha saanud (Krj 1). Sünnitamise eufemismid ongi nurka minema ja maha saama. Siit ju ka nurganaise nimetus.

Milline võiks olla Surm?

Valudes elumõtte kaotanud tuhuline kujutleb: nüüd on lahti surmauksed,/ ahilasta surmahauad (Hlj 4). Suur tal surm suu vierde (Se 1818). Variantides leiame personifitseeritud Surma.

Ja kui sünnitamine oli õnnelik ning sünnitaja elutahe taastunud, kujutab laulik Surma: Surm nuttis ukse iessa,/ Kalmu nuttis kamberissa (Kad 1). Apostroofiline pöördumine Surma poole kõlab ballaadis: Tule Surma, Jõua Surma,/ aja lahti hauauksed, kalla lahti kalmukaaned! (VMr 1).

Surmaga seostuvad väljendid antakse perifrasi kaudu: surresse (Lüg 5, 7); kadusse (Hlj 1, Lüg 5, 7); viiasse manale (Lüg 5); viia Tuonelaie (Lüg 5); eidab hinge (Hlj 1); matetasse (Lüg 7).

Surmamõtteid soevad valud-vaevad ongi sagedased:

Tuhun om tuline surma,
nurgavoodin nurjatu valu.

(Hls 1, Hel 1.)

Või: Tuhu äda äkiline (Hel 2). Ole ma suure surma siseh./suure surma vuodel (Se 18170. Tuhu äkiline valu meenutab surmahäda. See paneb palju ja sihitult liikuma.

Valudest vabanemist kujutleb kannataja võivat saavutada enda uputamise kaudu. Vaadelgem kolmevärsilist parallelismirühma: [Ta tahab minna] otseti ojasse,/ külakajusse, välivesile (Trv 1). Ka puua ei osutu võimalikuks, sest et ta "kõik parred painuteleb" (Lüg 4).

Otsib abi: nurgast nukerdust, vajast vajotust (Saa 1); ahjust abi, kerisest kergitust, lava tuba'esta turva (Jõh 1), ahjust abi, leekivist kinnitust (Plt 1); ahjust abi, kerisest kinnitust (Lüg 5); abi ahjustagi, armu leelõukastagi, kivist kullast kinnitusta (Hlj 5); ahjust abi, kerisest kinnitust, leelõukast lepitust (Sim 2); kivist kullast kinnitust (Hlj 4); keriksest kinnitust (Lüg 1); aiast abi, toeteibast tuge (Iis 1); algusta abida, keriksesta kinnitusta (Hlj 4); ajasta abida, toenurgasta tuge, krikselta kinnitusta, lie iesta lapitusta (Kad 1); palub toolilta tuge, kirstukaanelt kinnitusta, palub seinalt seisatusta (Pst 2); ta ot'se tulbalt tuke, otse iks aialt api (Se 1818).

Abi, lepitust, kinnitust, tuge, seda otsib ta oma igapäevatöö paigust — toanurgast ja leepaja juurest. Väljenduslik külg on üsnagi variaabel.

Mulgimaa variantides leidub otsustavaid ja julgustavaid meeste nõuandeid: ole kalki kannatama (Krk 1, Hel 3).

Arstid, arstimine, arstiriistad. Arstideks on algupäraselt lapse lausujad, noore nutu võttijad, nagu need nimetused on laenatud laulutüübist "Memme vaev" (Lüg 4). Siis juba ämmaeite või tark naine (Hlj 1, Lüg 1); vananaene (Se 1817). Seejärel pühakud.

Mis takistab sündiva ilmaletulekut? Luised lukud ja kinnised väravad (HJn 2); luised lukud (Kad 1, Lüg 6), veel lihased lukud (Lüg 5). Väga vana on kujutelm sinisest või punasest paeltest, mis vaja läbi lõigata (Hlj 4, Lüg 6), siis immerihmad ja ammepealad (Lüg 1, Hlj 4); kau kammitsad (Lüg 1); aiad heledad, paelad punased (VMr 1, Vil 1).

Nõnda kujutles primitiivne inimene omaenda anatoomiat ja ilmaletulekut.

Arstiriistadeks on käärid ja piirirauad.

Kes sündis. Kas meeste või naiste abiline?

Vahel tuntakse meelehead tütre sünnist:

Tänu olgu, et oll tütar,
au olgu, et oll Anne!
(Kan 1.)

Sündiminegi antakse kujundiga: Kaks on päada patja päälla,/ neli jalga vuode'essa (Lüg 1, Sim 3); Kats või päada pähutsehe,/ neli jalga jalutsihe (Plv 2, Se 1818).

Sama sünonüümika on surmatõrje seletuses: suleti kirikuuksed ja kalmukaasi (td 1).

Suurest murest järsu vabanemise järel kujuneb omasugune pilt: äi, ämm, kaasa, laste, üldse kogu pere pahvatav vabanemis naer (Hlj 6, Lüg 7). See vabastab pingest ka kuulaja, kellele see ju ongi mõeldud.

Peatuda tuleks ka sõna- ja värsikordustel. Anafoor ja epifoor on üldse omane kogu regilaulule. Kasutatakse ka polüptootonit ja annominatsiooni, vahel kõike koos:

Peetrus püha sulane
toogu püha hobune
pühäsestä koppelista;
pane pähe pühäsed päised,
pähä sie püha kübara.

(Kuu 1.)

Ballaadi üheks kompositsioonialemendiks on ka teravdatud vastuolude kujutamine ühelt poolt meeste ja poiste ning teisalt kannatanud naise vahel, kelle vastu mehed näitavat oma hoolimatust. Selline olukord peegeldub stiilis.

Poiste karakteriseerimine sisaldab vägevaid võrdlusi: mehed sõõvad kui härjad heina või on kui ruunad ruhve kallal (Saa 1); või kui Soome Sõnnid ja Poola pullid (Krj 1). Neid iseloomustavat viinaving ja õllehais (Hlj 4, 6).

Siiamaani on juba küllalt tegemist olnud ka alliteratsiooniga. Alliteratsioon on siin ühevärsiline ja kaldub kaheliikmelist alliteratsiooniahela poole: keriksest kergitust (Jõh 1); maada marssides (Lüg 7); nurgad nutaelid (Lüg 7); kaasa ikkes kammerisse (Jõh 1); liikus naine leinaline (Hlj 3); ulkus naine ooleline (Hlj 3). Aga siiski ka: otsis ahjusta abida (Jõh 1).

Kuidas alliteratsioon mõjutab sõnavalikut värsis, sellestki mõni sõna. Esimeses näites liikumist väljendav verb sõltub lautadest, millest tuhuline läbi käib:

Sibas läbi sealauda,
lendas läbi lehmalaudad,
kargas läbi karjaaiad.

(Hlj 1, Lüg 1.)

Teises näites jootude iseloom sõltub epiteedi esimesest silbist:

Naise vaese vaevajoodud,
tusalise toonuksed.

On mõned huvitavad kontaminatsioonidki (näit. Kse 1). Sünitamise järel tuuakse tuppa kätki. Variant lõpeb ehtsa hällilauluga, milles öeldakse, kelleks vastsündinu kujuneb.

Kompositsioonilt paistab silma paar varianti. Lügenuse 4 karakterseks jooneks on neli järku, millesse teema on kätketud. Hästi liigendatud on Kose 2. Iga osa algab värsikordusega "Nurganaine noorukene".

Selline piltlik eufemistlik esitus iseloomustab ballaadi kõiki variante. Aine ise tingib otseütlemisest keeldumist sündsusetundest, samavõrra ka mütoloogilistel põhjustel.

Parallelismi analüüsimiseks tundub kõige sobivam terviklikult säilinud variant Haljalast (Hlj 1), mis ilmus Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus IX (1881), üleskirjutaja M.Veske.

Sissejuhatuse struktuur on eitus-jaatus parallelism (2+2 värssi): See ei ole meeste joot (2 värssi), see on vaese naise joot (2 värssi). Värsirühma läbib epifoor "juotu". Kannataja epiteet on "vaene".

Tuhuvaevuste maagilise ülekandmise katse kujutamine moodustab laulu kõige pikema järgu. Algul seisab neljavärsiline parallelismirühm, mis kõneleb sellest, kuidas käitub tuhuline, kelle epiteediks on "vaene", "uoeline", "vaevaline", "piinaline". Tema liikumist iseloomustavad sünonüümid "ulkund", "vaarund", "piikund".

Järgmine parallelim kõneleb võöst, tanust, mida ta käes kannab, ning seelikust, mis tal on koguni hambus. Kaks esimest värssi moodustavad paralleelsed poolvärsid, kolmas on tervikvärss.

Naise liikumist seletab kahevärsiline parallelism, milles üteldakse, et ta otsivat ahjust abi ja keriksest tuge.

Järgnev viievärsiline paralelismirühm selgitab valulise suhteid lautadega, baseerub sümblokil, anafooriks "ära", epifooriks "laudad". Verbi "jooksis" erutatud inimese liikumist iseloomustavad sünonüümid on "sibas", "ladus", "lendas", "kargas".

Suhted metsapuudega väljenduvad kahes neljavärsilises paralelismirühmas. Puudeks on toomingas, vaheer, pihlakas. Liikumist väljenduvad ebakindluse tähendusega sünonüümid "tutjus", "vaarus", "piikus", endofoori moodustab neljal korral "menna". Epiteedina kordub "vaene". Käiku jätkab paralelismirühm, mis kõneleb käigu eesmärgist: loodab, et vaevad, piinad ja tusad jäävad puude külge. Endofooriks ongi "jääma".

Selle pildi lõpetamine vajab veel kolmevärsilist paralelismirühma, mis tõdeb, et vaevad, piinad ja tusad ei jäänud puudele. Anafoori moodustab "ei jäänud", korduvad vaevad vahtrale, piinad pihlakaie, tusad tuomikuie.

Nüüd tärkab lootus koduste esemete abile. Üksikvärss konstateerib, naine vaene tuli metsast. See on sissejuhatuseks kolmelisele paralelismirühmale, mis lausub, et temaga kaasnevad kõik hädad: tõi tusad, vaevad, piinad. Anafoor on "toi".

Vaevalt naine on jõudnud koduste esemete keskele, milleks on leepada, künnis, põrand, seinad. See väljendus kuuevärsilises parallelismirühmas, endofooris "laskis" (6 korda), tema asendid kujutatakse karaktersete määrõnadega "rinnu", "küli", "põlvi", "seli". Toodud kõikvõimalikud asendid, mida ta võtab oma koduste esemete juures. Nendega on ta ju päevad läbi kokku puutunud, nagu ühte kasvanud. Järele sellest ahastamissituatsioonit on jäänud märgid, mida loetletakse kolmevärsilises analoogiaparallelismis.

Üldiselt on ballaadis endas parallelismirühmad lühikesed, 1-, 2-, 3-, harva 4-värsilised. Eriti Põhja-Eesti variantides leidub kaksikväärsiparallelismi, mis hästi ja korralikus rütmis vahendab soovitud mõtteid:

Neli murka tualla,
kõik need nurgad nutaelid;
pari parsia tuassa,
kõik need parred painutelid.
(Lüg 7.)

Elamusliku väljenduse saavad valuhooegade seotud situatsioonid:

Lei ta küüned künnisesseie,
käed lei risti räste'eie,
üüs siis appi Jeesukesta/-/.
Lüõ sina lahti luised lukud!
(Lüg 6.)

Valud suured vatsalesa.
(Lüg 3.)

Stiililt on ballaad tähelepandav, kasvõi võrreldes kaasaegse muu lüroepikaga. Paremad variandid pärinevad Viru- ja Mulgimaalt.

Lõpetuseks. Lapse ilmaletulek täis ootusi ja unistusi oli sünnimus sünnitajale endale, perekonnale ja ligidastele. Kuidas mineviku inimese mõtlemisi ja toiminguid tänapäeval mõista?

Pole ükskõik, kas valmistuda sünnitama, ümbritsetud koolitatud abilisest või oled õnnelik, kasutades ainult vanaeide (ämmamoori) kaunatlikkust ja kogemusi. Aga võibolla leidub väljaspool inimlikku sfääri veel nähtamatuid aga võimsamaid jõude, kellele loota? Surmajuhtumid nurgavoodis polnud üksnes jutuvaine, vaid tihti kurb tegelikkus, mis võis tabada nii sünnitajat kui ka sündivat. Psühholoogilist kindlustunnet annab iga abiline (vanema inimese) juuresolek. Juba vanadest aegadest kutsuti sünnitaja juurde vanemaid kogemustega naisi, kellest kujunesid üldkasutatavad abilised. Isevalminud ämmaemand leidis küllap igas külas. Enamasti ikka ainult abilised.

Haruldasel teemal loodud nurganaiselaul sisaldab ka rahvauundi motiive. Laulu käsitlus on tõsieluline, hirm ligidase tuleviku ees kuni vabastava rõõmuväljenduseni lõpul. Laul kujutab sünnitaja tugevaid elamusi kriitilise hetke saabudes, kus füüsilised vaevused ja seda saatev psühiline seisund leiavad jõulise väljenduse. Oma vaevustele sunnib sünnitaja ümberolijaid intensiivselt kaasa elama. Sünnitamine tekib sünnitajas ühtlasi uhkust, on aga viinud nii mõnegi eneseusu kaotamisele, kui kõik ei laabu ootuspäraselt.

Seda suurt elamust on rahvalaulikud suutnud kunstiliselt mõjuvalt ning kaasakiskuvalt kujutada nagu inimliku läbielamuse peegeldust. Laulul oli oluline osa selle aktiivse kasutamise faasis, pakub elamusi nüüd ja edaspidigi.

Ballaadi areaal näikse varem ulatunud üle eestlaste keeleala, millest juba möödunud sajandil oli säilinud vaid üksikud pesi. Vahele tekkinud suuremad tühikud. Kui möödunud sajandil võis laulu leida üksnes mäluobjektina (II faas), olles kadunud aktiivselt kasutamisele (I faas), siis näitas see laulu kiire unustamise algust. Siiski on mõned Virumaa laulud mõne lauliku suust veel üsna algupäraselt kõlanud (näit. Haljalas).

Millised on siis kõnealused pesad (lähikihelkondade rühmad)?

Tabelis märgib + tervet varianti — fragmenti

					+	-	
1. pesa	Lüg	Hlj	Kad	Sim	13	5	18
2.	Krj	Mus			2	-	2
3.	PJg	Vän			2	-	2
4.	Krk	Hls	Hel		4	2	6
5.	Kan	Plv	Räp		5	-	5

Mõnede variantide päritolu tekitab kahtlusi (A. Suurkask Viljandist). Nende autentsust ei õnnestunud veel selgitada. Üllatav on aga V.Reimanni koopia Kr.J.Petersoni käsikirjast (Kad 2), mis Hurda kogus on originaali aus.

Haljala ja Lügänu tervikvariandid paiknevad kindlasti parimate hulgas.

Kust see ballaad on alguse saanud? Arvestades variantide täiust tundub läänepoolne Virumaa laulu kodumaana, kas aga tekkepaigana? Viimase otsuse langetamiseks pole küll vasturääkivusi ei sisu ega vormi poolest, oleks aga veel vaja läbi töötada mõningaid ligidase sisuga laulutüüpe. Sellele mõttele viivad mõned sisudetailid teistes laulutüüpides. Aga laul ise on siiski nii vana selleks, et võib arvestada võimalust mujalt tulnu kodunemiseks. Praegused andmed ei võimalda tekkimispaika kindlalt määrata. On siiski võimalik, et viirumaaline laul rändas ka Kalevala maile, kust saadi aine Väinämöise sünni kujutamiseks Lönroti eeposes.

“Eesti rahvalaulud. Antoloogia” III:3 paigutab osa fragmen-
taarseid tuhulaule loitsude hulka (3286: 2-4) ja oletab nurganaise
laulutüübi kujunenuks loitsust. Selle tõestuseks loeb ka “katoliikli-
kud elemendid”, mõeldud muidugi pühakuid (lk. 825). “Nurganaine”
on lüroepiline laul, ja lüroepiliste laulude rühmas leidub rida ka-
toliiklikke pühakutega seotud laule, nende hulgas näit. “Ori taevas”.
Maarja esineb aga ka lüürikas, näit. vaeslapselauludes. Ta nimelt
hoiab: ärgu löögu vaeslast (lt. “Ärge lööge vaeslast!”). “Nurganaise”
temaatika ei sisalda ainult soovi või abipalvet, mis on iseloomulik
loitsule, vaid ka mitmekesist tegevust. On koguni liitnud endaga
teisi laulutüüpe (“Kivine kirst”). Pole siis usutav loitsu kujunemi-
ne lüroepiliseks laulutüübiks, millel on pealegi suur areaal. **Ballaad**
“Nurganaine” on kõigi tõenäosuste järgi tekkinud iseseisva lauluna ja
näib kuuluvat vanimate meieni säilinud laulude rühma, millest oletust
toetavad selles peegelduvad vanad rahvausundilised kujutelmad. Näit.,
mis peavad kinni sündivat, raskendavad sünnitamist, seda kuuleme
ühest Kadrina variandist:

Siis said lahti luised lukud,
luised lukud, puised paelad,
kangutas kivivärad,
tegi lahti lihased uksed.

(Kad 1.)

Väinämöise sünni stseen meenutab käsitleva ballaadi lapse sünni
stseeni:

Kun ei kerittänyssä
Eikä päiväyt päästänyssä
Ouosteli aikojansa,
Tuskastui elämästänsä:
Liikahutti linnan portin
Sormella nimettömällä,
Lukun huisen luikahutti
Vasemalla varpahalla;
Tuli kynsin kynnyksellä
Polvin porstuan ovelta.

(“Kalevala” I runo, v.315-324.)

Mõlemais versioonides luiste lukkude ja lihaste uste vallandu-
misega pääseb inimlaps vabadusse.

Lihastest lukkudest on juttu rohkemgi (näi Kuu 1). Luised lu-
kud, kinnised värad, punased paelad, ka sinised (HJn 1) kuuluvad
väga vanade usundiliste kujutelmade registrisse. (Vt. ka Hlj 4.)
Laulu vanust kinnitavad ka soome-ugri rahvaste aastatuhandete ta-
gused mõisted, nagu Toonela – surmude asupaik või surmuteriik,

eriti Virumaa lauludes, Kalm surnutehaldja või mana surnu tähenduses. Väljendus "manale minema" tähendab surema. Vaadelgem näit. Kadrina teksti, kus need mütoloogilised kujud esinevad oma loomulikus funtsioonis:

Surma nuttis ukse eessa,
Kalmu nuttis kambrissa.
Käi, Surma, kiriku poole,
Käi, Kalmu, kabeli poole!
Saa-ap saand tükki minessa,
saa-ap töid tükki tullessa.
(Kad 1.)

Oodatakse nurganaise surma:

Tule, Surma, jõua, Surma,
aja lahti hauauksed,
kalla lahti Kalmu kaaned,
tuua naine majasse
sinilinti liivakusse.
(VMr 1.)

Kartus, et naine sureb:

Marja viiäakse manale,
tuna viia Tuonelaie.
(Lüg 5.)

Võitlus rahvausundilise Kalmu vastu seisneb selles, et Maarja käskis sulgeda Kalmu kaasi, et ei saaks ära viia hädalist (PJg 1).

Katoliiklikude elementide liitumine ballaadiga ja algupäraste väljatõrjumine võis toimuda ikkagi enne katoliikliku kiriku valitsemise lõppu, s.o. enne 16.sajandit.

Mida siis pakub laul tänapäevale?

Meil on kasutada töepärast olukorda kujutav rahvaloominguline kunstiteos, milles rakenduvad mitmekesised stiilivahendid. Laul on äratanud ka luuletaja huvi. Nõnda on Kreutzwald töödelnud seda Kalevipoja sünni kujutamisel. Eeskujuteksti leidis eepose looja A.H.Neusi regilauluväljaandest "Ehstnische Volkslieder" I (1850), nr.28: "Die Wöchnerin". Glanström on selle saanud vist Järva-Jaanist. "Kalevipoeg" on omakorda mõjutanud ka suulist traditsiooni. Palju kaugemale on läinud G.Suits, kes oma poemi loomisel pole piirdunud trükitekstidega, eriti M.Veske artiklis Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus IX (1881), vaid on päris kindlasti kasutanud ka Helsingis sel ajal (1914) hoiustatud Hurda käsikirjalisi rahva-huulematerjale. Autoripoolne töötlus on ulatuslik, lähtub ballaadi

eesmärgist. Kuigi Suits seda ise nimetab ballaadiks, on laul oma laiahaardelise kompositsiooni tõttu poeem.

Kasutada oli minevikus ainult "targa naise" abi, sugereeris laul tublisti tuhulisi sisendama valudes vaevlejale endasse usku, et kannatused on vajalikud, aga nad lõpevad õnnelikult. See psüühiline kindlusetunne on alati vajalik, ka arstidest ümbritsetud kannatajal. Kui usku õnneliku lõpu suudeti sisendada, laabus kõik soodsalt ja valupisarad muutusid rõõmupisaraiks.

Rahvas on meile pärandanud optimistliku sisu ja õnneliku lõpuga ballaadi, mis pakub vaieldamatut huvi ka tänapäevasele sõnakunstihuvilisele.

Ema osa mineviku eestlase perekonnaelus ei lõpe siin. Pole vist väärt kujutleda, et selline suhtumine nurganaisesse on kujundanud ka laste, eriti tütarde suhtumist emasse, mis oli eriti soe. Seegi peegeldub perekonnaluurikas, keskendavate laulutüüpidega "Memme vaev" ja "Ema haul".

Püsiva situatsiooni ja sellega kaasneva psüühilise elamuse tõttu on laulu pikaajaline nii eluline ja mõistetav.

Rahvalooming on tekkinud peegeldusena looja elu keskkonnast. Loomingu objektiks võib olla looja inimkaaslane ligemalt või kaugemalt selle loodulikkusest keskkonnast, looja enda töödest või sellest, millele ta kaasa elas. Rahvaluulelooming seostub üha inimeste või loodusega, kusjuures loomingu teema annab edasi looja suhtumised ja elamused, olgu need soodsad või vastumeelsed. Väljastpoolt laenatud loomingu ei esine kunagi toorelt kopeerituna, vaid on kohandatud valija eluoludele, edastatud kunstiliste vahenditega, rahvausundiliste tõekspidamisega laenaja kombeid ja elutingimusi arvestades.

Rahvaluule eluiga on muutuv loomingu vastavalt. Kauem püsib see, millele inimene on sügavamalt sisse elanud. Sellele võib ta siis kauem elada ja oma teadmisi kaaslasele ja järeltulijatele edastada.

Põnevalt huvitav ja otse eluline oli ka lapse sünni.

VIITED

1. Faktori mõiste kohta vt. koguteos "Saaksin ma saksa sundijaks", lk.80.
2. Täpsemad andmed vt. "Eesti rahvaballad "Nurganaine". Käsikiri TÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris.
3. M.Veske, Eesti rahvalaulud nurganaisest, seletavate tähendusega. — EKMS Aastaraamat 1881, lk.23.

MUHU LASTELAULUVIISID

Janika Oras

Käesolev artikkel moodustab kokkuvõtte 1988.a. valminud Muhu lastelaule käsitlevast diplomitööst. Materjal (114 viisi 41 esitajalt) hõlmab kõik seni (seisuga 1988.a.) Muhu saarelt kogutud lastelauluviisid ja leidub järgmistes kogudes: 1. Eesti TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna rahvaluulekogu. Käsikirjaline materjal — 5 viisi 1907-1956.a., helisalvestused — 89 viisi 1938-1979.a. 2. Teatri- ja Muusikamuuseumi rahvaviisikogud — 14 viisi 1921-1950.a. 3. Tartu Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri rahvaluulekogu — 6 helisalvestust 1983.a.

Analüüsitava materjali hulka on lisaks traditsioonilistele lastelauludele (hälli-, mängituslaulud ja lastelaulud kitsamas tähenduses — 1) lülitatud ka muid lastelaulu funktsionis olevaid, põhiliselt tantsu- ja looduslaule. Valiku aluseks oli informandi vastavasisuline kommentaar või üleskirjutaja märkus. Selline valikuprintsiip võimaldas suurendada analüüsitava viisimaterjali hulka, moodustuvate meloodiatüüpide kaalukust ning jälgida lastelaulu ja muu laulutraditsiooni vahelisi üleminekunähtusi ka meloodikast lähtudes. Samas jäi kommentaaride puudumisel oletatavast kõrvale mõnigi lastelauldavasse repertuaari kuuluv variant.

Materjali kokkuvõtva iseloomustamise eesmärgil koostatud Muhu lastelauluviiside tüpoloogias jagunevad 114 meloodiat 38 tüüpi ja tüüpühmaga. Viisitüüpide määramisel on järgitud põhimõtteid, mida I. Rüütel rakendas Mustjala regiviiside tüpologiseerimisel [2]. Noo- ja distuste visuaalse võrdluse teel leitud ühtse tugisüsteemiga variandid moodustavad viisitüübi. Väiksemad erisused tugisüsteemis võivad tüübi jagada eri versioonideks. Mitme alatiüübiga tüüpühmadestse on koondatud põhiliselt meloodiliselt materjalilt lähedased, ent erineva vormistruktuuriga variandid.

Lastelaulude puhul on uurijad rõhutanud nii nende tekstide kui ka meloodiate sisulist ja stiililist mitmekesisust [3]. Muhu lastelauluviisides on esindatud kõik eesti rahvamuusika põhikihistused lihtsatest retsitatiividest kuni uuemate mitnerealiste viisideni. Materjali mitmekesisus tingib meloodiatüüpide rohkuse, kusjuures 38-st tüübist 22 on esindatud ainult ühe variandiga ja 5 leiduvad ainult ühe lauliku repertuaaris. Siiski on võimalik välja tuua mõningaid levinumaid viisitüüpe ja tüüpühmi, leida ühisjooni lähedaste viisitüüpide vahel ning lõppkokkuvõttes teha järeldusi Muhu lastelaulu spetsiifiliste

muusikaliste tunnuste ja asendi kohta Muhu rahvalaulutraditsioonis.

Järgnevalt on Muhu lastelauluviise vaadeldud ühtset stiilikihistust esindavatest meloodiagruppidest lähtudes. Lähemalt on iseloomustatud Muhu lastelaulus enam esinevaid viisitüüpe, puudutades ühtlasi mõningaid viiside tüpologiseerimisel tekkinud probleeme.

Kitsa heliulatusega retsitatiivsed viisid.

Teatavaks eelastmeks lihtsamatele retsitatiivsetele meloodiatele on poolkõneldes-poollauldes esitatud retsitatsioonid, mille helikõrgused ei ole täpselt fikseeritavad, küll aga võib rääkida teatavast intoneerimismallist või -tüübist. Lastelauludes, antud materjalis eelkõige hälli- ja mängituslauludes kohtab sageli suhteliselt kitsa ulatusega laskuvasummalist intonatsiooni, mis peale lastelaulu on tavaline mitmetes mitteregivärsilistes žanrides, näiteks huigetes, kutsungites, loitsudes jm. Laskuvale tertsilile rajatud intonatsioonilist alust võib kohta paljude rahvaste lastelauludes, kus ta arenedes saab erineva, oma muusikakultuuri kontekstile vastava meloodilise väljenduse /4/. Järgnevalt kaks näidet Muhu lastelauludest: stabiilsema põhi- tooni ja ebastabiilse (v.3-p.5) rõhulises positsioonis ülemise heliga retsitatsioon (näide 1) ja stabiilne v.3 ulatusega ühemotiiviline hälli- lauluviis (näide 2), mida võikski pidada ääritusintonatsioonile rajatud lihtsaima meloodiatüübi Muhu saare põhikujuks (üldse 9 varianti 6- lt esitajalt).

Näide 1.RKM, Mgn. II 2693 b < Muhu, Viira k. — I.Rüütel, O.Kiis < Raissa Noot, s.1906.a. (1975).

Näide 2.RKM, Mgn. II 2665 I < Muhu, Levalõpme k. - K.
Salve < Liina Saaremäel, s. 1908.a. (1975).

Mängitus-, eelkõige hüpitus- ja tammutamislauludes kohtane sama meloodiatüübi kolmeosalise meetrumiga versiooni (näide 3. 7 varianti 6-lt esitajalt).

Näide 3. RKM, Mgn. II 2680 b < Muhu, Simiste k. —
E.Tampere jt. < Ludmilla Luht, s. 1908.a. (1975).

Kolmeosaline labajalavalsilaulule omane meetrum on Saaremaa tantsulauluga tihedalt põimunud lastelaulule ülimalt iseloomulik. Üheks tõestuseks võiks olla järgmine näide (näide 4) mängituse "Tee kakk!" esitusest.

Näide 4. RKM, Mgn. II 3136 (8) < Kärkla l. < Muhu, Kantsi k. — E.Tampere jt. < Ruudu Eik, 83 a. (1979).

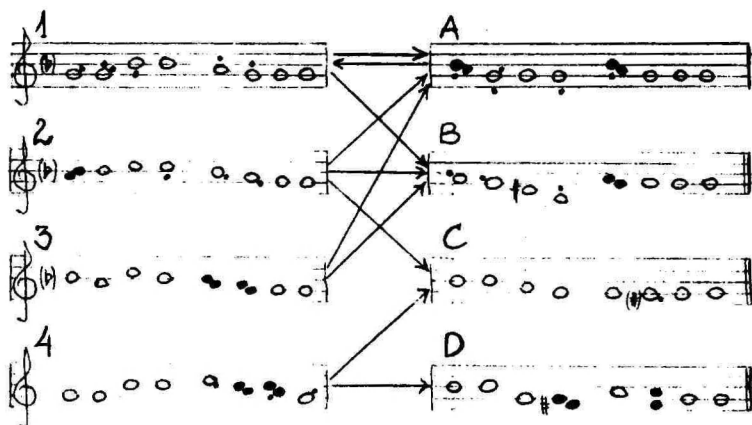

Selle mängitusetüübi enamasti kolmeosalise meetrumiga retsi-
teerivat esitust võib pidada just saartele iseloomulikuks nähtuseks
/5/.

Ülejäänud kitsa heliulatuslega retsiüvsed meloodiad moodustavad omavahel mitmeti seotud küllaltki problemaatilise rühma (skeem

1), kuhu kuuluvad variandid peegeldavad eelpoolkirjeldatud äiutus-intonatsiooni seondumist vanimate regiviisitüüpidega ning ka uuema meloodia stiili mõju arhailise koega viisidele.

Skeem 1 /6/

Skeemil 1 on omavahel ühendatud viisiread 1 ja A. A ühtib praktiliselt eelpoolkirjeldatud ühemotiivilise meloodiatüübiga, mille üksikutes variantides võib samuti esineda teine aste ülemise heli positsioonis. Moodustub tüüprühm, mille alatüübid on vägagi erineva vormiskeemiga (1 A; A1; 1AA1; 1A1₁A₁; 1A1₁A). Tüüprühma pikemates, helilindistatud variantides on esimese viisirea positsioonis siiski tõusev-laskuvasuunaline fraas (vormiskeem 1A). Samas võib hällilaulu funktsioonis ahellaulu "Liiri-lõõri lõoke" esituses tähele panna tavalisest suuremat vormilist vabadust (näide 5), mida ongi peetud iseloomulikuks arhailistele kitsa ulatusega meloodiatele [7].

Näide 5. RKM, Mgn. II 3533 (2) < Muhu, Kallaste k. — K.Salve, J.Sarv < Vassili Saarkoppel, s. 1902.a. (1975).

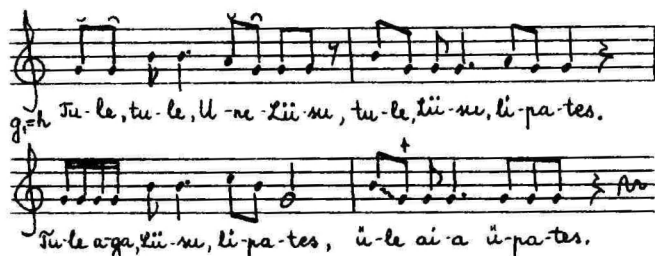
Paralleele võib leida ka teistest retsiteerides esitatud lauludest, näiteks vaimulikust värsist (näide 6).

Näide 6. RKM, Mgn. II 1163 e < Põlva, Adiste k. — H.Tampere < Hilda Kuklas, 62 a. (1966).

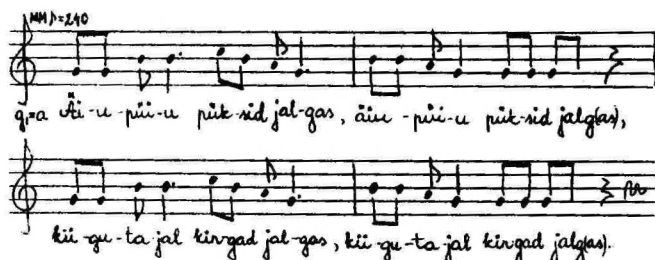
Vastavalt I.Rüütli üherealiste regiviiside tüpoloogiale on skeemil 1-ga tähistatud üherealine meloodia Põhja-Eesti liikumisega seotud C tüübi viiside versioon (C3), samas on C tüüp oma üldiselt laskuva suunaga lähedane kõneintonatsioonile /8/. Muhus on 1+A tüüprühma viisidega lauldud ka paar "Kokku,koorekene!" varianti, mille esitamist samuti saadavad rütmilised liigutused. Eelpool toodud variantide puhul võiks kõnelda ühest olulisest kõnemeloodiast lähtuvast retsiteerimismallist, kus lainetaolisele tertsi ulatusega fraasile liitub laskuvasuunaliste motiividega fraas; retsiteerivale esitusele on meloodilise variaabluse kõrval iseloomulik (tekstist lähtuv) tavapärasest suurem vormivabadus. Kirjeldatud tüüprühma on liigitatud suhteliselt vaba vormiskeemiga kaherealiste viiside kõrval ka neljarealistes lauluvariandid, mille kujunemisele võivad muuhulgas olla mõju avaldanud uuema külalaulu neljarealistes üldviisid (näide 7).

Näide 7. RKM, Mgn. II 2670 ä, 2. kord < Muhu, Mäla k.
K.Salve < Julia Ristok, 76 a. (1975).

Näites 7 tuleb esile ka 1. fraasitüübi seos 4. fraasitüübiga. Samas eristab 4+C/D viisitüüpi 1+A tüüprühmast peale kulminatsioonipunkti esimese viisirea 5. positsioonis liitumine erinevate teise viisirea tüüpidega. Kombinatsioon 4+C Maria Paisti esitatud hällilaulus (näide 8) ja sama lauliku refrääniga üherealine vastlaul (näide 9) võrrelduna Mulgimaa ja üldisemalt Lõuna-Eesti refrääniga üherealiste meloodiatüüpidega /9/ lubab oletada, et refrään on mõjutanud C-tüüpi teise viisirea kujunemist 4+C versioonis.

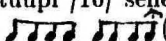
Näide 8. RKM, Mgn. II 2686 i < Muhu, Raugi k. — I. Rüütel, O.Kiis < Maria Paist, s.1891 (1975).

Näide 9. RKM, Mgn. II 2686 e < sama.

Teist astet 4+D versiooni ühe variandi esimese viisirea lõpus, samuti põhitooni suhteliselt väiksemat osakaalu 4+D viisides võib pida arenenuma kaherealisuse tunnuseks.

2 ja 2+A/B/C variandid moodustavad taas erineva vormiskeemiga (üherealised ja kaherealised viisid) alatüüpidega tüüpühema. Üherealine meloodilakuju (skeemil nr.2) esindab Muhu tuntuimat üherealist viisitüüpi /10/ sellele omase pikendatud fraasilõppudega rütmiskeemiga (1 hällilaul ja 2 lastelauluna esitatud "Hiire pulma" varianti kokku 2 laulikult, näide 10).

Näide 10. RKM, Mgn. II 2706 a < Muhu, Soonda k. — O. Kõiva < Jekaterina lahke, 80 a. (1974).

Kaks laulikult esitavad hällilauluna Muhu tüüpviisi kaherealist varianti, üks neist /11/ kasutab C-tüüpi teist fraasi (jällegi seostub see Muhu üherealisele viisitüübile liitva tertsi põhitooni laskuva refrääniga). Teine laulja Raissa Noot lähtub esimesel esitusel kombinatsioonist 2+A, kasutab vaheastmena sarnaselt Vassili Saarkoppelile (vt. näide 5) subkvinti teise viisirea 4. positsioonis ja

jõnab lõpuks B-tüüpi dominantse kõlaga uuema muusikastiili mõjulise teise viisireani, mis jääb ainuvalitsevaks sama laulu teistkordsel esitamisel (näide 11).

Näide 11. RKM, Mgn. II 2692 e < Muhu, Viira k. - I.Rüütel, O.Kiis < Raissa Noot, s. 1906.a. (1975).

Ius see ki-vi jäl-le sai? Ve-si ve-re-tas ki-vi ä-ra.
 Ius see ve-si jäl-le sai? Ki-vi äng nõi-pas vie ä-ra.
 Ius see ki-vi äng jäl-le sai? Kir-vest tap-pis kir-ju ä-r-jä...
 ... le-ha lee-di vas-si-ka-ga, si-ga suits-me põe-ra-ga...

Ilmselt on A ja B-tüüpi teiste viisiridade puhul tegemist kahe stereotüübiga, mille paralleelset esinemist soodustab saarte hällilaulule omane subkvindi kasutamine /12/.

3+A/B viisitüübi variandid on lähedased 1+A/B variantidele, erinev on Kihnu hällilauludele tunnuslik kahe astmelise laskumisega algusmotiiv, mida kohtab ka mujal Eestist üles kirjutatud hällilauludes. 3. algusfraasitüüp on ilmselt suguluses Põhja-Eesti liikumisega seotud üherealiste regiviisidega (vt. märkus 8).

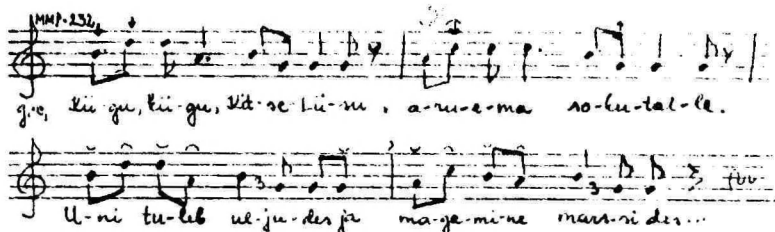
Eelpoolkirjeldatud viisiderühma tüpologiseerimisel osutus antud juhul kõige otstarbekamaks jagada viisid tüüpideks (tüüprühmadeks) esimesest viisireast lähtudes. Suurema materjalihulga puhul võib selguda vajadus meloodiaid siinsest erinevalt liigendada, et tuua esile erinevusi nende vormistruktuuris või meloodilistes tunnustes.

Kaherealised suurema heliulatusega (põhiliselt kvint-sekst) viisid.

Paljude siia gruppi kuuluvate viisitüüpide puhul võib viidata otsestele seostele kitsa heliulatusega arhailise viisikihistusega. Üheks näiteks võiks olla järgnev Muhus üldtuntud kaherealine meloodia-

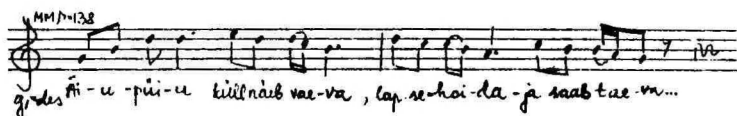
tüüp, mida hälli- ja lastelauludes kasutab Pauliine Vapper (näide 12).

Näide 12. RKM, Mgn. II 3001 (39) < Muhu, Suuremõisa k. J.Kaplinski, M.Kivisoo < Pauliine Vapper, s. 1904.a. (1977).

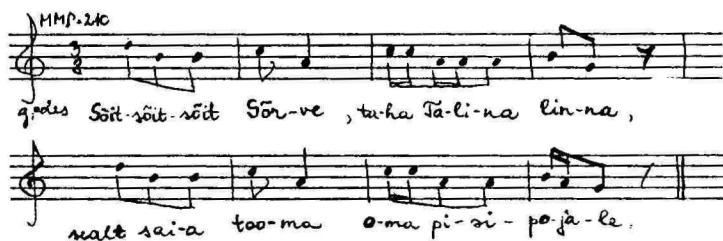
Võib oletada, et viis on tekkinud Muhu üherealise viisitüübi arendusena: kaherealise viisi esimene fraas on Muhu üherealise viisitüübi kvindini laiendatud variant, kvardiulatusega teine fraas sarnaneb üherealisele tüüpviisile (vrdl. näide 10). Hällilauluviisina on käsiteldavas meloodiagrupis populaarseim järgmine meloodia (6 varianti 4-lt esitajalt, näide 13).

Näide 13. RKM, Mgn. II 2690 o < Muhu, Tusti k. — I.Rüütel, O.Kiis < Joosep Tuust, 66 a. (1975).

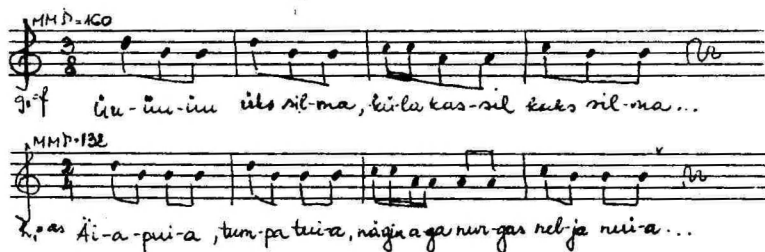
See meloodia oma tõusvasuunalise I astme kolmkõla ja järgnevate sekventsikäigudega on ilmselt pärit torupillimuusikast /13/. Hällilaulupäraseks muudab viisi üldiselt laskuv liikumissuund (tõusev, järgnevalt kolm laskuvat motiivi) ja Muhus just hällilauludele iseloomulik pikendatud motiivilõppudega rütmiskeem. Üldiselt võib pilli-, eelkõige torupilliviiside mõju täheldada kõigi kvindi — seksti ulatusega kaherealiste viiside juures. Otseselt torupillil mängitavast tantsu- (labajalavalsi-) muusikast on lähtunud saarte lastelauludes ülisagedased nn. "Hiir hüppas" viisiperekonna viisid /14/, tuntud sealjuures loomulikult ka tantsu- ja mängulauluviisidena (näide 14).

Näide 14. RKM, Mgn. II 2679 h < Muhu, Mõega k. < Mäla k.
E.Tampere jt. < Kristiine Maas, 65 a. (1975).

Kolmeosalise meetrumiga viisikuju esineb põhiliselt hüpitus- ja tammutamislauludes, kolmel korral ka regivärsist lahikneva värsi- struktuuriga ahellaulus “Kits karja”. Ruudu Eik laulab paralleel- selt viisirühma kolmeosalise meetrumiga variantidega ka kaheosalise meetrumiga variante (näide 15).

Näide 15. RKM, Mgn. II 3136 (6) ja (1) < Kärkla l. < Muhu — E.Tampere jt. < Ruudu Eik, 83 a. (1979).

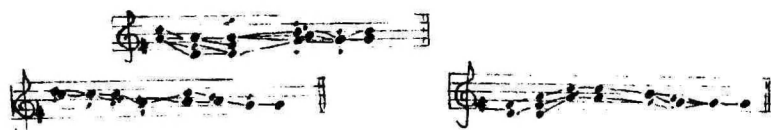
Kirjeldatud tüüprühmal ja veel 12 kvindi — seksti ulatusega kaherealisel lastelauluviisitüübil võib leida mitmeid ühiseid tunnuseid (vrld. “Hiir hüppas” viisiperekonna meloodia liikumisskeemi 5/-/2/1-15):

1) Esimese taktmotiivi tuginemine 1.-3.-5. astmele. Teine takt- motiiv võib tugineda 1.-3.-5. või siis (VII)-2.-4. asemele.

Kolmeosalise meetrumiga viisides on esimene taktmotiiv laskuva, kaheosalise meetrumiga viisigles tõusvasumaline; teine taktmotiiv on mõlemal juhul laskuvasumaline.

2) Kolmanda (teise viisirea esimese) taktmotiivi tuginemine V-VII- 2.-4. astmele ja põhitoon viimases taktmotiivis.

Ühisjoontele vaatamata ei saa siiski teha järeldust ainult torupilliviiside mõjust meloodiagrupi kujunemisele. Pigem võiks rääkida viisigrupi ühistest, ilmselt pillimuusikamõjulistest tunnustest, nagu hüppeline meloodialiikumine, algusmotiivi(de) tuginemine I astme kolmkõlakäigule; mõnedes viisides dominandikõlaline meloodiakäik 3. taktmotiivis, mis lubab tõmmata paralleele uuema tantsumuusikaga. Nii sellesse kui ka järgmisesse viisidegruppi paigutuvad mitmed laste-, tihti just hüpituslaulu funktsioonis tantsulaulud (Alt Kaseküla Mihkel; Tui-ruu läks rukki; Piu-piu-piu parti jt.) pilliviisidele omase meloodika ja vormikujundusvõtega.

Nelja- ja enamarealistes sekstist suurema heliulatusega uuemad viisid.

Lastelauludes kasutatakse mitme lauliku poolt saarel üldtuntud siirdevormiliste meestelaulude neljarealisi meloodiaid /16/. Siin on veel tegemist üldviisidega, mida rahvapärasest terminoloogias ei tähistata sõnadega "viis", vaid nimetatakse analoogiliselt regiviisidele "tooniks", "mõlgiks", "ee'ks" või "ööks".

Gruppi kuuluvad ka laenud pillimuusikast, võrdlemiseks olgu esitatud Juula Mööripeali "Liiri-lööri löoke" variant ja üks tema abikaasalt fonografeeritud lõõtspillimeloodia (näide 16).

Näide 16. ERA, Fon. 526 a < Muhu, Lepiku k. — R. Viidalepp < Juula Mööripeal, s. 1880.a. (1938).

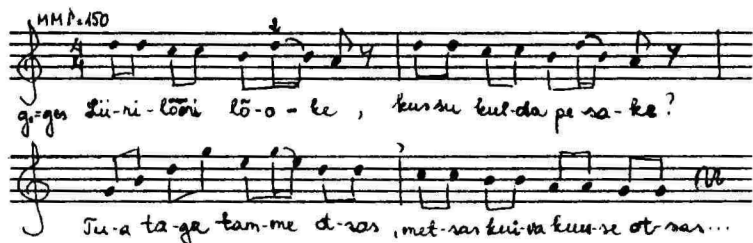
ERA, Fon. 524 d < Muhu, Lepiku k. — R. Viidalepp < Andrus Mööripeal (1938).

Tinglikult võiks siia gruppi kuuluvaks lugeda veel mõningaid improvisatsioonilisi viise ja lastele lauldud spetsiaalviisiga ringmängulaulu ("Vares vaga linnukene").

Kirjeldatud uuemate viisidega armastatakse sageli laulda saartel populaarset ahellaulu "Liiri-lööri löoke" (arhiivis on viisiga variante Muhust 16 esitajalt, neist 4 lauldud hällilauluna). Sealjuures on kasutatud isegi laulikutes mitmeid kordi avaldatud /17/ saksa rahvaviisi (näide 17).

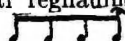

Näide 17. RKM, Mgn. II 3136 (5) < Kärkla l. < Muhu —
E.Tampere jt. < Ruudu Eik, 83 a. (1979).

Lõpetuseks olgu lühidalt kokku võetud Muhu lastelauluviisidele tunnuslikud jooned.

Lastelauludes peegeldub kohalik viisitraditsioon tervikuna — regiviiside kõrval vanemad ja uuemad tantsuviisid ning riimiliste rahvalaulude meloodiad.

Universaalne laskuv intonatsioon on poolkõneliste retsitatsioonide ning lihtsate ühemotiiviliste rütmiliste liigutustega seotud hälli- ja mängitus lauluviiside aluseks. Sellise intonatsiooni mõjusid või peegeldusi leidub kõigis kitsa heliulatusega retsitatiivsetes hällilaulu-meloodiates. Muhus võib eelkõige hällilaulule iseloomulikuks pidada tertsi piires tõusev-laskuvasuunalise motiiviga fraaside (skeem 1, 1-A) suhteliselt vaba põimimist. Analooge leidub Põhja-Eesti üherealistes, aga ka Lõuna-Eesti retsitatiivsetes meloodiates. Muhu tavandi- ja ka muudes regilauludes kõige enam levinud üherealist viisitüüpi kasutatakse hällilaulus ainult ühel juhul. Iseseisva üherealise viisina esinevatele algusfraasidele võidakse liita erinevaid teise fraasi stereotüüpe. C-tüüpi (skeemil 1) teise fraasiga kaherealiste meloodiate (2+C; 4+C) kujunemisele on võinud mõju avaldada Muhus tuntud refrääniga üherealist viisid.

Muhu ja ka Saaremaa hällilauludele (erandiks on nelja- ja enamarealist meloodiad) on iseloomulik Põhja-Eesti regilauludes sagedane pikendatud motiivilõppudega rütmitüüp . Muhus kohtab seda rütmiskeemi veel lapse tammutamisel laulud, aga ka rütmiliste liigutustega seotud loitsu "Kokku, koorekene!" retsitatiivsetes meloodiates. Paralleelselt võib esineda hälli- ja muudes lastelauludes üldlevinud ja rütmitüüpe.

Suur osa mängitus-, aga ka ahellaulu "Kits, karja" variante koondub kolmeosalise meetrumiga "Hiir hüppas" viisiperekonna tunnustega tüüpühma (rütmiskeem). Nii

8. I.Rüütel. Typology of Estonian runo-tunes: experiment and some results. Tallinn 1981, lk. 21; Рюитель И. — Опыт определения мелодических типов и их взаимосвязей с иными признаками на материале эстонских рунических напевов. — Квантитативная лингвистика и автоматический анализ текстов. Труды по лингвистике. Уч. зап. ТГУ 689. Тарту 1984, lk. 142; Рюитель И. — Типология, структура и развитие эстонских однострочных свадебных напевов. — Музыка в обрядах и трудовой деятельности финно-угров. Таллин 1986, lk. 173. jj.
9. M₃ : 0023 4323/20; ЮЭ₃ : 0 $\frac{2}{0} \frac{3}{2}$ 3 43 $\frac{2}{0}$ 0 / $\frac{3}{2}$ (3) 0 (0) $\frac{3}{2}$ 0 — vi. 8, Рюитель И. 1986, lk. 165, 184.
10. Mh₂ — vt. 8, Рюитель И. 1986, lk. 164; tab. 3.
11. ERA, Fon. 518 b < Muhu, Mäla k. — R. Viidalepp < Ruudu Noor, 72 a. (1938).
12. Vt. näit. Vana Kannel V. Mustjala regilaulud. Tallinn 1985, lk. 346-379.
13. Vt. 2, lk. 12.
14. I.Rüütel.; Eesti uuema rahvalaulu varasemast arengujärgust. — Paar sammukest... VII. Tartu 1971, lk. 14-18.
15. Vt. 14, lk. 18.
16. Näit. TMM, LÕS 557 ; RKM, Mgn. II 2669 h, j, g ; RKM, Mgn. II 2663 m jt.
17. J.Jung. Laulud kahe ja kolme häälega, II jagu. Tartu 1876, lk. 21-22.

REGILAU LU POEETIKA KÄSITLUSI EESTIS 19.SAJANDIL

Tiiu Roll

1.

Lood ei ole looja loodud
ega sõnad sepa tehtud,
värsid vabrikus valatud!
Lood on nõnda kui ma laulan,
sõnad nõnda, kui ma säädan,
viisid nõnda, kui ma võtan.

(Eesti rahvalaulud. Antoloogia. 159.)

Nii käsitleb regilaulu kujundi olemust poeesia ise. Laulik lähtub oma esteetilisest tajust ning ta ei sea eesmärgiks seda teoreetiliselt mõtestada, küll aga iseloomustab oma laulusõnapildis.

Enne 19.saj. kohtame märkusi regilaulu laulmise ja traditsiooni kohta kroonikais ja reisikirjades. 19.saj. tekib regilaulu vastu teoreetiline huvi. See on periood, mil regilaul taandub elavast kasutusest. Samas on kujunemas eestikeelne autoriluule. Tekib küsimus, milliseid võimalusi pakub regilaulu kujund uuele kirjandusele, mis suhtes on omavahel regilaul ja tärkav autoriluule.

Esimesi kokkuvõtteid eestikeelsest poeesiast teeb P.H.v. Frey, kes kirjutab 1813.a. "Beiträges" ülevaate eestikeeksest autoreiluulest. Muuhulgas puudutab ta eeltoodud probleemi. Frey kirjutab luule sünni kohta järgmist: lauldakse sellest, mis ümbrusest toimib laulja loomingulisele fantaasiale. Laulul on kindel ülesanne sotsiaalses keskkonnas. 19.saj. alguses regilaulu vorm ei sobi enam selle funktsiooni täitmiseks ning need laulud ei ole enam meelepärased. Nii ei näe Frey regilaulu kujundis seda, mida kaasa võtta oleviku, veel vähem tuleviku jaoks. "Von Kunst darauf bei ihnen vollends nicht die Rede sein"/1/. (Vahemärkusena olgu öeldud, et regilaulu käsitleti kui luule üht arenguastet. Siit on pärit ka termin "rahvaluule" /rahvaluuletus/ vastandina "autoriluulele" /autoriluuletusele/. Luule märgib terviknähtust, luuletus vastavalt üht teost. See on kirjandusteaduslik lähenemine regilaulule, kus jäetakse kõrvale muud faktorid nagu esitus, meloodia — mis iseloomustavad folkloori kui sünkreetilist poeesiat.) Frey ei pea regilaulu kaasajal oluliseks, küll

aga toob ta esile ühe olulise tahu eestikeelse autoriluule jaoks, see on keel. Eesti keel on juba argikõnes palju tänuväärssem materjal poesia jaoks, kui seda senini on märgatud ja luules kasutatud.

19.saj. alguses ja varemgi avaldatakse regilaule, ent näit. "Beit-räges" on need lihtsalt eestikeelsed tekstid või kommenteeritakse nende varal eesti keele grammatikat. Kuid peatselt suundub tähelepanu nimelt regilaulu kunstiväärtusele.

1829.a avaldatakse Gresseli Kalendris (Eesti-ma rahva Kalender) viis eesti rahvalaulu/2/. Anonüümseks jääv autor kirjutab, et need "lood e. regivärsid" on pärit vanast ajast ja tänasesse päeva tulnud suulise pärimusena. Sellel aegade teekonnal on laulud läbi teinud teatavaid muutusi, vastavalt lauljate maitsele ja arusaamisele, ehk autori sõnutsi- "kuida aeg ja asjalugu näitab ehk vaim lauljat aitab". Siin näeme tõdemust (mida märkis ka Frey): laulud kuuluvad kasutajate keskkonda ja on vastavuses lauljate kunstimeelega. See ongi üks olulisemaid esimesi üldistusi regilaulu kujundist. Sealte edasi: kirjutaja rõhutab regilaulude kaunidust, südamlikkust ja õpetlikkust (see tahk jäi Freyl tabamata). Laul "Ema arm on põhjatu" (Millal maksan eide vaeva) inspireerib meile tundmatut autorit kõige enam, ta peab vajalikuks interpreteerida värssi "lubas lamba lausujalle" — ema otsib lausujat, lapsele haiguse saatjat — see on ema armu kujutamine, kus ema otsib haigele lapsele abi igalt poolt.

Õigupoolest on laulude pealkirjad kokkuvõtteks laulu kujundist, nagu "Ole rõõmus oma noore ea sees" (Laula, laula, suukene), "Täna kuld, homme muld" (Ehk oleks isa ilmarikas, / ema siidile seotud /—/ ei rikas rahasse panda, / kuning kulda ei maeta), "Kui töö on tehtud, siis on hea hingata" (Uni ei anna uuta kuube), "Ärge muresege homse ette, iga päev saab küll omast vaevast") Mis te tühja muretsete! / Jumal rukkipea näikse, / odra oras ju haljendab, / kaera oras katab maada /—/). Kahtlemata peegeldub selles lauluvalikus valija maitse. Teda paelub neis värssides kõige enam lauljate elutõde ja -jõud. Seda proovitakse avada pealkirjade kaudu, ühte teksti enam selgitades. Sellese artikli ilmumine eeldab, et senistele kõrvaltvaataja-pilgult kirjutatud tähelepanekutele rahvalaulu kohta lisandub uus pilk, mis pärineb laulust osasaanutelt e. traditsioonis sees olnutelt.

Eesti regilaulude tutvustamisega trükiste vahendusel tegeleb tulemuslikult estofiil A.H.Neus. Alustanud "Inlandi" veergudelt, jõuab ta antoloogia koostamise ja avaldamiseni /3/. "Inlandis" avaldatud tekstid on saanud A.F.Knüpfferi kogust. Kui Gresseli Kalender on eestikeelne ja regilaulude tutvustus on mõeldud neile eesti lugejatele, kes pole osanud või julgenud regilaulu ilu ise ära tunda, siis "Inlandis" pakutav on mõeldud mitte-eestlastele. Kommentaarid, tõlked ning käsitlelused on saksakeelsed ja loomulikult ka lähenemisnurk sealtpoolne. Ühes 1840.a. artiklis tuleb A.H.Neus nendegi küsimuste juurde, mida puudutab P.E.v.Frey. Mõlemad autorid on sama meelt

eesti keele rikkuste avastamise ja kasutamise suhtes. Kuid erinevalt Freyst näeb Neus rahvalaulu ja autoriluule vastastikuseid mõjutusi. Neus arutleb: poeetiline mõte otsib uut vormi, eestikeelne luule leiab eeskujud ennekoike saksa luulest (riimiline rahvalaul ja autoriluule). Otsingud oleksid veelgi viljakamad, kui siia juurde tuua ka vana rahvalaulu kujundivaramu. See eeldaks aga regilaulu poeetika tundmist. Samal aastal proovibki Fr.R.Faelmann analüüsida regilaulude värsimõõtu /4/, tegemata veel teoreetilist üldistust.

19.saj. esimese poole eesti kirjanduselu käsitlemine on ootuspäraselt seotud regilaulu järgmisega. Vana rahvalalu vormi aegumine, uute väljendusvõimaluste otsimine eestikeelse luule tarvis — see oli telg, mille ümber koondus regilaulu poeetika käsitlemine. Tõdetakse, et tuleviku-luule kujundamiseks on vaja tunda uusi, eestikeelses luules seni kasutamata luulevorme ja keele võimalusi. Kui Frey ei näe regilaulu osa luule edasise arengus, siis üha enam hakkab arutlemine kujunema selles suunas, mida regilaulu poeetikast ja senisest luulekogemusest kaasa võtta tärkava luule jaoks. Kuid nende käsimuste esitamise kõrgaega jõudmiseks sajandi teisel poolel oli vaja tunda regilaulu teoreetiliselt. 19.saj. esimesel poolel tegelevad sellega estofiilid ja ka eestlased ise, kelle ellu on regilaul kuulunud kui kunst. Esimesed keskendused ennekoike regilaulu üldisele olemusele: laul kuulub kasutaja juurde, laul on elamuslik ja funktsionaalne. Seda tajuti kõrvaltvaatajana. Kuid nende arusaamad kuulusid kokku Lääne-Euroopas levinud tolleaegsete huvisuundadega, mida oluliselt on kujundanud G.J.Herder. Ja ei jäta eestlasigi kunagi külmaks teadmine, et Herderi rahvalaulude kogus on avaldatud eesti laule /5/, mis on ju estofiilide teene. Eestlaste endi käsitlused erinevad eelmistest selle poolest, et nemad keskendused nimelt sellele, mis on regilaulus elamuslik ja milline on laulu mõju. Vastavalt oma vaatenurgale avaldavad ja kommenteerivad nad tekste erineva eesmärgiga. Estofiilide taotlus on teaduslik: tekstid tõlgitakse, proovitakse leida temaatika, ainevaldkond ja kujundielemendid. Eestikeelsetes kirjutistes on esikohal laulude kunstilise toime selgitamine, et eestlasi endid panna mõtlema oma identiteedi väärtustada oma esivanemate vaimupärandit.

Kõik eelõeldu süveneb sajandi teisel poolel. Regilaulu järgnev käsitlemine seondub ühelt poolt regivärsside kunstilise osa esiletõomisega, teiselt poolt teoreetiliste selgituste esitamisega. Viimane ei olnudki nii kerge, kuivõrd eesti regilaulul on oma kordamatu nägu, mistõttu ei olnud uurimiskujusid. Regilaulu kujundi interpreteerimisega tulid toime vaid need, kes olid kogenud regilaulu esteetilist toimet lapseas. Mõistagi, ei olnud saksakeelses kultuuris sellised pädevaid ja võimekaid inimesi palju ning seda väärtuslikum on Fr.R.Kreutzwaldi töö.

^a
 Oe!
 Karmus p. karmus.

taevase
 juures i kaister.

palvele.
 kailma ylluv.
 taab=kahhat
 tulle
 loetist laud

konna!
 laevad

fea
 looxe

kailap maa
 kotte pott kott
 neljeen fust malle
 ma baller
 leab lee

Muusika Pöytäkirja von Lohkender.
 Kõnnipäev 18. 1877.

- 1) Vihre k tate kooje - 00 - 0 - 00
 Ophra rfi rhuaf - 00 - 0 - 00
 woffu hoo tannae fülle - 00 - 0 - 00
 Ophra O rhuaf - 00 - 0 - 00
 Tan ei joont maa tan ei karmid
 Ius rhuaf tannae fülle - 00 - 0 - 00
 Tan hoo karmu taevase - 0 - 0 - 00
 Tante karmu jagade - 0 - 00 - 00
 Ophra jooste, kaila kaitte
 Ophra fannu jagade - 00 - 0 - 00
 Lannu ofid oigema - 0 - 0 - 00
 Ophra karmu paluella
 Ophra karmu, kaila maa.
 Te vepo kaittemaa 0 - 0 - 0 - 00
 Tan taab karmu jagade - 0 - 00 - 00
 Vond talle tane karmu - 00 - 00 - 00
 Kaitte loetist laud - 00 - 00 - 0
 Kaitte karmu karmu - 00 - 0 - 00
 karmu karmu karmu - 00 - 0 - 00
 Kaitte karmu karmu - 00 - 00 - 0
 Kaitte karmu karmu - 00 - 0 - 00
 Kaitte karmu karmu - 00 - 0 - 00
 Kaitte karmu karmu - 00 - 0 - 00

- 2) Loox meile jaeffe - 0 - 0 - 0
 kaitte karmu karmu - 0 - 0 - 0
 karmu karmu karmu

- 4) Karmu karmu karmu - 0 - 00 -
 karmu karmu karmu - 0 - 00 - 00

- 5) Karmu karmu karmu - 0000 - 00 - 00
 karmu karmu karmu
 karmu karmu karmu

- 7) Karmu karmu karmu - 00 - 00 - 00
 karmu karmu karmu - 0 - 0 - 00
 karmu karmu karmu - 0 - 00 - 00
 karmu karmu karmu

öö

kee
kee - jeeha.
nakede epe

wesdepe firt wette.
je hupne firt wete

te
kee
kaet f:

Kaake ja kake, ka kake.

Ajast in Kerilant
firt in Lante.

12/ dän, län lööse!
Oad dän län län metra, dän id fl. naga
in Rapa.

13/ kee pöte xae peole
kaamepöte mudda leepke
nutede epe firt nüttes

14/ Pöppa munt lappant - u - u - u

15/ Oodrat offeti wed dore
Te aua amke xaeve

17/ Ei me län munt on
vau on kaet kumpand
kaet xmn

19/ Koluma oli kalle, kaxe metke - o - o - o - o - o
Lante Lante

20. Kaevea eanep pötkune u - u - u - u - u
Kae katter eanep kettare u - u - u - u - u
Lorde leppale vironne
Laggyale mē fahhage - u - u - u - u - u

Eestlane armastab juba argielus oma ~~asuguste~~ rääkides piltlikult väljendada, tema poeetilistes sünnitustes aga valitakse neid pilte sagedasti niisama üllatavalt kui ka julgelt. — Kes eesti rahvalaule tõlkida tahab, peab seda tõde väga südamesse võtma.

(Fr.R.Kreutzwaldi kiri A.H.Neusile
13.07.1847.)

A.H.Neus, alustanud eesti rahvalaulude avaldamisest ajakirjanduses, jõuab antoloogia koostamiseni. Selle jaoks tõlgib Neus laulud saksa keelde, tõlkimisel oli aga vaja eesti regilaulu kujundist aru saada. Siin aitaski teda Kreutzwald. Neusi ja Kreutzwaldi sellekohane kirjavahetus 1840.aastal on väärtuslik materjal rahvalaulude stiili uurijale, kuivõrd neist kirjadest leiame laulude praktilise stiili analüüsi alguse. Kreutzwald selgitab mitmete kujundite tähendust (näit. mida märgib "kannaksin Kalevi", kes on "pürjelind"), iseloomustab lauluistraditsiooni ja laulikuid, proovib sõnastada oma elamust. Järgnevalt on katke ühe laulu selgitusest:

"Oma tantsi hoidageme,
seni kui tõuseb sõrga soosta,

s.t. tantsigem seni, kui meie jalad on tantsupõranda nii pehmeks tallanud, et sealt enam hobused läbi ei pääse, küll aga härjad, keda, nagu eada, soopinnal tarvitatakse.

Sõrga soosta, marga maasta (marga, s.t. märga, alliteratsiooni pärast). Ja seal, kus sõrg tõuseb, uhkab maast vesi (viimase võib üksnes higi sünnitanud olla, sest tuleb tõeks võtta, et hakatuseks tantsupõrand kuiv oli) /—/6/.

Kokkuvõtteks märgib Kreutzwald: "Sellest eksemplist võite ise näha, kui palju ilusast lihtsat rüü all peidus on, nii pea kui mõtet analüseerida." Kreutzwald hindab eesti keele piltlikkust, lauljate kujutlus- ja improviseerimisoskust, mis lubab nende laule pidada väga ilusateks ja poeetilisteks.

Rahvalaulude väljaandmise kõrval, kus uurimise seisukohalt tõusis esiplaanile kujundi tähenduse tõlgendamine, on 50.-60.aastatel teinegi regilauluga seondud valdkond. Selle valmistas ette 19.saj. alguse eestikeelse luule käsitlused ja luule uute võimaluste otsingud. Sajandi keskel oli küsimuse asetuse järgmine: kumb värsivorm (regivärss või lõppriim) on eestikeelses luules arvestatavam ja, sellega ühenduses, mida kujutab endast regivärsivorm. Fr.R.Kreutzwaldi tegevus on ka siin märkimisväärt. Tema seisukohalt tuleb kirjanikke

ergutada loom regivärsse, kuivõrd see vorm on eesti keelele algupärane ja keele eripärast lähtuv. Kreutzwald ise näitab eeskuju (poeem "Sõda" 1854.a., eepos "Kalevipoeg" 1857.a.). Kui veel 1850.aastatel jagunevad arusaamad luulevormi eelistustes äärmuslikeks (vahetõrki tasakaalustav on Kreutzwald), siis 1860.aastatel on au sees erinevad luulevormid ja seda nii luulepraktikas kui ka vaidlustes luule üle/7/.

Muutusi arusaamades kujundasid luulepraktika kõrval regilaulu teoreetilised käsitlused, mis selgitasid regilaulu osa kultuuris. J.G.Schultz-Bertram näeb regilaulu kadumise põhjust sotsiaalsfääri arengus (hariduse kasv maal, saksa kultuuri mõju mõisate vahendusel, usulahkude eitav sulgumine rahvaluulesse). Schultz-Bertram toob seega esile regilaulu kadumise põhjusena sama momendi, mis 1813.a. Frey, ent pisut laiendatumalt. Ühenduses muutustega elus kaob regilaulu laulmisoskus ja -kogenus. Kuid kas regilaulu vorm on kasutatav uues kultuurikontekstis? Et vastata sellele tollel ajal päevaküsimusele, iseloomustab Schultz-Bertram eesti ja teiste rahvaste luule tunnuseid (alliteratsioon, parallelism) ja regilaulu värsimõõtu. Ja mida arvab Schultz-Bertram regivärsi kasutamisest kaasajasse luules? Sellele vastab ta äsjailmunud "Kalevipoja" näite varal: "Kalevipoeg" on kirjutatud regivärsi tunnuseid teades, aga värsid ei ole sündinud oma loomulikust olekust. "Es ist Restauration und gewiß eben so berichtigt als die von verstümmelten Statuen"/8/. Seega näeb Schultz-Bertram olulist erinevust regilaulu ja selle vormi kasutanud autori luule vahel. Regilaulu vormis loodi poeetilist intuitsiooni järgides, autoriluule võib küll arvestada talle teadaolevaid vormitunnuseid, ent see ei samastu regilauluga. Sama väidab üle saja aasta hiljem Juhan Peegel, ja muidugi toob ta juude uusi tahke: "Kord oli ühes püstijala vaidlusringis juttu eesti regivärsidest ja me leidsime, et isegi keegi nendest, kes praegu väga hästi tunnevad meie vanu rahvalaule, ei ole võimeline looma ehtsat regivärssi. Põhjus on selles, et me ei oska uuesti sisse elada muistsesse elutunnetusse, maailmapilti, loomingupsühholoogiasse. Juba see on printsiipsaalselt võlts, kui loome sõnad ja ei tea nende viisi, et me kirjutame loodu paberile, ega pea mees"/9/. Kahtlemata peitub selles "võti" rahvalaulu ja autoriluule erinevuste mõistmiseks ning ühtlasi kirjanduse ja rahvaluule vastavate suhete avamiseks. Regilaul on tervik, kuhu kuulub tekst, viis, esitus, mis sünnivad koos. Meile kuulub sellest varamust küll kõnekas, aga siiski vaid osa. Laulust jäänud tekst mõjub meie fantaasiale ja tundemeelele erinevalt varasemast ajastust, milles see laul kasutusel oli. Regilaulu kujundielemente kasutav autoriluule on vaieldamatult põnev, ent see ei saa ega võigi olla omaaegse laulu jälgendus.

Tulles tagasi 19.saj. kirjandusküsimuste juurde, mil tehti algust regilaulu kujundi teoreetilise selgitamisega, toome Schultz-Bertrami

artiklile lisaks regilaulu iseloomustuse H.v.Kaisersbergilt/10/. See ilmus 1862.a., kaks aastat pärast Bertrami artiklit. Kaisersberg eristab luule arengus kaht etappi. Esimesel perioodil on looming eepiline, puudub autor kui indiviid. See on kolektiivse loomingu etapp — rahvaluule aeg. Teine etapp kuulub autoriluulele, mida iseloomustab lüüriline tundelaad. Eltoodud arutlus baseerub Euroopa rahvaste luule arengu jälgimisele. Ometi peab Kaisersberg Eesti puhul tõde- ma, et eestlastel ei ole kolektiivse loomingu periood päriselt selja taha jäänud, kuid eestlaste luulet ei iseloomusta hoopiski mitte eepilisus. Veel enam, ka eepikasse on tunginud lüüriline, eeleegiline alatoon. Siit johtuvalt toob autor esile eesti rahvalaulule eriomased jooned. Värsi pikkus — eepilises luules on tegemist kahe poolevärsiga, eestlastel on värs lüürilisuse tõttu lühike. See mõjutab omakorda luule rütmi. Parallelism on eesti luules vajalik meeleolu hoidmiseks ja suunamiseks. See on rahulik mõtte liikumine, kujutluste aeglane väljajoonistamine. Eepilises luules on mõtteriim liikuv, on ju eesmärgiks kujutluse dünaamiline edasiandmine. Kordust kasutatakse Euroopa rahvaste luules peamiselt kui meeldetuletust (suulises loomingu- s puudub võimalus n.ö. lehte tagasi keerata). Taoline kordus- meenusus aitab nii lauljat kui ka kuulajat järke pidada sündmustikus ja tegelaskonnas. Eesti regivärsile ei ole selline kordus tunnuslik, sest nendes lauludes ei ole esiplaanil tegevus ja tegelaseks on tavaliselt lüüriline “mina”. Ka alliteratsioon Eestis on mitmekesisem ja keerulisem, võrreldes näiteks vana saksa reeglipärase konsonantriimiga. Kaisersberg küll jätab lahendamata küsimuse, miks eesti luule on lüüriline, kuid ta iseloomustab eesti luule vastavust luule vormile. Needki märkused leiavad edasiarendust, seda juba samal sajandil (J.Bergmann, T.Sander, pisut hiljem Fr.Tuglas).

Saksakeelsete teadusliku suunitlusega käsitluste kõrval ilmub ka valgustuslikke kirjutisi eestlasest lugeja poole. Fr.R.Kreutzwaldi pöördumine “Sippelgas” II-s /11/ on emotsionaalne. Ta selgitab minevikust pärit “kalli varanduse” säilitamise väärtust tulevikule. Ta süstib eestlasesse eneseteadvust kõrgendavat tunnet, märkides, et sakslased on eesti regilaulu tunnustanud ning et need laulud on antud Jumalast, on seega Looja poolt soositud andekuse väljendus. Ja Kreutzwald näitab, millised on need “kunstilised viisid”, mis meid köidavad regilaulu juures. Kreutzwald kirjeldab seda ja illustreerib näitega: igas reas e. värsis algab vähemalt kaks sõna sama pookstaviga (tuleks või tulista lunda). Harva on eesti luules üks mõte, mis üksi seisab, vaid sellel on ikka kas üks või kaks ja enamgi mõtet tõeks kõrval. Õigupoolest selgitab Kreutzwald siin kaht regivärsile olulist tunnust: alliteratsiooni ja parallelismi. Kuid nagu näeme, ei too mõisteid, vaid pakub analüüsi tekstikatke varal kokkuvõttega “kas näete, mis kena loomus”. On võimatu, et ta mõisteid ei tunne, järelikult ei pea ta neid oluliseks adressaadi jaoks. Seega on veel

1860.aastatel regilaulu poeetika käsitusel kaks erinevat suunitlust ja kaks erinevat lugejaskonda, nii nagu see oli ka sajandi esimesel poolel. S.o. teaduslik, mõisteid kasutav lähenemine haritlaskonna tarvis, ja lihtrahva emotsioone küttev valgustuslik kujundi väärtuse selgitamine. Muutuse toob 19.saj. viimane veerand. On iseloomulik, et sel perioodil suureneb eesti keele osa teadusliku suunitlusega sõnavõttudes, see toob kaasa eestikeelse terminoloogia loomise ja kujundamise. Oma osa on siin luulepraktikal, mis sunnib avaramalt lähenema kirjandusprobleemidele ja otsima vastust küsimusele, milline koht eesti kirjanduses kuulub regilaulude kui rahvaluulele.

3.

Rahvaluule on tüvi. Kunstluule on harud oma okstega. Rahvaluule on ema. Kunstluule on tütar. Rahvaluulde ümber on vanad ehted. Kunstluule kannab uuema moe järel valmis valatud ehteid. Rahvaluule on vanem ja targem. Kunstluule on noorem ja lõbusam.

(J.Bergmann "Sõnake luuldest", 1878.)

Eestikeelsete kirjutiste eesmärgiks 19.saj. viimasel veerandil on juhtida lugejate tähelepanu rahvaluule väärtuste tundmaõppimisele, et uues luules ammutada vanavara allikasti eeskujul. Kuid peetakse vajalikuks hoiatada, ka siin tuleb säilitada mõõdotunne ja maitsekus.

Olulise pöörde eestikeelsesesse kirjanduskäsitlusse toob 1878.a., mil ilmub J.Bergmanni "Luuletuskunst". See pakub käsitluse luule funktsioonist ja mõistetest. Luule aineks on tegelikkus, mida vahendatakse kauni keele abil. Luules kajastub inimese vaimuelu. Toodud kolm aspekti (tegelikkus, keel ja vaimuelu) moodustavad luule "koore" ning "tuuma". J.Bergmanni poeetikakäsitlus on pühendatud vaid "koorele", mis hõlmab luule välised tunnused. See on ootuspärane, kuivõrd teooria kujunemisele on niisugune lähenemine üldine. Nimetatud luuletahku peeti õpetatavaks, ka on luulevorm nähtavam ning selgemini iseloomustatav. Rahvaluulet käsitleb J.Bergmann vähe, vaid alliteratsiooni ja trohheuse selgituse juures. Alliteratsiooni (sammariimi) kui "eesti luule pärisehet" ja neljajalgset trohheust soovib ta julgelt kasutada ka autoriluules [12/.

Samast aastast pärineb teinegi artikkel J.Bergmannilt: "Sõnake ne luuldest". Siin kasutab ta terminit "rahvaluule", mis eristab poeetia varasemat kihistust, s.t. rahvaloomingut autori loomingust — "kunstluulest". Milline on seos nende etappide vahel, e. mis on hinnatav kaduvast luulest-regilaulust kaasaegse luule jaoks. J.Bergmann tõdeb sarnaselt varasematele autoritele (Frey, Schultz-Bertram), et

regilaulu vorm kuulub minevikku, kuid ometi on see tänu Kreutzwaldile taas elavaks saanud ning on seega kasutatav. Luule vorm on karm, aga sisu on sügav. "Madalad mõlgutused ei suutnud mõjurikaste luuletuste kaasas käia. Nende ots on alguse kannul käinud" /13/. Nüüd proovivad eestlased omakorda avada regilaulu luulekeele kujundiolemust. Oluliseks peeti mitte ainult vormi, vaid ka regilaulu mõttesügavust. Kuid mis on regilaulu sisutiheduse taga? On selge, et sellele küsimusele ei olnud kerge vastata. Vaatleme kohe, miks see nii oli.

Esimesed luulestiili käsitlelused olid piltlikud. Eriti peegeldub see luulekeele (kauni keele) kirjeldamises. Sage on tavakeele ja luulekeele võrdlemine riietusesemete ja ehetega. Fr.R.Kreutzwald: "Igapäevasel keelel ja lauliku keelel peab oma täieline vahe olema, esimest võime äripäeva riideks, viimast pühapäeva ja pidude ehteks pidada" /14/. J.Bergmann: "Luul on osavuse hoone. Tema ep ole mitte igapäise riidega rahul. Tema nõuab pühapäeva ehet" /15/. J.Kunderi järgi on eesti rahvalaul iselaadi, "tema ilu on tema laias kuues, kellel mitu ja mitu tuhat siilu ja siiva, ehet ja ilu ümber on. üks ainus mõte nõuab siin sagedaste küündera pikkuseid seletusi ja ütlemise vormisi, mis isegi veel sagedaste loomu ja loogika vastu käivad" /16/. Ka luulevormi sünonüümina kasutab Kunder piltlikku väljendust "munder": "Eesti vanal rahvalaulul on oma kindel munder seljas." Aga mitte ainult riietus ei inspireeri avama luulekeele olemust. Leiame võrdlusi "määratu kõrge majaga, millel mittevärvilised tornid; muinasjutud kui imeline mets, täis mitmesuguseid puid, põesaid ja lilleilu /—/, millest mõistja kõrv kuuleb Vanemuise riiete kahinat ja kandle keeli. Vaim on aga laulul kõrgele lasknud lennata, talle tugevad tiivad andnud."

Eesõeldu tuletab meelde Fr.R.Faehlmanni "Vanemuise laulu": "Nüüd kutsuti kõik loomad üldisele koosolekule, kus nad pidid ära õppima pidade, nimelt laulu" /17/. Faehlmanni muistendil on tõesti oma inspiratsiooni pakkuv osa luulekeele olemuse väljendamispuus tol perioodil, mil stiili valdkond eesti kirjandustoorias puudus. Nii Kunder kui ka Kreutzwald viitavad oma luule- ja tavakeele võrdlustes Vanemuisele.

Mis peitub nendes kirjelduspiltides? Millest räägib Kunder, meenutades laia talumehekuube mitme siiluga? Kunder tabab süna parallelismi olemuse: need ükskeist täiendavad laused võivad olla ükskeisele vasturääkivad. Kuid miks see nii on, see jääb käsitamatuks. Milles seisneb parallelismi alogilisuse sisu, see on keeruline küsimus. Parallelism on mõistatus neile, kes ei tunne või ei tunneta eesti rahvalaulu ("Härjad murtud" laulutüübis murrab "kotkas, kurja lindu" haned, paralleelvärss täiendab "tihane, igitigeda"; kas tihane on tige ja murrab haned?!). See vaieldamatult keeruline, ent põnev probleem väärib iseseisvat käsitletust /18/.

Nagu Kaiserberg, nii ka Bergmann näeb regilaulu kujundis laulu looja iseloomu peegeldust. Taas kirjeldatakse luulet. Lõunamaalaste luule on "täis elu ja õhku, täis palavust ja käredest, täis kiirust ning kergust, sagedast ka noolekat nalja ning edevat erksust." Põhjamaises luules "on suuremalt osalt tõsine vaim ja murelik meel valitsemas: kujud ja tujud, tööd ja teud, tegijad ning nägijad, kõik on tõsidust ning kurvastust, kurtmist ja leinamist, kõik suuremal mõeldul, tugevamal võimul, targemal või totramal meelel, kui loomulikul kombel tõeste on" /19/.

Rahvalaulu vormi analüüsiks jagub 19.saj. teoreetilisi võimalusi. Ehkki siin saab kasutada piltlikku väljendust (regilaulu munder), on sel alal siiski sobivad mõisteid, stiili alal need aga puuduvad.

Kujundiküsimused jõuavad 19.saj. lõpul eestikeelsesesse kooliõpetusse. Heatasemeliseks rahvalaulu ja vanasõna analüüsi näiteks on A.Grenzsteini artikkel "Koolmeistri käsiraamatus 1880". Grenzstein märgib, et ta ei kasuta mõisteid teadlikult: eelmisel aastal ilmus Bergmanni luuleteooria käsitlus "Luuletuskunst", selles pakutud mõisted ei ole veel kinnistunud ja Grenzstein väldib võimalikku segadust terminoloogia kasutuses, mis võib erineda Bergmanni pakutust. Siiski esitab ta ühe korduskujundi nimetuse epitseuksis, ja selgitab selle funktsiooni ("oli minul, oli minul, hellad vellad" — epitseuksis toob alguse eriti esile, et kuulaja tähele paneks, mis asi tal siis ometi oli). Teine näide on vanasõnast "rääkimine on hõbe, vaitolemine kuld". Grenzstein selgitab oskuslikult näite varal poetilise ülekande olemust: ühelt poolt rääkimine ja vaikimine kui inimese tegevus, teisalt metallid ning väärismetallidele antava hinnangu kaudu saame kätte vanasõna õpetliku sisu.

Grenzsteini käsitluse stiil paistab silma tõlgenduse täpsuse, selguse ja ladususega. See on huvipakkuv nii teoreetiliselt kui ka käsitluse metoodika poolest.

Kuni 19.saj. viimaste aastakümneteni puudus stiilialane terminoloogia. Kujundikäsitlus oli piltlik, püüda selgitada, milline on luulekeel. Kujundit kas kirjeldati või "tõlgiti". Grenzstein püüab selgitada, mis on stiil. Temalt pärinevad esimesed stiilialased artiklid ja esimesed katsed kujundada terminoloogiat sel alal /20/. Kui terminitel on enamasti kirjandusajalooline väärtus, kuivõrd need ei jäänud kasutusele, siis eesti kirjakeele stiili iseloomustused on põhimõtteliselt arvestatavad. Piltlikku kõnepruuki seletab Grenzstein "madala" haridusjärjega. Kuivõrd kirjutatu ei ole suunatud luulekeelele, vaid teaduslikule tekstile on autoril õigus. Kirjakeele stiili kujundamine (millega teadlikult hakkas tegelema Kreutzwald) ning sellega kaasnevalt ka kirjandussstiili arendamine ja uurimine kujunes juba järgmise sajandi esimeseks ülesandeks. 20.saj. esimestel aastakümnetel on tegevad eelkõige noorestlased, pidevalt ning põhjalikult on nii teoreeti-

lises kui ka keeleuenduslikus töös sellega seotud Johannes Aavik.

On seisukohti, mis saajandi viimasest veerandist kinnistuvad ja koonduvad sõnarohkest selgitusest ühte lausesse — Tõnu Sanderi "Eesti kirjanduse ajaloo" esimeses osas on kokkuvõtte 19.saj. saavutatust rahvaluule kui kunstiloomingu uurimise alal. Nii on oma tööd autor ka ise mõistnud. Toetudes paljudele varasematele autoritele (ulatuslik allikate loend antakse käsitluse alguses), esitab T.Sander tolleaegsed arusaamad.

Regilaulu kujundi sõnarikkast kirjeldamist Sander loobub, ent asjaliku, termineid kasutava käsitluse kõrval jätkugb piltlik sõnapruuk ka tema sule all. Näit. avab ta eepose tähenduse järgmiselt: "Tema on luuletuse kuue sees, kuna sellesama sisulised jutud proosa kujul meie ette astuvad" /21/. Regilaulu kujundist rääkides tutvustab autor kordust, alliteratsiooni ja assonantsi, inversiooni, värsimöötu. Esile võiks tuua sõnakujundi käsitluse, kuivõrd see on uudne. T.Sander koondab selle mõiste "võrdlused" alla. Võrdlused on pärit igapäevasest lihtsast elust, märgib autor. Ja mis veelgi huvitavam: "Sagedasti ei olegi siin õiguse pärast enam võrdlemine, vaid üks asi astub otsekohe teise asemele" /22/. Siin on tegemist metafooriga (näit. neuu = mari). Regilaulu mataboorile on tõepoolest omane võrdluslik alus, nagu seda selgitab T.Sander.

T.Sander arendab veel regilaulus sisalduva meeoleu teemat. Tema proovib selgitada, mis on meie laulude kurblikkuse põhjus. Varem konstateeriti (Kaisersberg, Bergmann) meeoleu vastavust luulevormiga. Sander teeb kokkuvõtte, viidetega teistele autoritele, nagu Kreutzwald, Donner, Büchner, Neus ja viitega laulunäitele: Laulu on ikka haleda, / orja põlvkene väga ras[k]eda. Ta esitab kaks põhjust: 1) rahva kurb minevik ja 2) ümbritsev loodus oma udus ja pilvedes ilmuvate varjudega, ohkavate lainete ja kaeblevate tuultega, mis mõjutab rahva ning tema loomingu tundelaadi. Siit järeldab autor, et kunstluules (s.t. autoriluules) avaldub "palav" isamaa-armastus tugevamalt kui rahvaluules. Võiks täpsustada: isamaa-armastus väljendub neis erinevalt.

Mis osa on regilaulul autoriluule seisukohalt? Sander sõnas- tab selle Bergmannile toetudes lühidalt ja täpselt: rahvaluules on kunstluule juured.

T.Sanderi kirjandusloos leidub veel üks oluline kokkuvõtte 19.saj. suhtumisest regilaulu. See on küll siit artiklist kõrvale jäänud, kuivõrd seda ei ühendatud mõõdunud saajandil kujundiga, ent on oluliselt seotud rahvaluulekäsitusega tol ajal. Mis sisaldub rahvaluules? Kõik see, mis on muinasajast või minevikust jäädvustatud rahva enda poolt. Kreutzwaldi eeskujul on selles kontekstis käibel peeglikujund: rahvaluule (laul) kui rahva ajaloo peegel. Nagu öeldud, seda ei seostata otseselt kunstiküsimustega. Kuid ka need (ajalugu

— kunst kui selle peegel) ühendatakse 20.sajandil. A.Annist näeb vajadust uurida regilaulu stiili, et osata selle kaudu mõista “rahva ajaloo peeglit”/23/.

T.Sander käsitleb rahvaluulet kui kunstiloomingut, mida ta peab kirjanduse varasemaks astmeks. Tema uurimuses on tunda värskest, on kadumas meeleolukad ja pikad kirjeldused kujundist, asemel tuleb püüd selgitada kujundit mõistetele tuginedes.

* * *

19.saj. kirjandusliku mõtte kujunemisel on regilaulu käsitlemisel oluline ja nüüdisaja seisukohalt pädev koht. 19.saj. alguses on periood, mil autoriluule on veel nõrk, sajandeid püsinud regilaul ei ole enam elujõuline. Murrang?

Keskseks probleemiks kujunebki siis regilaulu ja autoriluule vahetõrgete selgitamine. See on kirjandusteaduslik lähenemine regilaulule, millel oli praktiline tähendus: mida regilaulust kaasa võtta hilisemas eesti luulesse. Eelõeldu toob kaasa arutlused regilaulu esteetilise toime tunnustamisest ja laulu kujundivaramust. Teine suund regilaulu kujundi selgitamisel puudutab eestlaste eneseteadvuse õhutamist ärkamiseelset ajal.

Mõlemad suunad teevad läbi teatava arengu. Esimesel juhul on tegemist teaduslike käsitlustega, esmalt saksakeelsetega (Frey, Faehlmann, Neus), sajandi viimasest veerandist ka eestikeelsetega (Bergmann, Grenzstein). Et estofiilid, ennekõike A.H.Neus hakkavad tegelema regilaulu süstemaatilise tutvustamisega, on mõistetav, kui me arvestame Lääne-Euroopa tolleaegset huvi nii antiikkultuuri kui ka rahvaloomingu vastu. Sellesse üldisesse süsteemi lülitus loomulikult ka Eesti haritlaskond. Esmalt tutvustatakse laulu abil eesti keelega, kuid Neus tunnustab nende laulude esteetilise mõjususe olemasolu analoogiliselt teiste rahvaste laulude kunstiväärtuslikkuse tunnustamisele mujal. See haakub kujundikäsituse teise valdkonnaga, mis on oma suunitluselt valgustuslik, inimeste suhtumist kujundada püüdev (Gresseli Kalender, Kreutzwald). Siin hoidutakse terminitest ja keskendutakse laulude ilule ja õpetlikkusele; seega, regilaulus peituva vaimsuse esiletoomisele.

Mida enam korrektiive teeb aeg (luule rikastub regilaulust erineva autoriloominguga, rahvuslikud väärtushinnangud on võtnud konkreetsema ilme), seda enam muutub regilaulu kujundi käsitlemine. Sajandi lõpuks ei ole enam probleemiks, mida võtta (ja kas üldse võtta) regilaulust üle eesti autoriluulesse. Seevastu proovitakse mõtestada regilaulu kohta eesti kultuuri(aja)loos. Sajandi teisel poolel on estofiilide kirjutised eesti regivärsist Eestist laiemas kontekstiga, seda nii topograafiliselt kui ka ajalooliselt (Schulz-Bertram, Kaisersberg). Eestlased ise määravad regilaulu kui kirjanduse varasemat

astet, millest võrsub hilisem luule (Bergmann, Sander). Seetõttu on ootuspärane, et 20.saj. regilaulu poeetika käsitlemine eemaldub ilukirjanduse uurimisest. Kirjandusteadus areneb iseseisvalt, tuues juurde terminoloogiat, metoodikat ja uurimused. Regilaulu poeetikast on päevakorral värsimõõt, stiilile teoreetilist tähelepanu 20.saj. esimesel poolel oluliselt ei jagu. Huvi tõus on ilmne 30.aastate lõpul, mis aga ajaloo keerdkäigus hetkeks murdub.

Oigupoolsest on 19.sajandis eos tõed, mida pärast ühes või teises kontekstis arendatakse. Tol perioodil arutletakse:

1) regivärsi vormi, alliteratsiooni (assonantsi), parallelismi, vähem korduste üle (Schultz-Bertram, Kaisersberg, Kunder, Grenzstein, Sander);

2) regivärsi vormi kasutamise üle luules (Neus, Kreutzwald, Schultz-Bertram);

3) regilaulu väärtuslikkusest, sealhulgas rõhutatakse regilaulu sisurikkusest (Gresseli Kalender, Kreutzwald, Kunder, Grenzstein);

4) regilaulus valitsevate meeleolude üle, püütakse leida sellise meelelaadi põhjusi (Kaisersberg, Bergmann, Sander).

Kuid asendamatud on märkused, laulu analüüsid ja meenutused regilaulu laulmisest, sest neid hilisemal perioodil ei ole kusagilt mujalt enam leida. Püsima jääb seisukoht regilaulu eestipärasusest: see on luulevara.

VIITED

1. [P.E.v.]Frey, Ueber die Ehstnische Poesie. — "Beiträge zur genaueren Kenntniss der ehstnischen Sprache". Heft II, Pernau 1813, lk. 15-43.
2. Eesti-ma rahva Kalender ehk Täht-ramat 1829.aasta peale, pärast meie Issanda Jeesuse Kristuse sündimist. Tallinn (Gressel).
3. [A.] H.Neus, Ehstnische Volkslieder. — "Das Inland" 1839, v. 739-741. Volkslieder der Ehsten. — "Das Inland" 1840, v. 423-424, v. 463-468, v. 501-504, v. 535-536, v. 581-583, v. 615-618, 1841, v. 559-562, v. 655-658, v. 671-674, v. 753-754, v. 781-788, v. 811-816. Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung von H.Neus. I-III. Reval 1850-52. Ueber die poetischen Versuche der Deutschen in der ehstnischen Sprache. — "Das Inland" 1840, v. 545-550.
4. Fr.R.Faehlmann, Metrische Analyse von Volkslieder. [Käsikiri.] KM KO, ÕES M.B.9:30.
5. J.G.Herder, Stimmen der Völker in Liedern. Uppsala 1815, 1. tr. "Volkslieder", 1878-79. W.Steinitz, Lied und Märchen als "Stimme des Volkes"(Herder). — "Deutsches Jahrbuch für Volkskunde", 2.B. 1956, lk. 11-33.
6. Fr.R.Kreutzwaldi kirjavahetus II. Tallinn 1956, lk. 24.

7. E.Nirk, Kreutzwald ja eesti rahvusliku liikumise algus. Tallinn 1986, lk. 239-349.
8. G.J.Schults-Bertram, Zur Geschichte und zum Verständnis der estnischen Volkpoesie. — "Baltische Monatschrift" II Bandes. Mai 1860. Riga 1860, 5.heft, lk. 431-448.
9. J.Peegel, Regivärsse lugedes. — Teose sünd. Tallinn 1976, lk. 204.
10. H.v.Kaisersberg, Ueber die Form der estnischen Poesie. — "Das Inland" 1862, v. 50-55, v. 66-70.
11. Fr.R.Kreutzwald, Sippelgas II. Tartu 1861.
12. J.Bergmann, Luuletuskunst. — EKMS aastaraamat 1878. Tartu 1878, lk. 38-48.
13. J.Bergmann, Sõnakene luuldest. — "Sakala Lisaleht" 25.03.1878, nr.3.
14. Fr.R.Kreutzwaldi kirjavahetus VI. Tallinn 1979, lk. 195.
15. J.Bergmann, Sõnakene luuldest. — "Sakala Lisaleht" 25.03.1878, nr.3.
16. [J.Kunder.], Eesti laulikud. — "Meelejahutaja" 1.06.1885, nr.23.
17. Fr.R.Faehlmann, Müütilised muistendid. Tallinn 1979, lk. 11.
18. J.Kaplinski, Parallelismist lingvisti pilguga. — "Keel ja Kirjandus" 1972, lk. 132-145.
19. J.Bergmann, Herakles ja Kalevipoeg. Võrdlus Kreeka ja Eesti rahvakangelase vahel. EKMS Aastaraamat 1878. Tartu 1878, lk. 1-8.
20. A.Grenzstein, Luuleteade. — "Oleviku Lisaleht" 1883, nr.41, 43. Eesti Sõnaraamat. 1600 uut ja võerast sõna korjanud ja [—] Eesti keeles selgitanud A.Grenzstein. Tartu 1884. Ülesanne kirjameestele. — "Olevik" 1894, nr.20. Kauni keele kaitsmiseks. Jurjev 1899.
21. T.Sander, Eesti kirjanduse ajalugu I. Rahvalaule. Jurjev (Tartu) 1899, lk.13.
22. Samas.
23. A.Annist, Meie rahvalaulu stiili küsimusi. — "Looming" 1936, lk. 781-788.

REGILAULU EPITEEDI ANALÜÜSI VÕIMALUSI

Tiiu Roll

Sõna "epiteet" kasutatakse kolmes tähenduses.

1) Epiteet kui termin tähistab üht kujundiloomise võtet (stiilivõtet). See on teoreetiline, n.ö. töö sõna.

2) Epiteet on kujund, s.t. eelõeldu realiseerumist (kunstilises) tekstis või kõnes. Selles tähenduses tuleb epiteedist kõnelemisel arvestada nii täiendsõna, põhisõna kui ka konteksti, sest just need kolm komponenti moodustavad terviku, mis avavad kujundi tähenduse igal konkreetsel ja seega kordumatul juhul. Konteksti arvestamata jätmisel oleks täiendsõnast epiteet tõesti ainult sõna ja mitte kujund.

3) Eeldusel, et arvestame täiend- ja põhisõna ning konteksti nime-tame "epiteediks" vaid täiendsõna. Sellest lähtuvalt avatakse ka epiteedi mõiste: epiteet on põhisõnast saadava kujutluse täpsem määratlemine (veli - hella velle); epiteet annab kõnesolevale objektile kas olemuslikuks peetava tunnuse (valge lumi) või hetkel tähtsa omaduse (suur härg), kusjuures epiteet ei muuda põhisõna mõistelist tähendust (pikanäpumees - hoolimata omadussõnalisest täiendosast on see iseseisev mõiste, tähendades "varast").

Epiteet on lühike ja esmane, ent kõnekas stiilikujund. Millega täpselt "kõneleb" epiteet, seda on küllalt palju. Järgnevalt peatume mõnel momendil, mis seondub regilaulu epiteedi analüüsiga/★/:

1) epiteedi arengu ajalised kihistused,

2) epiteedi funktsioon ja sellest tulenevad epiteedi liigid.

Vaatleme neid momente lähemalt. Epiteedis peegeldub lauliku ilumeel, tema arusaamad ja elamused ümbritsevast ning sellest joutuvalt ka suhtumine kujutatavasse objekti. Kõik eelõeldu on aga ajas muutuv nagu laulik lõpuks isegi, ja seetõttu võime epiteedist otsida stiili ajalisi kihistusi. Tõsi, stiili arengulugu on peidus kõigis kujundis, ent nende struktuur on mõnevõrra keerulisem (metafoor) või esinevad need kombineeritult (korduskujundid), mistõttu epiteet osutub küllalt tänuväärseks peegliks stiili uurimisel. Kujunditeoorias on üheks üldisemaks epiteedi liigituse aluseks nimelt epiteedi areng ajas: kinnisepiteedid kui algsed, objekti tüüpiliselt iseloomustavad lisandsõnad; ja hilisemad, ühe autori ainulaadsust iseloomustavad individuaalsed epiteedid. Epiteedi arengus peegeldub ühiskonna, inimese ja sealhulgas ka poeetilise mõtlemise areng, mis ju tõepoolest

liigub individuaalsuse suunas.

Eesti regilaul kuulub kollektiivse loomingu perioodi ja seetõttu individuaalsus kui ühe autori isikupära regilaulu epiteeti oluliselt ei iseloomusta. Aga see ei tähenda, et kõik regilaulu epiteedid oleksid tüüpilised e. kinnisepiteedid. Seda kahel põhjusel:

1) epiteetide kinnistumine põhisõna juurde ei ole seotud ainult üksi epiteedi ajaloo, vaid ka traditsiooni eripäraga (näit. on eesti regilaulu lüüriline alatoon sedavõrd keskne, et sellele on allutatud ka epiteet, täpsemalt, see muudab epiteedi sõltuvamaks konteksti meeleoludest),

2) ka kollektiivses loomingus on epiteet arenev, sealhulgas püütakse esitada "värskemaid" või hetke iseloomustavaid lisandsõnu, mida võiks nimetada (objekti) individualiseerivateks epiteetideks. Tegemist on seega lauluprotsessiga, milles stiili areng individuaalsuse suunas on märgatav. Varieerub laul tervikuna, varieeruvad üksikosad, ka steretüüpsete väljendite leksikaalne ümbrus on pidevalt uus, mis kontekstina pisutki mõjutab muidu püsiva ja tuntud sõna(paari) kujunditähendust.

Eesti regilaulu stiili ja sealhulgas epiteedi eripära määrab ära see, et eesti laulumaterjal on üles kirjutatud peamiselt 19. saj. lõpul ja 20. saj. alguses. S.o. regilaulutraditsiooni ühelt poolt viimistletumal, teisalt aga traditsiooni lõpetaval ajajärgul. Seega ei saa me jälgida epiteetide regilauludesse tuleku järge (sajanditega kujunenud loomingus). Küll aga näeme epiteetide erinevate kihistuste koosinemist luule ühes, viimasel staadiumis. Seega, uurimise eesmärk on asetatav epiteedi kasutuse mitmekihilisuse ja keerukuse selgitamisele (kusjuures epiteetide areng ei ole seotud mitte ainult ajaga, vaid ka ajast sõltumatult kujundi keerustumisega). Selleks on vaja jälgida epiteedi funktsiooni. Meenutagem, et epiteedi kui kujundi tõlgendamisel tuleb arvestada kolme komponenti: epiteetsõna, põhisõna ja konteksti. Epiteedi (epiteetsõna) funktsiooni kujundis saab käsitada, arvestades teatavaid kriteeriume — otsustamisel kujuneb määravaks see, mis on kujundi semantika seisukohalt keskne epiteetsõna valikul ja interpreteerimisel.

1. EPITEEDIST SÕNAS SISALDUV OMADUS. Kui kujundi semantika koondub epiteeti, on omadus sõnavalikus tähtsaim. Näiteks on omadus keskne värssides, milles kiidetakse pruudi veimevakka selles olenevate esemete kiitmise kaudu.

ilusad sinised lõngad,

ilusad punased lõngad.

Omadus, mis sisaldub lisandsõnas, ei anna "võtit" kujundi tähenduse mõistmiseks, kui epiteet on illustratiivse iseloomuga:

igal vennel viisi kirvest,

igal kirvel kirjud varred.

2. EPITEETSÕNA KÕLA. Regilaulu üks olemuslikke tunnuseid on alliteratsioon, mistõttu on ootuspärane, et epiteedi valikus on oma koht sõna kõlal. Mõnelgi juhul on alliteratsioonist lähtuva epiteedi ja põhisõna koosmõju üllatav:

kõnnin teeda tipulista
või koguni aalooiline:

[hanede murdjaks on
kotkas, kurja lindu]
tihane, igitigeda.

Tihane saab hanede murdjaks tänu analoogiale (kotkas, tihane — linnud) ja “kurjale” sobivale sünonüümile “tige”, mis kutsub esile allitereeruva sõna.

3. EPITEETSÕNAGA ANTAVA HINNANGU OLEMUS. Epiteetsõna ülesandeks võib olla tüüpilise hinnangu esitamine, näiteks kinnisepiteediga sõnapaaris “hella ema”. Tüüpiline hinnang ei taotle kooskõla *h e t k e l* kujutatavaga ning võib seetõttu minna vastuollu kontekstiga (laulutüüdis “Mareta neidu” nimetab laps, kelle ema on hüljanud, “hellaks emaks” ju seda, kes on ta maha salanud).

Hinnang on kujundi semantikas keskne, kui see individualiseerib *h e t k e l* objekti:

küll on mehi meie vallas
ilusaida, heledaida,
punaseida, priske'eida.

Epiteediks olev sõna üksi ei ole määrav. Põhjus on selles, et kõige tavalisemad kinnisepiteedid kannavad endas kontekstist tulenevat varjundit. Näit. “noori neidu” kui tegelase nimetamine on neutraalne, mõjub tautoloogiliselt rõhuasetusega “neiul”. Pöördumise stiil aga mõjutab epiteeti. Epiteet muutub aktiivseks, tuues rõhuasetuse omadusele, mis toodud näites on meelitiv, loob emotsionaalselt sobiva kontakti kõnetatavaga.

4. PILTLIKKUS epiteedis võib olla suunatud visuaalse kujutluspildi loomisele (meie koplis kähar kuuske). Sage on selliste epiteetide kasutus loomade kirjeldustes (mul oli mullu musta härga). Omadus kujundi semantikas ei ole keskne, selle funktsioon on silme ette tuua tegelaskuju või objekti.

Selle kõrval on kasutatav metafoorne piltlikkus, kus epiteeti koondub mitu erinevat omadust:

pulmas on naised punased,
varrujoodus valge'emad.

“Punased naised” on ühtlasi terved, pidulikud, rõõmsad, “valged” varrus aga puhtad ja koduhoidvad emandid. Lisaks on neis värvides ka sündmusele (pulmad, varrud) vastav meeleolu.

Piltlikkust sisalduvad epiteedid on valdavalt värvinimetused, on ju värv kõige erksamalt ja ehk ka ühesemalt tajutav ("suur" või "väike" on tunduvalt suhtelisemad mõisted kui "punane" või "must"). Kui võrrelda värvielamusi (värvid inimeste, loomade ja värvid esemete ning looduse kirjeldustes), siis näeme värviepiteetide kasutusseoste mitmekesisust. Inimene kirjeldustes on värvid peamiselt metafoorsed. Esemete puhul võib värvisõna märkida üldistust nimelt värvusest ("valged käiksed", "pärg punane"). Üldistusaste võib aga olla sügavam, kui eseme kirjelduse kaudu iseloomustatakse eseme omanikku (veli, kellele kuuluvad hõbedased tööriistad, on eriline või luuleline). Loomade kirjelduses taotleb värviepiteet tõellusisooni (musta hargga), looduspiltides aga hetke erilisust. Siitki järeldub eeltoodud väide, et epiteet on mõistetav vaid koos põhimõiste ja kontekstiga, sest mida tähendaks "punane": kes on "punane" laulja, milline on "punane hobune", mida tähendavad "punased" ja "sinised lõngad", kas need võiksid regilaulus olla ka teist värvi; millal on meri "punane", kas päikeseloojangul või meenutab see merre uppunuid?

Jälgides nelja esitatud momenti (omadus, kõla, hinnang, piltlikkus) epiteetsõna kasutuses, saame kujundi funktsioonist lähtuvad epiteedi liigid. Need on emotsionaalsed ja loogilised epiteedid. Tõsi, ükski epiteet ei ole puhtemotsionaalne või puhtloogiline, rääkida saab epiteedi kalduvusest olla emotsionaalne või loogiline.

EPITEEDI LIIGID	EMOTSIONAALSED	LOOGILISED
EPITEEDI kasutuses		
on KESKNE	kõla	omadus
	tüüpiline hinnang	hetkehinnang
	visuaalne piltlikkus	
	metafoorne piltlikkus	

EPITEEDI ALALIIGID		
lähтуvalt sellest,	KAUNISTAVAD	MÄÄRATLEVAD
mis osutub epiteedi		
kasutuses KESKSEKS	KIRJELDAVAD	OBJEKTI INDIVIDUALISEERIVAD
	TAUTOLOOGILISED	
	KINNISEPITEEDID	
	METAFOORSED EPITEEDID	

Eeltoodud skeemis on metafoorsel epiteedil iseäralik koht. Metafoorne epiteet on ühelt poolt määratlev (epiteetsõnasse koonduvad omadused on kujundi seisukohalt kesksed), need individualiseerivad põhisõnaga antud objekti. Ja samas on metafoorne epiteet esitatud

intensiivselt-emotsionaalselt. Metafoorne epiteet kuulub epiteeti ja metafoori, s.o. kõnekujundite piirialale. Osa uurijaid käsitleb seda kui metafoori (M.Žirmunski, V.Jerjomina). Otsest vajadust selleks aga ei ole, sest piirinähtuseks on metafoorne epiteet iseloomustatav mõlemast aspektist.

Järgides epiteedi funktsiooni, ei ole epiteet ainult sõna, millel on oma kõla ja tähendusvarjund, vaid epiteet hakkab "kõnelema" kui vahendatud tegelikkus. Ja see ongi epiteedi analüüsis olemuslikult tähtis, kui küsida, milleks üldse on epiteet olemas.

MÄRKUS

★ Esitatu on täiendavaks selgituseks epiteedi analüüsile ulatuslikumas töös "Epiteet eesti regivärsilises rahvalaulus". Väitekirjafiloloogiateaduste kandidaadi kraadi taotlemiseks. Tartu 1990. Käsikiri Eesti TA Teadusraamatukogus, TÜ Teadusraamatukogus.

KANSANRUNOUDEN JA KALEVALAN TUTKIMISESTA NYKYTILANTEESSA

Jussi Lehtonen

Onko kansanrunouden tutkiminen nykyään mielekästä? Onko Kalevala millään tavalla ajankohtainen?

Myönteisiä vastauksia voisi perustella useistakin näkökulmista.

Ensiksikin: on selvää, että pienelle, suuren ylikansallisen järjestelmän osaksi joutuneelle kansalle on omien kansallisten juuriensa tunteminen ensiarvoisen tärkeää. Hyvä esimerkkihän tästä on itenäisyytensä jälkeinen Eesti.

Mutta Suomikin on nykyään vaarassa ylikansallisen yhteisön taholta. Suomen pääkaupungiksi sanotaan jo tulleen, Helsingin tilalle, Brysselin. Yhdentyvässä Euroopassa voi Suomen käydä huonosti, ellei sen kansa tiedosta myös henkistä omalaatuisuuttaan – taloudellisten etujensa ohessa.

Ehkä myös nykyiset saasteongelmat saavat meidät katselemaan kansanrunoja, joissa ihminen näyttää elävän sopusoimussa luonnon kanssa. Ehkä meillä olisi jotain opittavaa entisaikojen ”idyllistä”.

Myös nykyinen ja maailmankatsomuksallinen kriisi saa meidät kohottamaan katsemme Kalevalan kaltaisiin eepoksiin.

Entisten katsomuksellisten varmuuksien luhistuessa tai ainakin horjuessa on opettavaista ajatella pitkälti toista vuosisataa kestänyttä Kalevalatutkimusta, jossa asioiden ”lopullisista, viimeisistä salaisuuksista” ei koskaan näytetä päässyn varmuuteen. Esimerkiksi käsitteelle ”sampo” on esitetty kymmeniä selityksiä – jo vuoden 1930 paikkeilla näitä teorioita oli noin 60 kappaletta! On kiistelty esimerkiksi siitä, ovatko Kalevalan päähahmot olleet historiallisia henkilöitä vai ei. Samaten runojen syntypaikoista on käyty pitkällisiä väittelyitä. Kalevalan tutkiminen tuntuu olevan yhtä vaikea ja yhtä antoisaa kuin itse elämän tutkiminen.

Omasta puolestani tahtoisin kysyä: onko yksi ainoa selitysmalli välttämättä ainoa oikea? Eikö hyvä runous yleensä ole monitasoista? Eikö esimerkiksi Pohjan Akka eli Louhi voisi kertoa jostain todella olemassaolleesta historiallisesta henkilöstä, mutta samalla myös jokaisesta ihmisestä löytyvästä pahan periaatteesta — jostain ehkä aivan objektiivisesta, mutta tieteellisille havainnoille tavoittamattomasta voimasta? Eikö matka Kalevasta Pohjolaan voisi kertoa jostain todella tehdystä maantieteellisestä matkasta, mutta samalla

myös kunkin ihmisen sisällä ja tajunnassa mahdollisesta matkasta – kuten väittää esimerkiksi eräs suomalainen säveltäjä, Hämeenlinnassa asuva professori Tauno Marttinen (s.1912).

Tahtoisin vielä lyhyesti huomauttaa, että Suomessa esiintyy myös Kalevalan selitysmalleja, jotka kohdistavat kritiikkinsä itse objektiiviseksi uskotun, induktiivis-positivistisen luonnontieteellisen maailmankuvamme perusteisiin. Näiden näkemysten mukaan Kalevalan ”yliluonnolliset” olennot eivät ole runoilijoiden vilkkaan, esitieteellisen mielikuvituksen tuotetta, vaan objektiivisesti todellisia voimia, jotka ovat sittemmin luopuneet ihmiseen kohdistuvasta välittömästä ohjailusta ja häipyneet hänen näköpiiristään – jotta ihminen tulisi itsenäiseksi ja löytäisi omalla ajattelullaan totuuden. Tämäntapaisesta ajattelusta mainittakoon esimerkkinä Jyväskylän yliopiston filosofian laitoksen johtaja, professori Reijo Wilenius (s. 1930). Näin kirjoittaa tämä mainio marxisminkin asiantuntija: ”Ehkä tärkeämpää kuin Kalevalan yksittäisten mielikuvien tulkitseminen – sitä on harjoitettu liiankin lennokkaasti – on sen ymmärtäminen, että nämä mielikuvat eivät ole vain ”vapaa mielikuvituksen tuotteita vaan syvällisen maailmankuvan rakenneosia. Ne kuvastavat nykyistä herkempeä tajua todellisuudessa vallitseviin henkisiin voimiin. Kalevalan maailmankuvan läpäisee näkemys ihmisen ja maailman henkisestä alkuperästä”. Näin siis professori Wilenius (aikakauslehti 'Takoja', Kalevalan juhlanumero 1985).

Samporetkeläiset

Kalevalan ihme-esine sampoa on selitetty siis kymmenin eri tavoin. Sen on väitetty olleen maailmanpatsas, Pohjantähti, rukousmylly, noitarumpu ja ties mitä vielä.

Helsingin yliopiston ensimmäinen suomen kielen professori M.A.Castrén (1813-52) kertoi matkoillaan Aasiassa kuululleensa ikivanhasta buddhalaisesta temppelistä, jonka nimi mongolien kielellä on ”sampo” ja tiibetin kielellä ”sangfu”, joka tarkoittaa ”kaiken onnen salainen lähde”.

Sammonkaan kohdalla yksi oikea selitys ei ehkä välttämättä sulje pois toista oikeaa selitystä. Elias Lönnrot sanoi, että ”Sampo kuvailee kaikkia senaikuisia elinkeinoja yleensä”.

Eräs sammon selitys olisi itse kansallinen olemassaolo; sammon takominen merkitsisi Suomen talouden ja kulttuurin kukoistamaan saattamista.

Kalevalassa sampo joutuu Pohjan Akan piilottamaksi yhdeksän lukon taakse, vaskisen vaaran sisään. Sieltä kolmikko Väinämöinen, Lemminkäinen ja Ilmarinen sen noutaa.

Eri runotoisinnoissa näissä sammonhakupuuhissa tosin tavaan muitakin yhdistelmiä: jopa Joukahainen saattaa olla siellä mukana. Mutta Kalevalaan nämä kolme sankaria vakiintuivat alusta

asti kuin itsestään selvästi. (Vanhan Kalevalan 21. Runo.) Muutenkin suomalaiset mieltävät, että Kalevalassa on varsin selvästi kolme päähahmoa: Väinämöinen, Lemminkäinen ja Ilmarinen.

Niin paljon kuin nämä kolme hahmoa ja heidän ominaisuutensa sekottuvatkin eri toisinoissa, suomalaisille tuntuu olevan kuin "intuitiivisesti" selvä näiden kolmen välinen ero.

Nyt tahtoisin ajatella, että 1800-luvun alussa tilanne oli tämän tapainen: sampo — suomalainen kulttuuri — oli itse asiassa jo olemassa. Kansanrunot olivat olemassa, maa oli saavuttanut Venäjään 1809 liitettynä suuriruhtinaskuntana tavallaan aseman kansakuntana. Mutta sampo oli myös "yhdeksän lukon takana". Sivistyneistö puhui lähes pelkästään ruotsia, virkakoneisto oli ruotsinkielinen, kansan sivistystaso oli hyvin alhainen, kansakunta ei ollut herännyt, talousnäkymissä oli toivomisen varaa...

Mitäpä olisi tarvittu? Kunnan Väinämöinen, Lemminkäinen ja Ilmarinen hakemaan yhdessä, yhteisellä veneellä, sampoa!

Lokakuussa 1822 kirjoitti nimensä Turun yliopiston matriikkiin samanaikaisesti kolme nuorta miestä, jotka olivat suorittaneet ylioppilastutkinnon kaikki miltei samana päivänä. Vanhimma, Elias Lönnrotista (1802-1884) saatiin hyvä Väinämöinen, keskimäisestä, J.L.Runebergista (1804-1877) loistava Lemminkäinen, ja nuorimmasta, J.W.Snellmanista (1806-1881) mahtava Ilmarinen.

Lönnrot

Elias Lönnrot syntyi Sammatissa, Etelä-Suomessa, köyhään, seitsenlapsiseen, sukujuuriltaan puhtaasti suomalaiseen ja suomenkieliseen räätäliperheeseen. (Ruotsinkielinen sukunimi Lönnrot ei siis todista ruotsalaisuudesta; Suomessa oli yleistä, että täysin suomenkielisillä oli ruotsinkielinen sukunimi.)

Varhaisempina vuosinaan Elias joutui usein kerjuullekin; kovin ujoa poikaa pidettiin tuolloin monesti vajaaälyisenä.

Lönnrotin täyttäessä seitsemän vuotta oli Porvoossa meneillään valtiopäivät, joiden aikana Venäjän keisarin sanotaan "korottaneen Suomen kansakuntien joukkoon". Viikon tarkkudella juuri silloin, kun nämä historialliset valtiopäivät avattiin syntyi Hampurissa, Saksassa, Suomen kansallislaulun tuleva säveltäjä Fredrik Pacius, joka saapui Suomeen juuri silloin, kun Lönnrot oli viimeistelemässä Kalevalan ensimmäistä versiota painokuntoon ja kuoli silloin, 1891, kun Jaen Sibeliuksen jo oli valmistumisillaan uudeksi kansallissäveltäjäksi hänen jälkeensä.

Lönnrotin opintie oli hankala. 14-vuotiaana hän pääsi Turun katedraalikouluun, mutta ylioppilastutkintoonsa hän valmentautui Hämeenlinnassa — Jaen Sibeliuksen tulevassa syntymäkaupungissa — jonne oli varattomuutensa vuoksi tullut apteekkioppilaaksi.

Turussa Lönnrot harjoitti akateemisten opintojensa ohessa myös musiikkia ja hänestä kehkeytyi hyvä huilisti.

Taluodellisista syistä Lönnrotin oli toimittava kotiopettajana. 22-vuotiaana hän saapui Laukon kartanoon, Tampereen tienoilille. Siellä hän seurusteli niin hienoston kuin tavallisen kansankin parissa, jolle myös teki vaatteita ja jonka lapsia opetti lukemaan. Täällä Lönnrot myös löysi eräät kalevalamittaiset kansanrunot, jotka kuuluivat etupäässä Suomen roomalaiskatolisen ajan kerrostumaan — sellaiset kuin "Elinan virsi" ja "Tapanin virsi."

Laukossa Lönnrotin tehtäviin kuului opettaa erästä seitsenvuotiaista poikaa, jota pidettiin henkisesti jälkeenhäenneenä, toivottomana tapauksena. Ensi töikseen Elias teki omin käsin pojalle jousipysyn nuolineen ja nimitti hänet sitten kahden saaren kuninkaaksi. Näin hän saattoi alulle kehityksen, joka johti pojan jo 14-vuotiaana ylioppilaaksi ja myöhemmin huomattavaksi professoriksi.

Väitöskirjansa maisterin ja tohtorin arvoa varten Lönnrot kirjoitti 1827. Aiheena oli — mikäpä muu kuin Väinämöinen. Voitanee sanoa, että Lönnrot keräsi tähän väitöskirjaansa siihen mennessä olemassaolevan tietämyksen Väinämöisestä. Lönnrot piti Väinämöistä ihmisenä ja häntä koskevia runoja historiallisina. Toisaalta: väitöskirjan nimi on "Väinämöisestä, muinaisten suomalaisten jumalasta" (De Väinämöine, priscorum fennorum numine). Lönnrot arveli Väinämöisen asuneen Suomen pohjoisosissa ja toisti tarun, jonka mukaan hän olisi ollut mahtimies Kalevan poika, jota kutsuttiin myösnimellä "Kaveh ukko".

Tähän väitöskirjaan päättyi komeasti vuonna 1640 alkaneen Akatemian toiminta Turussa, samaten kuin koko Turun monta vuosisataa kestänyt henkinen johtoasema Suomessa. Väitöskirjan toinen osa oli nimittäin juuri painossa, kun suuri Turun palo syttyi 4.9.1827. Ainuttakaan kappaletta ei tästä toisesta osasta siten säästynyt. Voi myös sanoa, että yliopiston historia Turussa päättyi komeasti Lönnrotin vihkimykseen: viimeisessä promootiossa, heinäkuussa 1827 hän sai — tosin piossaolevana — arvon "doctor philosophiae ac artium liberalium magister".

Yliopisto siirtyi jo 1828 Helsinkiin, ja siellä Lönnrot julkaisi seuraavan väitöskirjansa 1832. Se oli lääketieteellinen, mutta sikäli hyvin "väinämöishenkinen", että se käsitteli suomalaisten muinaista, taianomaista lääkintätaitoa. Kirja oli aikalaisille vaikeatajuinen, mutta nykyään, jolloin monenlainen vaihtoehoton lääketiede on esillä, sen voinee todeta olleen aikaansa edellä. Lönnrot arvelee, että inhimillinen tieto oli aikain alussa jotain kokonaista, mutta on kehityksen kuluessa jakautunut kahteen: tiedon päiväpuoleen eli aistimuksiin, älyyn ja järkeen perustuvaan tietoon sekä tiedon yöpuoleen eli aavistuksiin, uniin ja näkyihin perustuvaan tietoon, jolle hän vaati tehtävän oikeutta.

Lönnrot kertoi muinaisten suomalaisten yrittäneen magiallaan poistaa tauteja sekä ehkäistä niitä. Sairaudet olivat joko jumalinen lähettämiä "jumalan tauteja" tai pahojen ihmisten aikaansaamia "panentatauteja". Edellisille ei voitu mitään, jälkimmäisten kohdalla oli selvitettävä taudin alkuperä eli "synty" ja sen jälkeen ajettava tauti loitsuilla sinne, mistä se oli tullutkin.

Ensimmäiselle runonkeräysmatkalleen Lönnrot lähti 1828. Ja kuten kansa muinoin kokoontui kuuntelemaan Väinämöisen soitantoa siten se näillä retkillä kokoontui kuuntelemaan Lönnrotin huilunsittoa. Tuolloin Lönnrot kertoi tunteneensa itsensä toiseksi Orfeukseksi tai "puhuakseni isänmaallisemmin, uudeksi Väinämöiseksi".

Noin seitsemän vuoden päästä tuosta ensimmäisestä matkastaan tämä "uusi Väinämöinen" sitten julkaisi käänteentekevän jättiläis-työnsä, kokoamansa "Vanhan Kalevalan". Noin 14 vuoden kuluttua "Vanhasta Kalevalasta" ilmestyi vihdoin lopullinen laitos — "Uusi Kalevala".

Lönnrotin elämäntyö kansanrunojen, sananlaskujen ja arvoitus-ten julkituojana sekä lääkärinä, lehtimiehenä, kansanvalistajana, sanakirjantekijänä, suomen kielen professorina ja "suomen kirjakielen toisena perustajana oli huikea, jättiläismäinen. Mikael Agricolaan (n. 1510-1557), "suomen kirjakielelän ensimmäiseen perustajaan" hänet yhdisti suuri sovinnollisuus ja maltillisuus.

Jo Agricola totesi, että "Äinemöinen wirdhet tacoi". Vuonna 1863 Lönnrotista tulikin virsikirjakomitean suomalaisen osaston puheenjohtaja, ja hänen osuutensa vanhojen virsien korjaustyössä ja uusien sepityksessä oli suurempi kuin komitean muiden jäsenten yhteensä. Agricolamaisen pehmeän linjan mukaisesti hän karsi pois karkeita helvetin kuvailuja tuoden tälle sydämellistä, lapsenomaista luottamusta Jumalaan.

Vanhuudessaan Lönnrot eleli synnyinseudullaan isällisenä patriarkkana kuin Väinämöinen ikään toimien kansan kasvattajana, hyväntekijänä, lääkärinä, apteekkarina ja jopa pappina suorittaen joka kolmas pyhä jumalainpalveluksen Sammatin kirkossa. Hän soitti kanteletta ja myös itse valinisti näitä Väinämöisen soitto-koneita.

Luonteeltaan Lönnrot oli lähes käsittämättömän vaatimaton ja miellyttävä. Aito suomalaisen tapaan hän oli erittäin ahkera kahvinjuoja.

Runoilija Eino Leino (1878-1926), kalevalamitan suuri taitaja, joka oli syntynyt talossa, missä Lönnrot oli asunut, huomautti Lönnrotia näin: "Hän oli vanha Väinämöinen, joka oli palannut vapaaehtoiselta pakomatkaltaan pieksut jalassa ja virsikirja kainalossa. Hän oli sanalla sanoen keskeisin ihmiö aikansa suomalaisessa kulttuurielämässä, se, jossa useimmat säteet yhtyivät, ja jossa sen viivat saivat klassillisimman täydellisyytensä".

Monesti on pantu merkille se hämmästyttävä yhtäläisyys, joka oli Lönnotin ja "virolaisten Lönnotin" Friedrich Reinhold Kreutzwaldin (1803–1882) välillä: kumpikin oli köyhästä kodista (Lönnotin räätälin, Kreutzwald suutarin poika), kumpikin toimi nuoruudessaan kotiopettajana, kumpikin oli lääkäri ja kummankin elinvuodet olivat lähes täysin samat. (Lönnotin siis eli 1802–1884).

"Yhdysvaltojen Lönnot" oli puolestaan nimeltään Henry Wadsworth Longfellow (1807–1882), runoilija ja uusien kielten professori, joka perehtyi Kalevalaan ruotsinkielisestä käännöksestä. Vuonna 1855 hän julkaisi amerikkalaisten kansalliseepokseksi sanottuun runoelman "Laulu Hiawathasta", joka on seipetty Kalevalan tyyliä, runomittaa ja aiheita mukaillen; pääsisältö rakentuu intiaanien myyteille ja tarinoille.

Runeberg

Ensirakkauden lempeä tähti heittää ihanteellista, nuoruuden-raikasta Venus-loistettaan Runebergin runopolulle; monet omakohetaiset rakastumiset siivittävät kansallisorunoiijan kaunista pegasosta. Mutta rakkaus jalostuu, laajenee, kohoaa yhä korkeampiin sfääreihin, hennosta kevätpuroista se kasvaa majestetiseksi kuin Lemminkäisen rakkauden kuvaus Sibeliuksen sävelrunossa "Lemminkäinen ja saaren neidot".

"Rakkaus on Runebergille maailman laki, rakkaus paljastaa kauneuden, ja kauneus on maailman olemus", sanoo Runeberg-asiantuntija, professori Pertti Karkama.

Yhtä selvästi kuin Lönnot ilmensi Väinämöistä, ilmensi Runeberg puolestaan Lemminkäistä.

J. L. Runeberg suutui Pietarsaassa, Pohjanlahden rannalla ruotsinkieliseen kotiin. Hän varttui musikaalisen, kirjallisuutta harrastavan äitinsä hoivissa; laivuri-isä oli merillä ja näki poikansa ensi kerran tämän ollessa kolmevuotias. Suhde äitiin oli erityisen lämmin kuten Kalevalan mukaan Lemminkäisellä tulee ollakin:

Ahti poika Saarelainen,
Tuo on lieto lemmen poika,
Kasvoi koissa korkiassa
Luona armahan emonsa
Laajimman lahen perällä...

Runeberg varttui eri puolilla tuon "laajimman lahen", Pohjanlahden rantamia: 8-vuotiaana hän tuli Ouluun koulua käymään, 11-vuotiaana Vaasaan, jossa hän valmistui ylioppilaaksi. (Sivu menen sanoen: Vaasassa syntyi ja varttui aikanaan säveltäjä Toivo Kuula, 1883–1918, jonka olemus, elämäntietä ja tuotanto ilmensi lemminkäisyyttä erittäin voimakkaasti. Tätä puolta koskeva allekirjoittaneen laatima artikkeli julkaistiin "Vaasa"-lehdessä 1983.

Kuulan elämäkerran kirjoittaja Tuomi Elmgren-Heinonen oli artikkelista ilahtunut kirjoittaen mm.: "Tuntui jopa, että jotakin tuontapaista oli minullakin hämärästi väikkynyt alitajunnassa.")

Yliopistoon Runeberg siis kirjoittautui 1822. Pro graduksa hän laati lähimmäisenrakkaudesta ja itsekasvatuksen ideasta.

Kuten Kalevalan Lemminkäinen oli Runebergkin innokas metsästäjä ja kalastaja. Ja kuten Lemminkäinen niin kovin usein ja helposti "murti suuta, väänti päätä" siten Runebergilläkin oli vaarallinen taipumus kiivastua kovin helposti, usein hyvin pienistäkin asiasta. Lemminkäisen tavoin Runebergillä oli myös paljon naissuhteita — siitäkin huolimatta, että hän oli suurperheen isä. Hänen vaimonsa Fredrika Tengström oli muuten myös varsin huomattava kirjailija, miehensäkin mielestä.

Vuonna 1830 Runebergista tuli Helsingin yliopiston roomalaisen kirjallisuuden dosentti. Hän osallistui aikansa kulttuuririentoihin ahkerasti — yhteistyössä esimerkiksi Lönnrothin ja Snellmanin kanssa — ollen kuuluisan "Lauantaiseuran" kantavia voimia.

Ajan vaikeiden poliittisten olojenkaan vuoksi Runeberg ei voinut saada kykyjään vastaavaa virkaa yliopistosta. Siksi hän muutti 1837 pieneen Porvoon kaupunkiin Helsingin itäpuolelle, missä eli elämänsä viimeiset 40 vuotta. Hän toimi lyseossa latinan ja kreikan opettajana vuoteen 1857, jolloin jäi vapaaksi kirjailijaksi. Vuonna 1863 hän kuitenkin halvaantui niin pahoin, että joutui loppuiäkseen vuoteeseen saamatta kirjoitettua muuta kuin yhden runon, joka sekini jäi keskeneräiseksi. Kuolema tuli 1877.

Runebergin runoilu tapahtui ruotsin kielellä. Ensimmäinen runokoelma ilmestyi 1830.

Runebergin pääteoksiin kuuluvat kansanelämää kuvaava eepinen runoelma "Hirvenhiihtäjät", idyllinen nuoren rakkauden kuvaus "Hanna", talvinen herraskartanokuvaus "Joulu-ilta", Katariina Suuren Venäjälle sijoittuva "Nadeschda", muinaisskandinaavinen jylhä kohtalorunoelma "Kuningas Fjalar" sekä -ennen muuta- vuoden 1808-1809 sotaa kuvaava "Vänrikki Stoolin tarinat".

Kalevalan Lemminkäinen käy usein sotia. Runeberg oli kerran vähällä joutua tavallisena rivimiehenä Venäjän armeijaan oltuaan paikassa, missä kohotettiin maljaa Puolan vapaudelle. Runebergin teoksista on suomalaisille epäilemättä tärkein kaksiosainen "Vänrikki Stoolin tarinat" (I 1848, II 1860).

Runebergin runoudessa ovat romanttiset ainekset ihailtavassa tasapainossa klassisen veistoksellisuuden kanssa. Rakkaus on hänen runoutensa varsin keskeisenä teemana. Mielestäni tämä rakkaus ilmenee kolmella tasolla: 1) eroottisena rakkautena 2) isänmaanrakkautena 3) yleisenä lähimmäisiin, luomakuntaan ja Jumalaan kohdistuvana rakkautena.

Runebergillä oli siis hyvin monia rakkaussuhteita niin ennen

kuin jälkeenkäin avioliiton solmimisen. Tämä vaikutti monella tapaa hänen runouteensa, joka kohoaa usein suorastaan jonkinlaiseksi "platonistiseksi", idealistiseksi Eros-mystiikaksi. Näin esimerkiksi runossa "Till Frigga", jonka Jaen Sibelius sävelsi upeasti ollessaan omalla häämatkallaan. Sen perusajatus on, että rakastettu lienee elänyt enkelinä ennen kuin laskeutui maiseen olemassaoloon saattamaan runoilijan hurmioon.

Suomalaisten isänmaanrakkaus on kehittynyt hyvin pitkälti Runebergin runouden myötä. Jo mainitsemani Fredrik Pacius (1809–1891) sävelsi "Vänrikki Stoolin" aloittavan runon "Maamme" (joka sävel on sittemmin tullut myös Eestin kansallislauluksi) vuonna 1848; siitä tuli sittemmin Suomen kansallislaulun. (Muuten: Unkarin kansallishymni oli sävelletty kolmisen vuotta aikaisemmin. Sen säveltäjän Ferenc Erkelin, 1810–1893, elämä ja hänen asemansa Unkarin musiikin isähahmona muistuttavat kovasti Fredrik Paciuksen merkitystä Suomessa — samaan tapaan kuin Kreutzwald oli "Eestin Lönnrot" oli Erkel "Unkarin Pacius" tai Pacius "Suomen Erkel".)

Runebergin tuotannossa puhutaan myös rakkauden korkeimmista, sanoisinko "teologisista" muodoista. Runeberg vastusti (myös sanomalehtipolemiikissa) Suomessa tuolloin yleisiä pietistisiä katsoimuksia, joiden mukaan maailma oli "murheen laakso" ja kaikki "aisti-iloisuus" vei sielua pois Jumalan luota. Runebergin mielestä juuri luonnon kauneus ja elämän ilot veivät sielua kohti Jumalaa.

Runebergin kuoltua ilmaisi hänen haudallaan kiitollisen kansakunna tunteet näin itse J.V. Snellman: "Oli ikäänkuin vasta hän olisi keksinyt, että omistamme isänmaan, niin rakastamisen arvoisen..."

Snellman

Kuten Lönnrot oli Väinämöisen ja Runeberg Lemminkäisen hengen täyttämä, siten J.V. Snellman oli suuri Suomen seppä, Ilmarisen ilmentymä. Hänen elämänsä oli sitkeää takomista ja taisteulua. Ilmarisen tavoin hän oli ahkera, sitkeä ja perusteellinen — mutta toisinaan myös hieman juro.

Snellmanin haudalla 1881 totesi puolestaan runoilija Sakari Topelius näin: "Eivät kaikki tietäneet, että tässä panssaroidussa rinnassa, tämän rautaisen tahdon alla sykki mitä lempein sydän".

Juhana Vilhelm Snellman syntyi 1806 merikapteenin poikana Tukholmassa, Ruotsissa, ja eli siellä seitsemän ensimmäistä vuottaan. Vuonna 1813 perhe muutti Suomeen, Kokkolaan, ja koulunsa Snellman kävi Oulussa. Yliopistoon Turkuun hän tuli 1822.

Opintonsa Snellman suoritti perusteellisella, hieman hitaallakin tavalla. Hän tutki erityisesti Hegelin filosofiaa ja suoritti kandidaattitutkinnon 1831.

Ensin Snellman toimi latinanopettajana lyseossa, sitten filosofian dosenttina yliopistossa. Kummassakin paikassa hän joutui vaka-

viin riitoihin esimiestensä kanssa. Hän oli ylioppilaiden itseoikeutettu johtaja heidän taistellessaan oman itsenäisyytensä ja aloitteellisuutensa puolesta viranomaisten valvontaa ja holhousa vastaan.

Snellmanin filosofinen julkaisu toimintä käsitti, varsinaisessa mielessä, vuodet 1836–1842 eli noin seitsemän vuotta. Voitanee sanoa tämän toiminnan olleen Hegelin oppien omaperäistä kehittelyä ja Suomen oloihin soveltamista. Kirjassa "Oppi valtiosta" (1842) Snellman toi esiin valtiota luovan kansallishengen käsitteen.

Vuonna 1843 Snellman tuli yläalkeiskoulun rehtoriksi pieneen ja syrjäiseen Kuopion kaupunkiin. Siellä hän 1844 aloitti huomattavan kansanvalistukseen tähtäävän lehtimiestoimintansa niin suomen kuin ruotsinkin kielellä. (Tämän suuren suomen kielen puolesta taistelijan oma äidinkieli oli ruotsi!)

Ajan vaikeissa poliittisissa oloissa Snellmanin oli mahdotonta saada virkaa yliopistosta. Hän erosi 1849 rehtorin toimestaan ja saapui Helsinkiin. Vuosina 1851–1853 hän työskenteli erään kaupalliikkeen konttoristina.

Vuonna 1856 Snellmanista vihdoin tuli "siveysopin ja tieteiden järjestelmän" professori. Kuten filosofisena kirjoittajana siten myös luennoitsijana Snellman oli erityisen vaikeatajuinen ja vaativa, mutta niiden, jotka sitkeästi jaksoivat hänen luentoihinsa paneutua, vaivat myös kannattivat.

Snellmanin ahkera, taisteleva yhteiskunnallinen lehtimiestyö muuttui vähitellen käytännön valtiomiestoiminnaksi. Vuonna 1863 hänet kutsuttiin senaatin jäseneksi ja valtiovarain toimituskunnan päälliköksi; samana vuonna hän tärkeitä hallustotoimia valmisteltaessa tapasi keisari Aleksanteri toisen. Hän vaikutti ratkaisevasti asetukseen suomen kielen tasa-arvoisuudesta ruotsin kielen rinnalla (1863) sekä rahakannan muutokseen (1865), jolloin Suomi sai oman rahan. Snellman joutui taistelemaan vuosien 1867–1868 katovuosia vastaan. Rautateiden rakentamista koskevien erimielisyyksien takia hänen oli 1868 erottava senaattorin virastaan. Vuosien 1870–74 hän oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran esimies ja vuosina 1869–1881 Suomen Hypoteekkiyhdistyksen johtokunnan puheenjohtaja: tuo seura antoi maanomistajille lainoja.

Snellmanin merikapteeni-isä kannatti ruotsalaisen 1700-luvun "mystikon" Swedenborgin oppia, jonka mukaan kaikki luonnon ilmiöt vastaavat henkisen maailman ilmiötä.

Swedenborg eli suurimman osan elämänsä hyvinkin korostusti "tässä maailmassa": hän oli huomattava matematiikan, mineralogian ja raudansulatustekniikan taitaja kunnes sitten 54-vuotiaana alkoi yllättäen keskustella enkeleitten kanssa — niin ainakin monet ja näköjään hän itsekin ovat uskoneet.

Snellmanin elämänkulku oli oikeastaan juuri päinvastainen kuin Swedenborgin: nuoruudessaan Snellman puuhasi pitkään ja perus-

teellisesti hyvin abstraktien ja vaikeatajuisten filosofisten kysymysten parissa, jotka tuntuivat olleen hyvin kaukana "tästä maailmasta". Mutta 56-vuotiaana hänestä tuli senaattori, jonka toiminta kohdistui mitä jyrkevimmällä konkreettisuudella juuri tähän "kouriintuntuvaan maailmaan". Mutta niinhän oli Kalevalan Ilmarinenkin ensin "taivoo takonut, ilman kantta kalkuttanut" ja sitten vasta valmistanut konkreettisen sammon raha- ja jauhomyllyineen. Samoin laati Snellmankin ensin "taivasta" eli filosofista järjestelmäänsä ja vasta sitten takoi rahayksiköt, rautatiet ja tuontiviljat Suomelle.

Välillä Snellman oli ahkera lehtimies; se sampo kirjokansi, jota hän silloin takoi oli kirja kansi — sammon eräs merkitys näet saattaa olla taivaankansi tähtikirjoituksien, jota muinaisajan viisaat (esimerkiksi Itämaan viisaat Matteuksen joulu-evankeliumissa) pystyivät lukemaan "jumalien puheena", ja jota myöhemmin aikoina tavallaan vastaa paperille kirjoitettu sana.

Snellman korosti ajattelun merkitystä. "Nimenomaan ajatuksen, järjellisen ajattelun tehtävänä on tavoittaa todellisuudessa yliaistillinen, ikuinen, ääretön" hän kirjoitti.

Mutta, käsitääkseni, kolmikka Väinämöinen, Lemminkäinen ja Ilmarinen vastaa myös kolmijako tahto, tunne ja ajatus. (Kuten myös kristillinen kolmijako Isä, Poika ja Pyhä Henki.) Kuten Lönnrota leimasi tuo miehen "läpi harmaan kivenkin" vievä tahto ja Runebergia taas tunne, erityisesti rakkaus — siten Snellmania luonnehti ajatus.

Ilmarisen puolisona Kalevalassa oli ihmeellinen, ylimaallinen Pohjolan tytär, jonka seppä pian menetti. Snellman joutui olemaan leskenä lähes 25 vuotta oltuaan 12 vuotta naimisissa itseään 22 vuotta nuoremman, jollain lailla todellakin "ylimaaliselta" vaikuttaneen apteekkarintytär Jeannette Vennbergin kanssa, jota Snellmanin ystävä Emil Nervander kuvaili näin: "Itse säilytän mielessäni hänestä kuvan...se on hyväilevän suloinen ja kirkas...hän kulki heidän puutarhassaan eräs nuorimmista lapsista käsivarrellaan, hellänä ja neitseellisen hempeänä. Siinä näyssä oli jotakin, joka toi mieleen Neitsyt Marian ruusutarhassa..."

Kivi

Eräänä päivänä Elias Lönnrot kirjoitti J.L. Runebergille kirjeen. Siinä hän arveli, että suomalaisten kaukaiset esi-isät olivat jo luoneet teatteriesityksiä, jotka olivat verrattavissa muinaisen Kreikan vanhampien näytelmärunoilijoiden esityksiin. Hänen mielestään häissä ja karhunpeijaisissa oli esiintynyt teatterihenkilöitä rooleineen.

Lönnrot päiväsi tämän kirjeen 10. lokakuuta 1834. Kuinka nyt ollakaan: tuona samana päivänä syntyi nerokas suomalainen näytelmäkirjailija, "Kullervon" luoja Aleksis Kivi.

Kullervo on tavallaan Kalevalan neljäs päähenkilö. Jumalalliseen Kolmikkoon Väinämöinen, Lemminkäinen ja Ilmerinen verrattuna voitaneen sanoa hänen olevan inhimillisempi, traagisempi hahmo.

Kullervosta kertovan aineksen osuus kasvoi huomattavasti "Vanhasta Kalevalasta" (1835), "Uuteen Kalevalaan" (1849) tullessa. Edellisen 32:sta runosta vain yksi kertoo Kullervosta, jälkimmäisen 50:stä runosta peräti kuusi.

Kullervo-runoston näin huomattava lisääntyminen, samaten kuin Lönnrotin inspirointi yleensä laajentamaan Kalevalaansa "Uudeksi Kalevalaksi", oli hyvin suurelta osin erään nuoren miehen ansio: ylioppilas D.E.D. Europaeuksen (1820–1884), joka Lönnrotin apulaisena teki yksinään huomattavia runonkeräysmatkoja. Europaeus oli hyvin traaginen hahmo: kielitieteilijänä hän oli suorastaan nerokas, kansanrunoutentutkijana aikaansa hämmästyttävällä tavalla edellä. Myös eestiläisiä hän yritti ahkerasti saada kansalliseen herätykseen. Hän oli myös rauhanaatteen, eläinsuojelun ja raittiusaatteen esitajaistelija. Mutta hänessä oli myös outo epärealismin, fantastisen haaveilijan piirre. Hän oli ns. "ikuinen ylioppilas", ei koskaan saanut asemaa yhteiskunnassa, eli köyhyydessä ja kuoli pietarilaisessa rappukäytävässä. Tällainen traaginen hahmo siis alle 30-vuotiaana löysi huomattavan osan Kullervo-runostosta.

Eestiläisten "Kalevipoeg" koottiin hyvin samoihin aikoihin - sekä hieman sen jälkeen - jolloin "Uuden Kalevalan" Kullervorunosto koottiin. Hahmona Kalevipoeg muistuttaakin kovasti Kullervoa, samaten koko "Kalevipoeg"-eepoksessa sinänsä on paljon Kullervon vaiheita muistuttavia kohtia. Viittaa vain Kullervorunot aloittavaan kolmen, eri paikkaan joutuneen veljeksien teemaan, siihen, että Kullervo pienenä katkoi kapalonsa ja oli hyvin vahva lapsi, siihen, että neito kuoli hukkumalla jouduttuaan Kuilervon eroottisen mielenkiinnon kohteeksi — samantapaiset kohdat löydämme myös "Kalevipoegista". Kullervo kuolee lopulta omaan miekkaansa — myös tässä on tietty yhtymäkohta eestiläiseen eepokseen.

Aleksis Kivi siis syntyi 10.10. 1834 eli muutamaa kuukautta aikaisemmin Lönnrotin "Vanhaa Kalevalaa". Oikeastaan voidaan sanoa, että Kivi syntyi Kalevalan syntyessä ja hän kasvoi samaan aikaan, kun Kalevalakin kasvoi. Ja erityisesti Kullervo-runosta kasvoi.

Mielestäni Kivi itsekin — kaikessa traagisuudessaan — oli eräänlainen Kullervo-hahmo, Kullervon henkilöitymä. Hänen läpimurtonsa tapahtui näytelmällä "Kullervo", joka sai Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran palkinnon 1860. Kiven kohtaloksi tuli, Kullervon tavoin, "syödä kivistä leipää" eli elää taloudellisessa ahdingossa. Lopulta hän tuli mielipuoleksi ja kuoli vain 38-vuotiaana.

Kullervon tavoin Kivi "Katkaisi kapalonsa" hyvin varhain. Tai

sanoisimme: vasta muodostumassa oleva suomenkielinen kulttuuri ja kirjallisuus katkoi hänen hahmossaan kapaloitaan ja suoritti voitot — kuin Kalevipoeg ikään. Aleksis Kivi oli itse asiassa jo 32-vuotiaana — jolloin hänen pääteoksensa, "Seitsemän veljestä", oli hyvin suurelta osin sekin valmiina — luonut ja perustanut koko suomenkielisen taidekirjallisuuden, niin proosan, draaman kuin runonkin, sekä kohottanut sen erittäin korkealle tasolle.

Niin Lönnrot, Snellman kuin Runebergkin vaikuttivat Kiveen myönteisesti. Lönnrot vaikutti tietenkin "Kalevalallaan" sekä siitä pitämillään yliopistollisilla luennoilla, joita Kivi kuunteli. Lisäksi Lönnrot osoitti myös henkilökohtaista mielenkiintoa Kiveen. Samaten Snellman, joka keräsi hänelle varoja ja innosti häntä jatkamaan kirjoittamistaan. Runeberg taas oli hyvä esikuva ja innoittaja teostensa kautta. (Vaikka Kiven voi katsoa kirjailijana olleen jossain suhteessa myös vastakkainen Runebergille: tuoneen "realismin" Runebergin "idealismien" tilalle.)

Mutta "seuraava sukupolvi Väinämöisiä, Lemminkäisiä ja Ilmarisia" ei sitten enää suhtautunutkaan häneen myönteisesti.

Tarkoitin valtiopäivämies Agathon Meurmania (1826-1909), joka lehti- ja valtiomiehenä erittäin suurella määrällä jatkoi Snellmanin linjaa (ja kirjoitti Snellmanista kirjankin), sekä suomen kielen ja kirjallisuuden professori August Ahlqvistia (1826-1889), joka kansanrunouden kerääjänä ja kielimiehenä jatkoi suurella määrällä Lönnrotin työtä, runoilijana taas yritti olla eräänlainen "suomenkielinen Runeberg". (Hänen runoilijanimensä oli Oksanen eikä hän mikään aivan huono runoilija ollutkaan, mutta jäi toki kauas niin Kivestä kuin Runebergistakin.)

Kumpikin näistä miehistä oli syntynyt upseerin poikana syyspuolella vuotta 1826. Kumpikaan ei voinut sulattaa Aleksis Kiveä, vaan huonoilla arvosteluillaan lehdissä nämä arvovaltaiset miehet vahingoittivat Kiveä suuresti. Monet jopa arvelevat, että he ajoivat Kiven mielisairauteen.

Suomen eri taiteen aloilla oli muitakin "Kullervo-hahmoja" kuin Aleksis Kivi. Otan esimerkiksi säveltäjä Filip von Schantzin, sillä hän on näistä hahmoista "kullervomaisin". Filip von Schantz (1835-1865) syntyi vain kolme kuukautta Aleksis Kiven syntymän jälkeen. Hän alkoi lukea lakitiedettä, mutta hänet erotettiin yliopistosta Krimin sodan aikana sattuneen ylioppilasjupakan takia. Hän ryhtyi opiskelemaan musiikkia, sai stipendin Saksaan ja toimi sitten teatterikapellimestarina Helsingissä.

Samana vuonna 1860, jolloin Aleksis Kiven "Kullervo"-näytelmä sai suuren palkintonsa, löi Schantz itsensä läpi ja säväytti yleisöä ja kritiikkiä suuresti alkusoitollaan nimeltä — "Kullervo"! Nykyinenkin kritiikki pitää teosta hyvänä; näin kirjoittaa arvostettu asiantuntija, 1922 syntynyt maisteri Kai Maasalo: "Von Schantzin

Kullervo-alkusoitto on lajissaan kunnioitettava saavutus. Se on oikea konserttialkusoitto, hyvin soiva, ehjästi rakennettu ja temaattisesti jopa kiinnostava...alkusoitto aloittaa arvokkaasti kalevalanaiheisen laajaksi kasvavan sinfonisen musiikin.”

Mutta myös von Schantzin kohtalo oli traaginen, kullervomainen.

Kun Schantz sitten heinäkuussa 1865 kuoli, oli eräs uusi suomalainen säveltäjä jo vauhtia valmistumassa äitinsä kohdussa: Jaen Sibelius. (Muuten: Sibeliuksen isä oli saanut koulussa Porvoossa itsensä Runebergin opetusta. Runebergilta hän oli myös kuullut, millainen ihannenaisten tulee olla. Kun hän vihdoin noin 40-vuotiaana meni naimisiin, vastasi hänen valitsemansa nuori tyttö, Jean Sibeliuksen äiti, suuresti tätä Runebergin kuvausta.)

Kun Jean Sibelius sitten 26-vuotiaana, vuonna 1892, suoritti läpimurtonsa suurella orkesteri- ja kuoroteoksellaan, sen nimi oli — “Kullervo”!

Suomalainen kultturi katkoi Kullervon lailla kapaloitaan. Ja kuten Kullervo myytiin orjaksi, siten oli näiden uusien kullervojen opittava kovan työnteon ja takomisen taito. Sekä opittava syömään joskus hyvinkin kivistä leipää.

JAKOB HURDA RAHVALUULEALANE TEGEVUS ESIMESEL PERIOODIL 1860—1871

Eduard Laugaste

Kui J. Hurt suulise traditsiooni kirjapanijana rahva ette astus, oli tal koolide astmed kõik seljataga ja temast oli saanud üliõpilane. See toimus 1860. a. suvel tema sünnikodus.

Lapsepõlistest kokkupuudetest rahvaluulega oli enamik juba ununenud, üksnes laulukõla veel kõrvus, nagu ta ise mainib. Ja külalastega koos jõukohasel tööil, ei teadnud ta, et tegemist on hoopis erisuguse objektiga. Või vanu jutte kuulates ja ise jutustades Põlva kihelkonnakooli magamistoas. Et on olemas laulmiseks ja jutustamiseks määratud kunstilooming — rahvaluule, folkloor. Seda oligi vaja koolipingis kuulda. Ja et sellel on oma kindel sisu ja vorm, et nad grupeeruvad liikideks ja žanrideks, et on olemas laulu- ja proosažanrid.

Kreiskooli ja gümnaasiumi õpiaastad Tartus viisid poisid eemale loomulikust algallikast, nagu see oli loomatoidu kogumisel, marjul või kihelkonnakooli õpilaste magamistoas, juhtisid aga omakorda rahvaluule olemuse juurde teoorias ja praktikas. Tutvumine Herderi, Arnim-Bretano, Grimmide, Gananderi, Rosenplāneri, Neusi ja veel teistegi autorite rahvaluuleteoste või teoreetilise kirjandusega õpetas oma objektile lignema sügavuti. Nüüd ei piirdunud enam üksnes tekstiga, vaid leiti neis ka mõtet. Endastmõista jäi tema tähelepanu peatuma ka Faehlmanni ja Kreutzwaldi eestikeelsetele töödele. See kõik avardas noormehe vaatevälja, õpetas rahvaluulet selle olemuses tõeliselt tundma, õpetas nägema loomingu taga elavat inimest. Noore Hurda mõtted kinnistusid selle ümber. Ja saanud elamused olid tugevad, olid saanud osaks temast endast.

Noormees ise pidi olema vaimselt küllalt arenenud, et hankida endale "Kalevipoja" vastilmunud esimene vihik ja saada selle lugemisel erakordselt tugevaid elamusi. See tähendas juba tõuget uutele radadele. Kust "Kalevipoja" ained on saadud ja kas neid praegugi veel võib leida. Ta hakkas endamisi arutlema, kuidas rahvasuust välja meelitada seal veel peidus olevaid laule ja jutte. Ta luges laule küll "Kalevipojast", aga laule ja jutte oli ta kuulnud ka koduküla lastelt või mujaltki. Jutud ongi esimesed, mis Hurda vahendusel trükist tulevad. Ja mõtted ei andnud rahu. Kuidas kõik see vaim-

ne rikkus inimeste praktikas sajandite vältel oli vormi saanud ja ikka elanud ning mis see nende omanikele tähendas, miks see nii visalt läbi aegade püsis. Aga nüüd kippus ununema. See tuli päästa kadumisest, tuua valguse kätte. Mineviku mälestusi pani ju ka Krentzwald "Kalmukünkast kerkimine, / Udu-aurst paisumaie, / Hämarikust ärkamaie" ("Kalevipoeg". Sissejuhatus, värssid 3-5).

Mida Hurt ise veel mäletab rahvaluule kasutamisest tema kodukihelkonnas Põlvas, see selgub "Vana Kandle" esimese köite alguslehekülgedelt /1/.

Põlva kirikumõisas ei kardetud regilaule laulda, leelutada. Kihelkonna tollaegne pastor Johann Georg Schwartz (senior) ei takistanud sellist laulu laulmist, vastupidi, ta rõõmustas, kui inimesed töö juures olid rõõmsad ja lõbusalt leelutasid. Seda olevat küll hernihuutlased talle pahakse pannud.

Johann Georg Schwartz (1793-1874) oli pastor ja koolikirjanik, sündis Riias, sai teoloogilise kõrghariduse Tartus, töötas algul koduõpetajana, muuseas ka Vändras, 1820. aastast Põlva abiõpetaja, 1838 kuni surmani ordineeritud õpetaja, 1859. aastast Õpetatud Eesti Seltsi liige. Temalt ilmus kaheksas andes "Koli-ramat" (1852-1861), mille esimene anne oli "Esimenne Jaggo. Lühhikenne õppetud õigest kirjutamisest". Tema vana kirjaviisi kasutamine on Krentzwaldi sagedane rünnakuobjekt.

Mis oleks olnud arusaadavam, kui võtta pliiats ja otsida üles need lauljad endale ettelaulmiseks. Aga Hurt pidas seda siiski ebasündsaks. Kirjutagu teised.

Kahjuks ei kasutatud ega ammendatud seda lauluallikat. Mitmesugustel põhjustel ei esinenud Hurtki seal kogujana. Varasemad lauljad on kas surnud või vaikivad, noortel on juba hoopis teine repertuaar. Nõnda arvati. Aga vaikivad vanad ju mäletasid veel, mida nad oma noor-eas olid laulnud. Mihkel Härms, Hurda õemees, kirjutas Vana-Koiola vallast Vanakülast laule eidelt, kes pärines Rāpinast. Johann ja Joosep Hurt tegid koos lauluekspeiditsiooni. Joosep kirjutab: "Ma kirjutasin Põlvas laule 1872, 1873, 1874, algul üksi või koos oma venna Peetriga, hiljem Johaniga." Saadud on väärtuslik kogu. Kõige esimesed laulud on kirja pandud Mammaste külas ühelt leselt, Helo Loksilt. Laule saadi ka ühelt mehelt Märt Kohalt ja tema naiselt Kadrielt /2/. Oli siis ka laulutundjaid mehi.

Möte selle ainega seoses ei vajunud Hurdal unne ega lasknud end hävitada. Vaesusest ilmunud noor Jakob, kes ainuüksi oma andekuse tõttu esile kerkis, pidi mõtlema tulevikule. Millest elatuda? Millist kutseala valida? Mida üldse tegema hakata? Millised pidurid takistavad elukutse valikut? Mida ütleb kodu? Ja mis saab armsaks saanud lauludest ja juttudest, mis on Jakobile hakanud endast juba palju rääkima. Kahestumine näis paratamatu: ette dikteeritud elukutse ja vaba harrastus rööbiti. Talle oli juba selgeks saanud, et

keeleteadus ei anna veel elatist. Folkloristika kui distsipliin eksisteerib, pole aga folkloristi elukutset. Seda ainet loodeti omandada muu töö kõrvalt. Ei toinud folkloristika Faehlmanni ega ka Kreutzwaldi. ometi on nad ka folkloristid. Jakob ja Wilhelm Grimm olid vaid poolpooliti selle sees. Mõte lauludest jäi Jakobis raudselt püsima. Kodu meie rahvaluuleainestik oli kõigepealt vahend rahva elu karakteriseerimiseks nii kaugest minevikust, kui vähegi valguskiiri ulatub. Kindlasti paganusaega, nagu Hurt mainibki. Suuline looming on hea abivahend "sündinud asjade" (ajaloofaktid) mõistatamiseks. Ja siis ei lase ta ka nooruselamust endast eemale peletada. Teda veetleb eelkõige laulude sisu, elamuste andja.

Lauldavate laulude kirjapanemine tundus Hurdale endastmõista vajalik. Kui ta 1860. a. suvel viibis sünnikodus vanemaid abistamas, kerkiski mõte — proovida paberile panna mõni regilaul. Jakobit toetas õde Eeva, kes oli ikka Jakobi esimene abiline. Lisandusid mõned sugulased, hõimlased ja üks hea lähituttav. Aastad läksid ja paberile sügenes nii palju tekste, et neist sai "Vana Kandle" Põlva köide.

Alustanud regilaulude üleskirjutamist 1860. a., kandis Hurt saadud laulud 1865. a. Hellenurmes vihikusse, varustades tekstid ühtlasi memoreeritud andmetega. Ümberkirjutamine jäädvustamise eesmärgil toimus niisiis hiljem. Üleskirjutusi on teinud ka õde Eeva, kes laulud on kuulnud Mammastest. Osa laule on R. Kaldalt Kaarmalt. Kaarma laulude päritolu kohta kirjutab V. Mälk, et paar laulu on Kallas saanud "Der Verein zur Kunde Oesel's in Arensburg" arhiivist. Ka see selts tegeles rahvaluule kogumisega, valis Hurda oma korrespondentliikmeks /3/.

Hurda kogutud materjale on veel: kombeid (12.I 1866 — H, R 2, 63-74), usundit (15.I 1866 — H, R 2, 1-49), kohamuistendeid (21.I 1866 — H II 45, 121-137). Rahvaluule keele kohta vt. Sb GEG 1870, lk. 31 jj.

Hurda järgi on uuemad (riimilised rahvalaulud) pamfletid. Juba varakult tekkinud Hurdal uute laulude kohta eitav suhtumine. (See pole vanavara.)

Jätkus peamurdmist, kuidas rahvasuust sedalaadi peitvara lagedale tuua, s.o. üles kirjutada ja rahvale trükkis tagasi anda.

Kooliskäimise otsene mõju seisis veel selles, et kreiskooli inspektor C. Oetteli raamaturiiulil leidis mõningaid raamatuid, näit. Neusi kolmeköiteline antoloogia ja küll vist muudki, võimaldas asju selgitada ega jätnud siis ka mõju avaldamata ise algallikate juurde pääsu otsida.

Vähemalt üks teos, nimelt Herderi "Stimmen der Völker in Liedern" oli koguni gümnaasiumi õppeprogrammis. Ja kui gümnaasiumis õppides Hurt oleks seisnud rahvaluuleküsimustest eemal, poleks osanud ta vist ka "Kalevipoja" ilmumist jälgida.

Jälginud Hurda kujunemist koolides, nii palju kui see üldse võrdlemisi väheste andmete puhul on võimalik, tuleb siiski tunnista da ootuspäraseks järsk siirdumine materjalide isikliku kirjapanemise poole. See kujunebki aasta 1860. suvel oma kodus ning teeb seal oma kirjapanekuid nii, nagu tema seda ette kujutab. Kusagilt õppida seda ju polnud. Aga muinasjuttudest ja muistenditest valikut teha polnud võimatu. 1861. ja 1862. a. esines Hurt rahvausundiliste ettekannetega Õpetatud Eesti Seltsis, millest siis kujunes 1863. aastal ka ÕES-i 25. sünnipäeva brošüür "Beiträge zur Kenntniss estnischer Sagen und Ueberlieferungen." (Aus dem Kirchspiel Pölwe.) Von J. Hurt, stud. thol. — Schriften der gelehrten estnischen Gesellschaft Nr. 2. Dorpat 1863. Materjal otsustatakse avaldada Seltsi toimetustes /4/. Sellest tuligi iseseisev raamatukene.

Laulude üleskirjutamise kohta annab Hurt ise ligemad andmed VK I (1886) eesti ja saksakeelsesises saatesõnades /5/.

See teaduslik laulukogu on koostatud Põlva kihelkonnast kogutud lauludest ajal, millal süstemaatilist kogumist veel polnud toimunud ja Hurt ise tegutses koos oma viie abilisega. Kuue aktiivse inimese koostoi mel oli kõide saadud. On seega siis kihelkondlik grupiväljaanne, mis erineb kardinaalselt alates VK III köitest.

"Vana Kandle" avaldamise eesmärgi formuleerib Hurt ise: "Vana Kannel" on kõige päält uurijatele kirja pandud. /—/ Mis Vana Kandle üleüldse ja praeguste Põlva laulude kohta iseäranis veel võiks ütelda, seda arvan enam uurijate kui liht lugejate asjaks. Sellepärast olen kõik aliemad arutused Saksakeele eeskõne sisse pannud, et ka võõrkeelised uurijad neist osa võiksid võtta. Lugegu siis suguvennad säält, mis ma sündsaks arvasin paberile panna" /6/.

Oma laulud on Jakob Hurt osalt kui vanem Üliõpilane ja kandidaat aastatel 1860–1866, osalt Tartu gümnaasiumi õpetajana 1868–1872 kirj as jäädvustanud. Õde ja õenees 1870. aasta paiku, Johan ja Joosep Hurt 1872–1874, Peeter Väiso 1877.

Esinesed laulud kirjutas Hurt oma õelt Eevalt, kes neid oli Himmaste külas kuulnud ja õppinud. Teine allikas oli noor neiu Liisa Koodra Peri vallast, siis lesknaine Helo Loks Mammaste külast Vana-Koiola vallast ja tema tütar Ann, kes läks mehele Põlva kirikuvalda ja seal oma mehe järgi Kügra Anneks kutsuti. Edasi andsid tekste Märt ja tema naine Kadri Kaha Põlva kirikuvallast, samuti Pärineb kirikuvallast Prikeli Liis.

Kõigi kogujate andmete allikaid ei suudetud kindlaks teha.

Hurt on paigutanud Põlva materjalid kolme käsikirja:

1. Vanad Eesti rahvalaulud Põlva kihelkonnast Võrumaalt, korjanud Joosep Hurt, Johan Hurt ja Eeva Hurt 1865–1875 — 156 laulu. Poogen on kaheks murtud.

2. Vanad Eesti rahvalaulud Põlva kihelkonnast Võrumaalt, korjanud Jakob Hurt aasta 1860 ja 1872 vahe pääl. 68 laulu. Poogen

on neljaks murtud.

Vanad Eesti rahvalaulud Põlva kihelkonnast Võrumaalt, üles kirjutanud Peeter Väiso aastal 1877. 24 laulu, kus aga mõnes numbris on mitu laulu ühte pandud. Poogen on neljaks murtud.

“Kõik need laulukimbud olen mina üleüldise nime alla “Põlva laulud” I, II, III pannud. Eelmiste lisaks on veel neljas, Mihkel Härmsi laulud. Need seisavad kindla mapi sees, sest nad osast mustud lehtede pääle, osalt täite poognate pääle on kirjutatud, mis eunst hāste punnda ei annud.”

Järgneb lühike keelemurde tutvustamine, mis Põhja-Eesti lugejale on eriti vajalik.

Kui “Vana Kannel” I eessõna ei lõpeks üleskutsega laulude üleskirjutamiseks, poleks see Hurda kirjutatud.

VK I saksakeelses eessõnas teeb Hurt kokkuvõtte Põlva korrespondentidest:

Jakob Hurda kogus on	47 laulu	760 värssi
Eeva Hurt	15	365
Johan Hurt	38	1066
Joosep Hurt	62	2206
Mihkel Härms	14	504
Peeter Väinso	29	916
	205	5811

Nii lõpeb Hurda kogumistöö algus, mis baseerus lähedaste tuttavate kaasatõmbamisel, tööle, mis polnud tulemusteta, andis kogemusi ja pakkus ideid kaastööliste võrgu loomiseks. Vaheastmeks sai Eesti Kirjameste Seltsi abil tehtav töö. Mis aga tulemusi aitas oluliselt ette valmistada ja populariseerida ideid, olid muidugi ülekutsed ja koosolekute kirjeldused.

VIITED

1. J.Hurt, Vana Kannel I. Tartu 1886, lk. VI-VII, XXI-XXII.
2. Sealsamas.
3. V.Mälk, Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus. Tallinn 1963, lk. 53.
4. Monatssitzung d. GEG zu Dorpat 5.XII. — “Das Inland” 1862, v. 854. “Das Inland” 1863 v. 32.
5. J.Hurt, Vana Kannel I. Tartu 1886, lk. V-VII, XX-XXII.
6. Sealsamas, lk. VII.

1901. AASTA OSKAR KALLASE ELUS

Loone Kaust

Oskar Kallase elulooga tutvujale jääb kahtlemata meelde 1901. aasta: 18. mail kaitses folklorist Oskar Kallas Helsingi Ülikoolis doktoriväitekirja, samal päeval sünnib perekonnaisale esimene laps. Asjaolusid tundmata võib jääda mulje, et Oskar Kallase rahvaluulealane tegevus on sel aastal olnud hõlbus ja tähelepanuväärsed tulemused kergesti saavutatud. Kui palju tööd ja pinget vastsel doktoril üle on tulnud elada, kui palju võita takistuseks kuhjuvaid väikesi ja suuremaid kõrvalasju, seda püüabki valgustada siinesitatu.¹

1901. aastaks on Oskar Kallast saanud esimene eriettevalmistusega¹ eesti folklorist ning juba tunnustatud teadlane (uurimus "Lutsi maarahvas" 1894 ning materjalikogu "Kaheksakümmend Lutsi maarahva muinasjuttu" 1900; mõlemad raamatud on tuttavad ka välismeistele huvilistele, kusjuures vastukajasid kuulub üha laiemalt alalt²). Kodumaise rahvaluule kogumise alal on ta tõusnud Hurda paremaks käeks. Eesti Rahva Muuseumi asutamine mõte, samuti Oskar Kallaselt pärinev, on juba seitse aastat vana³, esimesed vanavara korjamised tehtud. Nii Opetatud Eesti Seltsis, Soome Kirjanduse Seltsis kui Peterburi Teaduste Akadeemias on Oskar Kallas tuntud⁴. Võimeid aatetöö alal oli ta tõestanud EÜS-i esimehena 1889/90 ning karskusseltsis "Valvaja", nõu ja jõuga abistanud Soome Meremeete Misjonit (Suomen Merimies Lähtys) ning St. Peterburi Eesti Kooli Seltsi⁵.

Pidevalt ilmub ajakirjanduses tema sulest sõnumeid, üleskutseid, raamatututvustusi ja -arvustusi. Kummati ei leidu nii mitmekülgele ja nii kõrge erialase tasemega inimesele juba 1895. aastast peale kodumaal rakendust: seitsaati õpetab magister Kallas Peterburis K. May gümnaasiumis vanu keeli⁶, lisaks sealsamas ja Katariina kiriku juures olevas poola tütarlastepansionis saksa keelt. Elu- ja töökohavaliku on tinginud see, et Tartu koolides puudub vakants⁷, elatust teenida on aga vaja ka doktoritöö kirjutajal, kusjuures peaaegu täiesti omal kulul (SKS napi abiga) tuleb trükkida valmis väitekirja, raha nõuavad konsultatsioonisõidud Helsingisse jne. Kodus tuleb arvestada kahe inimesega (1900. a. augustist on Kallas abielus Aino Krohniga) ja mõelda oodatavale kolmandale.

O. Kallase palk on 150 rubla kuus, millest ta neljatoalise korteri eest Vassili saare 7. liinil maksab 50–70 rubla. Lisades EÜE-i aas-

tamaksu (40 rubla) ja ülikooliaegsed võlad, saab mõistetavaks, miks O. Kallase peatähelepanu on keskendunud leivateenimisele. 30 koolitundi nädalas jätavad aga väitekirja tarbeks pea ainult ööd, pühad ja koolivaheajad. Kibedalt kurdab ta: "Oleks see tuhat kaks rubla enam olnud, oleks doktor aasta viie eest käes olnud."⁸ Aasta alguses tehtud laen võimaldas küll painaja osaliselt tulevikku peletada, nii et väitekirja jaanuarikuu jooksul lõpuks valmib ja Helsingisse trükkida saadetakse. Kohe kerkivad aga esimesed tõkked: Kaarle Krohn, Kallase teaduslik juhendaja ning naisevend teatab 30. jaanuaril, et vaja oleks leida saksa keelt oskav laduja; raskusi valmistab Kallase käekiri. Trükkimist pidurdab ka see, et korrektuurilugeja, s.o. Kallas ise, viibib Peterburis, mistõttu käsikirja reisimiseks edasi-tagasi kulub hinnalist aega. Vahepeal tekib trükikojas uus segadus: korrektuuripoognad arvatakse kadunuks; uue osa ("vihiku") trükkima asumisel avastatakse, et on kaotatud järg, mistõttu töö seiskub, kuni korrektuur Peterburist tagasi jõuab. Vastutulekuna nõustub oponent dotsent Niemi lugema tööd mitte tervikuna, vaid valminud annete kaupa. Ometi nihkub hirmutavalt lähemale võimalus, et kui väitekirja maikuu alguseks trükkida ei jõuta, lükkub kaitsmine ja promotsioon edasi sügiseks. Viimast püüab Kallas vältida: suvel on plaanis sõidud Saaremaale, Tartusse ja, tähtsaim, Pihkva kubermangu Krasnõi ümbruse külladesse, kus kuulu järgi leidub väljarännanud eestlaste külasid. Ka töökohta mõnes ülikoolis, milleks Kallas oma doktorikraadist abi loodab, on parem taotlema hakaia enne suvevaheaega.

Just neilt pingeliselt päevilt pärineb Aino Kalda päeviku iseloomustus: "Mul on raske leida Oskaris vigu ja puudusi, ... kuigi püüan mõelda temast ... objektiivselt. Ta on nii terviklik ja mõradeta loomus.

Ta võib olla järsk teiste vastu, kuna ta on kindlasti veendunud oma tõekspidamiste õigsuses. Vahest on ta liiga enesekindel ja liiga iseteadlik oma mehelikkuses."

Arvata võib, et teistsugune inimene polekski toime tulnud mitmekordse koormusega, sest lisaks koolile ja korrektuuri lugemisele täiendab ja viimistleb Kallas pidevalt väitekirja lõpuosa, kuni see paisub kavatsedust suuremaks. Ka laotud korrektuurile lisab ta mõndagi, mis ajendab K. Krohni kirjutama: "Viivitus on sinu süü, miks tegid nii võimatult palju muutusi, mis minu meelest polnud vajalikud ja pidurdasid tööd,"⁹ ning paari päeva pärast: "See /mahu suurendamine/ pole halb selle /väitekirja/ prestiižile, kuid ... kui jõutakse valmis maikuuks, pääsed kaitsma sügise algul."

Kallas teeb kõik endast sõltuva: 20. märtsil viib ta abikaasa Helsingisse mahasaamist ootama. Et Aino Kallase tervis on hea, võtab ta käsikirja saatuse eest hoolitsemise osaliselt enda peale, parandades põhiliselt korrektuuris enam silmapaistvaid vigu.¹⁰ Ka

Peterburis hoiab Kallas aega kokku: "Kõnelesin sääb /postil/ eile ära, et nad trükiparandused, mis vist täna tuleb, mitte ära ei saada vaid mulle otseteed kätte annavad, siis saan ta tundi neli varem ja võin rahus parandusi teha. Jalgratas on mul nüüd suureks abiks; viin paranduse kell veerand kümme Soome vaksakisse..."¹¹ Sellele vaatamata on Kallas 29. aprillil sunnitud tunnistama: "Paari päeva eest tuli trükikojas teatus, et nad mu tööd selleks poolaastaks valmis ei saa. Olin natuke aega kurb, siis läks see mööda, ja nüüd vaatan juba külmaverelisemalt. Häa seegi, et töö ise valmis on."¹²

Hingetõmbeaega jääb Oskar Kallasele aga vähe enne litsentsiaadiksamit, mis on plaanitud 18. mail: koolideski algab eksamite aeg, millest vabastust palumast kohusetunne keelab: "Ma olen täna nii tühjaks pumbatud, et Sulle midagi ei mõista kirjutada: eila eksamineerisin tütarlaste koolis tundi neli, viis, siis läksin Sternbergi juurde ja seadsime kella üheksani eksamitöösid kokku... Aga ma ei jaksa direktorit paluda ja oma tööd teiste teha jätta. Ehk sünnib veel mõni ime..."¹³

Ime sõna otseses mõttes sünnib suurpäeval, kaheksateistkümnendal mail. Varahommikul algavad Aino Kallasel väitused. Oskar Kallas, kes on väga lootnud jõuda Helsingisse enne sünnitust, olema naise kõrval, läheb eksamile, kirjutades hiljem: "Need viis tundi, kus Niemi mu pääle tormi jooksis, küll ma neid veel kaua mäletan. Ei mu vastused sellepärast segaseks läinud kuid imesagedasti puutus pilk paremat kätt auditooriumi seinale, kus suur vanamoodi kell rippus. Kas ta ei lõpetanud juba kord? On tal ikka veel midagi küsimist ja kostmist?"¹⁴ Eksam saab siiski kõrgeima hingedega antud, edasisest teatab Kallas spartalikult: "Kell 10 – 15 oli võitlemine, kell 15.05 olin kodus, kell 15.15 tuli väikene tütrekene pikalt reisilt. Suvel lähen Krasnui eestlasi uurima."¹⁵

Imepärasest kaksiksünnimusest räägitakse veelgi: "Kõik tervitavad ja soovivad õnne doktorile ja isale... Eemil /E. N. Setälä/ ütles, koguni teaduskonna koosolekul olnud jutt meie juhtumisest, "kuid protokoll ei võetud"¹⁶, kusjuures ikka ja jälle omistatakse sellele erilist tähendust: "Südame rõõmuga olen ma su sõnumid kahekordse eksami imelisest kokkujuhtumisest vastu võtnud; see tähendab vist, et Te ikka ühemeelised saate olema."¹⁷

Oskar Kallase suulise eksami puhul rõhutatakse, et "tema on esimene, kes on soomeugri võrdleva folklore ehk rahvuslase vana vara uurimise enesele doktorieksamil peaaimeks valis"¹⁸, esimene mitte ainult esimese eestlasena, vaid Helsingi Ülikooli doktorikraadi taotlejana üldse, mida ta hiljem ise kinnitab: "Olin Helsingis esimene, kes folklore enesele peaaimeks valis (minu jaoks töötati eksami tingimused ekstra välja, kuna neid ennem selles ulatuses ei olnud (näit. Franssila eksamil))."¹⁹ Sellega seoses tuleb aga meele pidada, et eksam polnud nime poolest mitte doktori-, vaid "litsentsiaadi"

kraadi saamiseks sooritatud, seda nähtavasti segaduste pärast seoses väitekirja ilmumisega: et eksamit sügiseks edasi lükata, muudeti vormistamisel selle nime ja kiinnitati doktorikraad sügisel ilma eksamita.

Väitekirja ulatust ja suurust on aegade jooksul ühtviisi kõrgelt hinnatud. Töö, täieliku pealkirjaga "Die Wiederholungslieder der Estnischen Volkspoesie" ("Korduslaulud eesti rahvaluules"), käsitleb lüroepiliste laulude rühma, millele on iseloomulik korduste tektoonika. Materjali saamiseks tuli Kallasel läbi uurida Õpetatud Eesti Seltsi, Soome Kirjanduse Seltsi, Hurda, Eiseni ja omaenda kogud, mille hulgast ta võrdlusmeetodil eraldas korduslaulude hulka kuuluvad, saades 15 laulutüüpi. Edasi määras Kallas iga tüübi võimaliku algkuju, vanuse, tekkepaiga või siirdekoha Eesti alale ning leviku, näitas ära tekstimuutused ja liitumised, samuti sidemed teiste hõimurahvaste, peamiselt soome, samasisuliste tüüpidega. Oma teose I osas (see ilmuski trükkis) tõi ta ära ka seitsme algtüübi ("Hobused varastatud", "Härjad murtud", "Kari kadunud", "Haned kadunud", "Ehted riisutud", "Sõrmus kadunud" ja "Suisa suud") põhjaliku sisulise analüüsi.

Tagasisivaatlikult võib öelda, et väitekirja oli "geograafilise — ajaloolise meetodi klassikaline näide, kus pearõhk on geneesil, hoopis kõrvale on jäetud laulude kunstiline külg. Sissejuhatuses on selge kordusfiguuride käsitus, uurimisobjekti piiritus, meetodi selgitamine ja detailne trükitud ja käsikirjaliste allikate ülevaade."²⁰

Arvustus jagab nii kodu- kui välismaal "Wiederholungslieder'il" üksmeelset kiitust²¹, kusjuures esimesel puhul eestikeelsed kriitikud saksakeelse teose sisu põhjalikumalt ümber jutustavad. Juhtub ka kurioosumeid: nii räägib prantslasest arvustaja soome rahvaluulest, vaadeldes väitekirja kui osa Soome võitlusest Venemaa türannia vastu.²²

Südamlikumat suhtumist väljendab aga F.J. Wiedemann, kes pikas ülistavas kirjas palub Kallasel kui oma õpilasel vastu võtta oma kõige soojem tänu ning märgib, et loodab esimesele oopusele järgnevat teist.²³ J. Tõnisson kirjutab oma õnnesoovis: "Vistiti saab Sinul tulevikus võimalik olema aega ja jõudu just algupäraste tööde peale kulutada."²⁴ Samuti arvab V. Reiman: "Õnne ülendamiseks sooviksin Sulle lahkema koha, kus mahti leiaksid, ka oma teaduse hääks rohkem jõudu ja aega kulutada."²⁵ Kuid M.J. Eisen näeb olukorda selgelpildilisemalt: "Et ka "omad mehed" / "Wiederholungsliederiga" / tutvuks — oleks Oskar Kallasele parimaks palgaks. Kõliseva tasu pääle pole siin mõeldagi."²⁶

Tõepoolest, kui Kallas pärast umbes 200 eksemplari tasuta jagamist raamatut müüa üritab, pole ta püüdlustel reklaamist hoolimata edu. "Wiederholungslieder" jääb esoteeriliseks kirjanduseks, mis laiemat publikut ei kõida, seda taipab autor isegi: "Mul on umbes 100

eksemplari väitekirja järele jäänud; pakkusin neid EUS-ile, et nad need ära müüksid ja sellega minu majamaksu ja abiraha tasuksivad. Kuid, ega ostjaid ei ole. Sisu poolest leidub ehk 3-4 lugejat ja aitamise poolest veel vähem. Täni ei ole EÜS-ilt vastust tulnud.²⁷ Omajagu "süüid" võib olla kõrgel kaanelinnal: "heal paberil" kaks, tavalisel poolteist rubla; kurvaks tõigaks jääb, et esimese osa võõrkeelsus ja erialalisus saavad saatustlikuks teise osa ilmunisele: vaatamata sellele, et selle valmides professorid Donner, Setälä ja Mikkola Soome Ugri Seltsi nimel Venemaa Teaduste Akadeemia poole pöörduvad, saavutades lubaduse trükkida käsikiri akadeemia kulul, kuid ilma honorarita, jääb "Wiederholungslieder" II ilmunata ja on seda tänapäevani.²⁸

Juba käsikirja trükkida andes arvas Oskar Kallas: "Kui me EÜS-i maja ära saame, siis peame abiraha asutama, millest magistri ja doktori kirja trükkimiseks välismaal abi antakse,"²⁹ millest mõtet ta nüüd kordab, toonitades: "Ega ma ise säält küll abi ei saa, aga olgu noorematele."³⁰ Samas on EÜS-il ainult 23 liiget ja maja võlg pole ikka veel tasa, mistõttu valitseb äärmine kokkuhoid. Seltsi traditsioonilist abiraha ärksamate noorte Soome-reisi tarbeks pole 1901. aasta suveks võimalik kokku saada, seekordsed lähetatud peavad leppima Soomes töötamise võimalusega (korporatsioonikaaslase Vinalasi kõrval hangib Oskar Kallas selle ka gümnaasiumiõpilasele Gustav Suitsule). EÜS-i kassa on nii tühi, et Kallas lubab ise tasuda oma mullu surnud venna aastamaksu tingimusel, et raha kasutatakse Eesti Rahva Muuseumi kogude täiendamiseks.³¹ Kallase enda rahaasjad paranevad pisut pärast seda, kui Soome Kirjanduse Selts soostub kogumismatka Kraasnasse 200 rublaga toetama. Ammu meeles kantu saab teoks: loorberitele puhkama jäämata sõidab Oskar Kallas pärast tütar Virve Ainikki ristseid (ristivanemate hulgas olid ka Kaarle Krohn, Helmi Setälä ning Jaan Tõnisson) peret Kangasalale (Tampere lähedal) suvitama jättes läbi Tartu Pihkva poole.

Et Oskar Kallas enda ja abikaasa reiside kohta aastate kaupa täpset arvet ei pidanud, on teekond kraasna maarahva juurde siiski hõlpsasti jälgitav (daatumid on Kallasel antud juba uue kalendri järgi, väitekirja kaitsmine toimunuks selle järgi 05. mail);

11. 06 – 12. 06 Peterburi – Tartu (raudteel);

13. 06 – 14. 06 Tartu – Rõuge (raudteel);

16. 06 Rõuge – Pihkva;

17. 06 Pihkva – Korovka (raudteel);

17. 06 – 03. 07 Krasnõi alev ja sealt jalgrattal ümberkaudsetes külades kuni Opotskani;

04. 07 Krasnõi alev – Ostrovi linn (jalgrattal);

04. 07 Ostrov – Pihkva (raudteel).

Ühepäevane peatus Tartus võimaldab kohtuda J. Tõnissoniga, arutamaks muuhulgas EÜS-i vil! ko! kokkutuleku üle, mida tahetakse korraldada augustikuu lõpus ³²; Rõuges veedab Kallas paar päeva Rudolfi, kohaliku pastori juures. Siiani on kõik korras, aga pahanudused algavad, kui rändur oma jala töötatud maa pinnale tõstab: "Kõigepäält võeti mu raamatu kast käest ära, sain tundi 2 umbes läbi 6 – 7 instantsi jooksta, kus anti tunnistus, et ka tsensuri komitist "ehk" kätte võin saada... Varastatud hobused ja kõiksugu piirituselordisid tohib üle piiri tuua – aga raamatut! See on venelasele kui punane kalev Hispaania härjale."³³ Edasisest teatab O. Kallas: "Ma olen siin küla leidnud, kus mõned veel eesti keelt mõistavad, pääle selle on vist niisama palju külasid, kus ennevanasti eestlased olevat elanud. Lapsed kõnelevad ainult vene keelt. Ei usu, et tööl niisama hää tagajärg on, kuid oli viimane silmapilk, kus see ära tehti."³⁴

Võrreldes Lutsiga oli kogumine kergem, sest "inimesed ei ole nii täis umbusaldust, kui Lutsis, kus neid — katoliiklasi — venelaste poolt tagakiusati..."³⁵ Küll huvitab rahvast algul, "MIKS ta käib?", kuuldub hääli. et Kallas "tahab rahva ära viia", "laob tõbe laiale" jne. ³⁶ Siiski rahustab teade, et Kallas "on kroonu saadetud", meeleldi nõustutakse, et kuningal "s.o. tsaaril/ tarvis kõik teada, mis riigis on sealhulgas ka maakeeli kõnelemist."³⁷ Usaldust tõestab ka see, et Kallast nähakse kasutatavat ümbruskonna kaarti: "Ei niisugust plaani igamehe kätte anta!"³⁸ Viimaks hakkab rahva uudishimu Kallase tööd juba segama. Enne tegeliku töö algust torkab Kallasele valusalt silma, kui madal on rahva haridustase: "Ja mida sa ümberkautselt rahvalt veel nõuda /võid/, kui nende "vaimline keskkoh", Kraasna alev, niisugune on, kui ta on."³⁹ Oma Kraasnast saadetud kirjades kurdab Kallas näiteks: "Post käib siin nime järel kolm korda nädalas, õiguse poolest üks ainus kord."⁴⁰ Iseloomulik on ka Kallase teade: "Koguni Krasnõi "linnas", kus mõnikümmend poodi, leidsin suure otsimise järel viimati kuskilt poeriiulilt klaasi tinti: "Meil seda palju ei pruugita, sellepärast me teda ka müügil ei pea."⁴¹ Selge, et "lugeda ja kirjutada ei oska pea ükski, ei eestlane ega venelane. Hale on vaadata, kui suures pimeduses rahvast on peetud"⁴²; Kooliharidusest pole juttugi, kuigi ühte eesti külla aasta eest kool on asutatud. Ka teised rahvavalgustamise katsed on liivale jooksnud: "Karskuse kuratorium on siia theemaja asutanud ja mitmed ajalehed tellimud. Ajaleht on hää asi, aga kui keegi teda ei loe, siis kaotab ta palju oma väärtusest."⁴³ (ainsana on kasutatud "Niva" pildilisasid!). Ka olla kohalikud eestlased puhtuses venelastestki kõvasti taga: kärbest hulk kõõgis meenutab mesilaste pereheitmist, väikesed soovimatud voodikaaslased sunnivad Kallast lakast aset otsima. Putukaid ei tapeta, sest need sigida peagi jälle. Sama põhjendusega ei pese üks pere sõnnikulaotamiselt tulles jalgu... Vaimse allakäigu põhjuseks võib osaliselt pidada seda, et "ühtelugu tulevad kaebama,

et neil elu raske ja vähe maad”⁴⁴ Kallas arvab ka, et põlluharimine vene moodi, s.o. kogukonnas, mille puhul üksikul peremehel maad ei ole, pole kuigi tulus, ometi nentides, et “lina kauplemine /on/ heal järjel”.⁴⁵ Põhiliselt usub Kallas kraasnalaste vaimuelu känguvat, sest vanad kombes on peaaegu minetatud, uusi aga pole omaks võetud. On tekkinud juurteta rahvakild, kes venekeelses keskkonnas järjest kiiremini sulab. Puudub ettevõtmise vaim: näiteks pole keegi kasutanud maa juurdeostuks ettenähtud soodustatud pangalaenu võimalust. Rahvas on usklik, vene kirik pole aga haridusjärje parandamiseks midagi ette võtnud.

Kraasnast ja selle ümbrusest ei leia Kallas kuigi palju keelelist materjali, ka vanade lugude mäletajaid on kasinalt. Rahvausundiga on rohkem õnne: küsitletud meenutavad näiteks maa- ja laudajumalaid; aianurgas on “puhas paik”, kus elab “aia-esä”, “hiirhius, hall-hapõn”; “nurme-ezäle” ohverdatakse kukk ja kana, tuuakse “vihma-kahja” ja “põvva-kahja”. Küllalt üksikasjalikult võib taastada surnutekultuse põhijooni (surnute söõtmine lihavõttepüha hommikul jm.). Nagu vene keel keelde, on õigeusu kirik tunginud usundisse: erilise termini “vinne-jumalad” all austatakse katoliku pühakuid “Püha Toomast” ja “Püha Laberitsi”. Olulise Kraasnas veedatud päevadest võtab Kallas kokku: “See kõik on rahvaluule ja muinasusu uurijale väga huvitav ja rahvasõbrale väga hale, ja tahtmata on mul ... palju selgemaks saanud, mis see tähendab, et “jää omale maale”.⁴⁶

Ajapuudus takistab Kallasel suvise töö vilja kiiresti raamatuks kasvatamist: “Siin on aeg nii kitsas, et tänini veel suvel korjatud aineid ümbergi ei ole jõudnud kirjutada.”⁴⁷ Peatüki valmivast raamatust — “Surnute austamisest Kraasna maarahva juures” — jõuab ta Eesti Üliõpilaste Seltsi VI albumis veel jooksva aastal avaldada, tervikuna ilmub uurimus “Kraasna maarahvas” 1903. Sisaldades kohapeal kogutud rahvateaduselisale ainesele lisaks ka hüpoteesi kraasna keelesaare tekke ja kujunemise kohta, on teos kadunud rahvakillule ainukordseks mälestusmärgiks.

Koju jõudnud, seisab Kallas raske probleemiga silmitsi: Aino Kallas on jõudnud ohtliku hingeseisundini. Aasta algusest, tegelikult varemgi, on elu olnud nooriku jaoks liiga pingeline. Üleminek seltskondlikust kaunitarist perenaiseks ja emaks on järsk, halvasti mõjub ka üksiolek võõras linnas võõrkeelsel maal. Lapsekandmise hoolele ja murele mehe pärast tuleb 7. märtsil juurde uus koorem: Aino Kallase ema on suremas, kusjuures teda on vallanud vaimusegadus, mingi “kurnav kujutlushaigus”, mille tekkes Aino arvab osa olevat oma abielul. Vahetult pärast lapse sündi lahkub mees uuesti; lisaks emale tuleb Ainol suvel talitada ka oma esmasündinut, kes on ilus, kuid haiglane laps. Närvide ülepingutus viib selleni, et “minu tervis ei ole häa, ma ei maga öösel ja olen ikka veel nii väsinud ja kurb”.⁴⁸

"isearanis minev naadai on väga raske — magasin uut pöeva ja uut õõ palavikus."⁴⁹ Augustis selgub, et Aino ootab taas last. Süvenev kriis murdub pinnale, toimub mingi mõttevahetus, mille kohta Oskar kirjutab: "... ära kurda ja kaeba, et Sa minule vaevaks või koormaks oled ja ära mureitse, et "ma ei kõlba abielule"."⁵⁰ Kindlasti elab Aino ainult abikaasa toel nõrkuseaja üle: sügise poole muutuvad ta kirjad sõpradele rahulikumaks, kuigi ta kurdab, et suurlinna õhk mõjub halvasti nii talle kui lapsele. Detsembris käib Aino Kallas Helsingis, kus ta nädala jooksul naudib teatrit, kontserte ja kunstinäitusi. Alles siis usub ta: "Neljäpäeval tulen ... Olen jälle noor ja värske, nagu siis, kui Sa mind kord siit ära viisid, täis elurõõmu ja julgust."⁵¹ Soov lahkuda Peterburist ja asuda Tartu jääb aga nii Aino kui Oskar Kallase jaoks päevakorda.

Mõte iseenesest pole uus: "Ma olen juba aastat viis katsunud Tartu (gümnaasiumisse) kohta saada, olen kaks korda direktori jutul käinud, kuratorile palvekirja sisse andnud, olen mõne tartlasega ametit tahtnud vahetada..."⁵² Saanud sügiseks korda vajalikud paberid, jõuab Kallas nii kaugele, et "Postimees" 15. oktoobril värske uudisena võib teatada: "Helsingist. Helsingi Aleksandri Ülikooli mõtteteaduse litsensiaadile Oskar Philipp Kallasele ilma piduliku promoveerimiseta doktori aunime andnud." Aino ja Oskar Kallase kirjavahetuses on tiitlit juba suvel tarvitatud; nüüd tuleb vaadata, "kas võiks Doktoriga midagi teha."⁵³ Kohapealseid võimalusi avardab J. Hurda soovitus luteri kiriku eestseisjale, kes võtab O. Kallase pealinna reformeeritud (luterlike) koolide direktori koha taotlejate nimekirja. Lootust tundub olevat vähe: venestamispüüd on 1901. aastal tugevnenud. See nähtub tsensuurist, mis "nüüd käsikirjad kaua kinni hoiab"; enne loa andmist Kraasna-reisiks nõuab Pihkva kuberner haridusministeeriumist andmeid uurija "mõtteviisi, tegumoe nne nne üle ...".⁵⁵ May gümnaasiumi direktor, tõsi küll, teatab sellest ka kahtlusalesele, arvates: "Teateid saab muidugi Teie käest kõige kindlmaid" ning lubades "veel juurde lisada, et nimetatud Oskar Kallasel mitte nõu ei ole Pihkva kubermangusse uut Soome-Eesti riiki, iseseisval alusel põhjendada."⁵⁶ Juhtub halvematki: "... inimesi vangistatakse salaja: professoreid, õpetajaid, koolilapsi. Muuhulgas on üks nende kooli /May gümnaasiumi/ õpetajaist viidud..."⁵⁷ Säärastel tingimustel lükkub edasi Peterburi Eesti Jaani koguduse kaheklassilise reaalkooli, nagu ka samalaadse Läti-Saksa Jeesuse koguduse õppeasutuse avamine: "Täna, 5. septembril, kuulsin koolis, kooli avamisele olevat tingimuseks pandud, et usuõpetus vene keeles antaks, direktor ja inspektor veneusulised oleksivad ja valitsuse poolt määrataks. See on siis see uus vabaduse tuul, mis koolide asjus pidi puhuma! Kõige enam sõimasivad nende määruste üle Vene preester ("See pravoslavijje v mundir hävitab meie kiriku!") ja Vene koolmeistrid. Ega siis meiegi plaanidest, Tartu tütarlaste kooli asutada,

palju välja ei tule... Ja P. Jaani reaalkool???"⁵⁸.

Kuigi nädala pärast osutub, et "venelased on enesega lasknud kaubelda: Ainult see tingimus on maksvaks jäänud, et valitsus direktori ja inspektori määrab ...", tundub, et sel alal on Kallasel Eestis rohkem võimalik korda saata. Eestikeelsest tütarlastekoolist kirjutab V. Reiman: "Oleme sest kõnelenud, et Sa peaksid varsti Tartu asuma. Esmalt oleks see häa, kui Sa ülikoolis privatdotsendiks hakkaksid, sest Eesti keele prohwessor on tulemas ... Teiseks peaksid Sa Tartu ülema tütarlaste kooli asutama. Muidu läheb saksastamine ja venestamine meie jõukates ringkondades ja wilistlaste peredes takistamata edasi. Ja kui meie naised meelt ei pööra, siis ei ole loota midagi... Kergi tulevane väimees Maldivus avab sügise lätlastele sarnase kooli Riiga. Kerg lubab üheks garantiks hakata... Koolilastest ei saaks puudust olema."⁵⁹ Ka Tõnisson arvab: "Kui Sinust Peterburis Eesti kooli etteotsa astujat ehk õige häa võõra koha pääle astujat ei saa, siis peaksid Sa hakkama Tartu poole kiskuma. Eridotsendi asi ei ole halb, kuid minu meelest on Eesti keskkooli asutamise asi palju tähtsam."⁶⁰ Kahelnud kooli asutamise majanduslikus küljes, lisab Tõnisson: "Muidugi ei teeks aga mitte kahju, kui Sina ministeeriumile soovi avaldaksid, et tema Sinule kooliõpetaja koha muretsemise läbi võimalikuks teeks ülikoolis teaduselist tööd alata. Õieti peaksid Sina minu arvates veel seda teed käima, et Sina otsekohe dotsendina Tartu Ülikooli võiksid tulla."⁶¹ Arutades, kas Kallas saaks ülikoolis eradotsendina loengute pidamise loa, selgitab Tõnisson, et teaduskonna liikmed on eraviisiliselt kõneldes nõus, kuid Peterburi ülikool peab loa kinnitama, sest Soome rahva luuleteaduse asemikku Tartus pole. Küsimusele, kes saaks endale loodava eesti keele professuuri, vastab ka Tõnisson "ainult Dr. Kallas". Tõsi, "magister või kandidaat peaks olema; ja üks teaduslik töö avaldatud ja kaitstud. saaks doktoritöö üks osa seks otstarbeks? Aga Kallas on "vana-keeleteadlane", loomulikult ei või "Altklassischer Philologe" Soome keeleteaduse põllul venia legendi saada, ta peaks vähemalt "vergleichender Philologe" olema. Lisaks magistri eksam Venemaal (tuleval poolaastal?). Takistavad sakslased, kel võib olla oma kandidaat."⁶²

Kirjas Reimanile 2/15. 08. on Kallas teatanud, et asuks Tartusse eradotsendina, kui saaks vähemalt 12 tundi lisateenistust mõne koolis. Tõnisson pakub võimalust seada Kallas "Postimehe" väljaandmise etteotsa. Sel juhul oleks Kallasel aga 6–7 tundi päevas pingerikast tegevust: " Kui Sina aga niipalju päevas tööd teeksid, siis peaksid dotsendid ja prohwessorid varna heitma. Ajaleht — et tööd teha ja siis jälle oma päris kutse juurde pöörata, see võib "Postimehele" iseäranis nüüd, välise võitluse aegu /mõeldud on konkurentsi "Olevikuga"/ kardetavaks minna. Päris "Postimehe" juurde — ei tohiks ma soovida — "

Lõppotsusena pakub Tõnisson: Kallased tulgu võimalikult pea.

Tartusse elama; raha säästmiseks annab Tõnisson neile kasutada oma kolmetoalise korteri kolmandas (Ülejõe) linnajaos; "Postimees" muretsseb Kallasele mõne tunni tööd päevas, mille eest makstaks vähemalt sada rubla kuus, ka võiks Kallas saada gümnaasiumi, realkooli ja tütarlaste gümnaasiumi eesti keele tunnid. Pakkumine on konkreetne ja soodne, O. Kallas ei taha aga hea õnne peale lootma jääda, vaid kirjutab 01. oktoobril palvekirja Peterburi Teaduste Akadeemiale, milles palub kosta enda eest haridusministeeriumis. Vähendagu kohustuslikku koormust gümnaasiumiõpetajana, et Kallas leiaks aega teadustööks. Kui seda ei saa, palub Kallas võimaldada 12 või enam tundi ladina, kreeka või saksa keelt Tartu õppeasutuses, kus oleks enam vaba aega ja, veelgi tähtsam, rohkem võimalusi eesti keele ja rahvaluule uurimiseks. Samal päeval visandub Kallas ka palvekirja Peterburi Keiserliku Ülikooli ajaloo -- filoloogiateaduskonna dekaanile, pakkudes ennast lugema keeli ja "soome suulist rahvapärimust" võrdleva keeleteaduse kateedris.

Mõlema palve ajendiks tundub olevat Yrjö Wichmanni kiri⁶³ 15. 08. 1901: "B. de Court.-st /Baudouin de Courtenay/: ütles, et näeks meelede, et Sa Tartu tuleksid, aga ei uskunud, et see Sind palju aitaks. Tema arust oleks hea, kui Helsingist saaks head üksikasjalikud tunnistused, samuti oleks tähtis, et nende tööde jätkamiseks võiksid kolida Tartu. B de C meelest peaks Oskar Kallas Schwartzi / Riia õpperingkonna kuraator/ jutule minema. Ehk võiks Oskar Kallas siin (Helsingis) eradotsendiks saada, sealt oleks hõlpsam pääseda Tartu. Uhtlasi saadab Helsingi Ülikool Peterburi "Wiederholungsliederi" kiitva arvustuse K. Krohni sulest, mille prof. Mikkola tõlgib vene keelde. Alla kirjutavad Mikkola, Setälä ja Donner (Krohn loobud autorlusest, et teda ei kahtlustataks erapoolikuses sugulase suhtes)⁶⁴. Pealinnas toetab Baudoin de Courtenay kõhklematult Kallase kandidatuuri ülikooli lektori kohale: "Et Te oma õppetoolile asumiseks minu toetust soovite, on mulle väga austav, kuid raske ülesanne, Teie kohta fakulteedile teaduslike tööde ülevaade kirjutada. Teeksin seda meeleldi, kuid mu teadmised ja jõud ei luba seda. Esiteks pole mul eriala ega oskust Teie raamatu lugemiseks, samuti ei suudaks ma ise täiesti erapooletu kriitik olla.

Hõlbustate mu tööd, kui mulle nii ruttu kui võimalik oma nelja töö kohta referaadi saadate, mis peab sisaldama:

- 1) tööde lühikese sisukokkuvõtte;
- 2) kokkuvõtte nende kohta hetkel leiduvast kriitikast (sisu, peapunktid, tsitaadid).

Sellel põhjusel koostage oma ülevaade vene keeles, tsitaadid originaal keeles (saksa, prantsuse, inglise; ka soome, aga siis tõlkega)."⁶⁵ Kallast toetab ka akadeemik A.N. Vesselovski.

Kui Riia õpperingkond annab vähelubava vastuse: esimene vabanev koht saab Oskar Kallasele, teatab Baudoin de Courtenay

03/16. 11. "On täiesti selge, et te saate endale ka vene doktorikraadi. Kui see läbi ei lähe, võite Teie kui tuntud teadlane eradotsentuuri avada. Igal juhul toetatakse teid fakultedis ühehäälselt."

Kallas hakkab ette valmistama ülikooli loenguid: 30. novembril palub ta abikaasa kaudu selleks K. Krohni abi: "Kaarlelt palusin küsida: Ma võtan tuleval poolaastal ülikoolis soomekeele kursuse, et siis edaspidi selle keeleteadmise põhjal Kalevalad algkeeles lugeda. Minu esimene ettelugemine (Antrettvorlesung) peab loetava ainega kokku käima... Kas Kaarle teaks mulle Kalevala kohta mõnda ainet soovitada?"

Palun küsi Kaarlelt, kas on mõnda "Murteittentaistelu" raamatut olemas, kus kirjutatakse, kudas eri murded kirjakeeleks saamise pärast võistlesivad... tahaksin häämeelega mõnda kirjeldust, kus seda võitlust just filoloogi seisukohast kirjeldatakse (üksikute murrete tundemärgid nne.)."⁶⁶ 12. detsembril teatab ta Peterburi Ülikoolile, et "tulevikus võtaksin tudengitega läbi soome keele praktilise kursuse, üks loeng nädalas. Algioenguks valiksin "Soome kirjakeele kujunemisest". Võimaluse korral neljapäeval, 24. 01. 1902. a."⁶⁷

Lahtiseks jääb palgaküsimus. Gümnaasiumi õhkkond on painajalik: eesti ja soome rahvusest poistel on range karistuse ähvardusel keelatud omada ja lugeda emakeelset kirjandust; õpilased paigutatakse elama vene peredesse jne. Aino Kallas kaebab, et noorukeilt on võetud vähimgi oskus näha maailmas ideaale. Sama šovinismipoliitika viib äkki avanenud võimalusele leida lisaks ülikoolile erialane töökoht. Jutt on Aleksander III muuseumi rajatavast Eesti-Soome osakonnast: "Siin Rahvateaduslikus muuseumis seatakse ka Eesti-Soome osa sisse, kuid ... soovitude päälle vaatamata, ei ole minult vähematki luba nõu küsitud."⁶⁸ Asi otsustatakse vastavalt ettekirjutustele, Kallasel jääb üle ainult nentida: "Minu kaaskoolmeister Jevg. Ljatzkij. kõneles, Ta olevat selle osa juhatajaks valitud (3000 rubl. palka). Ma olin Dr. Herkeli kaudu lasknud paluda, kas mulle muuseumisse tööd ei leiduks. Nii on siis see lootus jälle mõõdas. Kahju! ma oleksin tõesti oma paremat jõudu tarvitanud, ja Soome sugu rahvaste keeli ma mõistan ka enam kui Ljatzkij, kes neist ühtegi ei tunne. (Mina sean talle praegu kirjanduse nimekirja kokku). /.../ akadeemia poolt ei saanud ma palutud abiraha."⁶⁹

Ebaõnnestumisele vaatamata on O. Kallas 1901. aasta jooksul palju saavutanud. Eredamalt kui kunagi joonistub välja see Oskar Kallas, kas on samavõrd rahvuslane kui teadlane, ühtviisi seotud nii töö, perekonna kui kodumaaga. Ees seisab veel palju: eesti rahvaviiside süstemaatilise kogumise algus, Tartu Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlaste gümnaasiumi asutamine, saja kahekümne uue, omakeelse pärisnime soovitamine, diplomaatilised ülesanded Eupoopas, Tartu Ülikooli audoktoriks ja EÜS-i auvilistlaseks valimine...

his tulev aasta töö, on tume.
Kõltsingis käeldi, Põltskivise asula
lavalloom-ugri keelde prokustum.
Kas saan selle? —

Kas ~~sa~~ kinnitatakse Tartu Eesti
prokustum ja saan minna selle?

Kas saan mõneste Tartu õpetan-
dusesse koha? (Esimene naba kott
on ju Kuratori, lubamise pärel minn)

Kas saan Põltskivise vana koha
pöäle? —

Jumal ait mu kallist nait.
Ja lahad seda päle ikusuguga
õnnistada; koeta lina pte
pid, kui ta nõrk on.

hus aasta on alganud:

1. Sinu nimel, Jeesus!

Viiteid ja märkusi

1. Helsingi Ülikoolis 1893-95; Oskar Kallasele omistati kandidaadikraad.
2. Vt. Folk-Lore, Vol XII London 1901 märk p. 124; Melusine X, 8. avril- mai 1901 p. 191; Archivio per lo studio delle Traditioni popolari 1901 vol XX, Fasc. III p. 422; Zeitschrift der internationalen Musikgesellschaft, Jahrgang II, Heft 9, Juni 1901; Národopisný Sborník Československý (Ed. Jití Polivka) Prag 1901 Band VII p. 217-225.
3. "Sitzungsberichte der estnische Gesellschaft" 1894, s. 81-105.
4. GEG toimetusel "Neununddreißig estnische Predigten von Georg Müller aus der Jahren 1600-1606, GEG XV, 1890/91
5. Esile võib tõsta karskustemaalist ettekannet seltsi maja avanemisel 10. 02. 1901.
6. Tartu Ülikool omastas Kallasele 1893. a. magistrikraadi vanade keelte alal.
7. Vt. palvekirjad Riia õppekonna kuraatorile, KM KO, f 186 m 72:28.
8. Oskar Kallase märkus ajaleheväljalõigete kaustas KM KO, f 186 m 129-134.
9. Kaarel Krohn O. Kallasele 01. 04. KM KO, f 186 m 67:5.
10. Aino Kallas o. Kallasele 19. 04 KM KO, f 186 m 57.
11. O. Kallas Aino Kallasele 22. 04 KM KO, f 186 m 8-9:1.
12. O. Kallas Aino Kallasele 29. 04 KM KO, f 186 m 8-9:1.
13. Sealsamas.
14. O. Kallas Aino Kallasele 21. 05 KM KO, f 186 m 8-9:1.
15. O. Kallas Villem Reimanil. 18.05 KM KO, koopiad 43:2.
16. O. Kallas Aino Kallasele 18. 05 KM KO, f 186 m 8-9:1.
17. Ida Kallas kiri 20. 05
18. "Postimees" 06. 06 1901 nr. 122.
19. O. Kallas Oskar Looritsale 04. 04 1937; vt. ka: Aleks Loorits, Täendavat Oskar Kallase ja Mihkel Veske kohta.- "Keel ja Kirjandus" 1970 nr. 12, lk. 753-754.
20. E. Laugaste, Dr. Oskar Kallase tegevust rahvaluule ala.- "Keel ja Kirjandus" 1968, nr. 10, lk. 607-614.
21. M. J. Eisen, Kaks teaduslikku kirjatööd. (Dr. K. A. Franssila "Suur tamm" ja Oskar Kallas'e "Eesti rahvaluule kordamise laulud").- "Linda" 29. 05 1901, nr. 22, lk. 339-340; "ie Wiederholungslieder ..." - "Nord-livlandische Zeitung" 19. Juni 1901, nr. 139; Dr. J. Hurt, Die Wiederholungslieder ... - "St. Peterburgs Zeitung" 5/18. 09. 1901, nr. 248; Vikar Bela, Die Wiederholungslieder ... - "Keleti Szemle" (Revue Orientale) 1901 II e vfolyam, 3 szam. pag. 233-236; sama: Etnographia XII e vfolyam, 7. füzet, Budapest 1901; H/enri/ G/aidoz/, Wiederholungslieder ... - "Melusine", Tome X nr. 12, Paris, dé cembre 1901 col. 287; Wiederlungslieder ... - "Küred" II anne, Tartu 1901.
22. Wiederlungslieder ... - "La Tradition" 1901, p. 261. Août = Septembre.
23. F. J. Wiedemann O. Kallasele 22. 05 KM KO, f 186 m 76:34.
24. Jaan Tõnisson O. Kallasele 24. 05. KM KO, f 186 m 75:24.
25. V. Reiman O. Kallasele 24. 05. KM KO, koopiad 39-41.
26. M.J. Eisen, Kaks teaduslikku kirjatööd. - "Linda" 29. 05. 1901, nr. 22, lk 339-340.

27. O. Kallas v. Reimanile 24. 05. KM KO, f 54 ERM 1:9; M 2:1.
28. Doktoritöö materjalide põhjal koostas Kallas eesti rahvalaulude kogumise ajaloo "Übersicht über das Sammeln estnischer Runen" (FUF, II Bd, Helsingfors-Leipzig 1902, lk. 8-41).
29. O. Kallas V. Reimanile 22. 02. KM KO, f 54, ERM 1:9; m 2:1.
30. O. Kallas V. Reimanile 24. 05. KM KO, f 54, ERM 1:9; m 2:1.
31. O. Kallas J. Tõnissonile 04. 08. KM KO, f 186, m 75:24.
32. 29. 08. – 31. 08. 1901; ka O. Kallasel oli võimalik sellest osa võtta.
33. O. Kallas Aino Kallasele 06/19. VI 1901. KM KO, f 186, m 8-9:1.
34. O. Kallas Aino Kallasele 20. 06. (03. 07.) 1901. KM KO, f 186, m 8-9:1.
35. Sealsamas.
36. O. Kallas, Kraasna maarahvas. — "Postimees" 11. 07. 1901. nr. 152.
37. Sealsamas.
38. Sealsamas.
39. Sealsamas.
40. O. Kallas Aino Kallasele 20. 06. KM KO, f 186, m 8-9:1.
41. Sealsamas.
42. Sealsamas.
43. O. Kallas, Kraasna maarahvas. — "Postimees" 11. 07.
44. Sealsamas.
45. O. Kallas Aino Kallasele 20. 06. KM KO, f 186, m 8-9:1.
46. O. Kallas, Kraasna maarahvas. — "Postimees" 11. 07. 1901, nr. ?.
47. Märkus ajaleheväljalõigete kaustas 08. 11. 1901. KM KO, f 186, m 129-134.
48. Aino Kallas O. Kallasele 15. 07. KM KO, f 186, m 57.
49. Aino Kallas O. Kallasele 21. 07. KM KO, f 186, m 57.
50. O. Kallas Aino Kallasele 11/24. 08. KM KO, f 186, m 8-9:1.
51. Aino Kallas O. Kallasele 17. 12. KM KO, f 186, m 57.
52. O. Kallas V. Reimanile 2/15. 08. KM KO, f 54, ERM 1:9, m 2:1.
53. O. Kallas V. Reimanile 24. 05. KM KO, f 54, ERM 1:9, m 2:1.
54. Märkus kalendri "Sirvilauad" asjus V. Reimani kirjas 10. 02. KM KO, RKM koopiad 41:1, 39:4; 40:1, 42:1.
55. O. Kallas Aino Kallasele 6/19. 06. KM KO, f 186, m 8-9:1.
56. Sealsamas.
57. Aino Kallas Ilona Jalavale 04. 05. Raamatust: Kolme naista, kolme kohtaloa. Aino Kallaksen kirjunvaihtoa Ilona Jalavan ja Helmi Krohnin kanssa I. Toimittanut Riitta Kallas, SKS Toimetuksia 509 Helsinki, 1988, lk. 124.
58. Märkus ajaleheväljalõigete kaustas 05. 09. 1901. KM KO, f 186, m 129-134.
59. V. Reiman O. Kallasele 21. 07. KM KO, RKM koopiad 41:1; 39:4; 40:1; 42:1.
60. J. Tõnisson O. Kallasele 20. 08. KM KO, f 186, m 75:24.
61. Sealsamas.
62. Sealsamas.
63. Vt. KM KO, f 186, m 76:33.
64. K. Krohn O. Kallasele 23. 10. KM KO, f 186, m , M 67:5.
65. Baudouin de Courtenay O. Kallasele KM KO, f 186, m 52:7.
66. O. Kallas Aino Kallasele 04. 12. KM KO, f 186, m 8-9:1.

67. O. Kallas Peterburi Keiserlikule Ülikoolile 12. 12. KM KO, f 186, m 48:18.
68. O. Kallas Aino Kallasele 04. 12. KM KO, f 186, m 8-9:1.
69. Märkusi ajalcheväljalõigete kaustas dets. 1901 KM KO, f 186, m 129-134.

FRIEDEBERT TUGLAS JA RAHVALUULE

Ants Järv

Friedebert Tuglas on Eesti kultuuriloo mitmekülgsemaid isikusi, kelle tegevuse ulatus, sügavus ja mõjugi alles hakkavad detailsemalt selguma. Kõiges üksikasjadeni jõudmine eeldab aga jätkuvat uurinistööd. Tuglas on haaranud küllalt paljusid ainevaldkondi, liikunud omajagu erinevatel tasanditel, tõstatanud mitmesuguseid probleeme kirjanduse uurimise ja interpreteerimise alal, katsetanud oma ilukirjanduslikus loomingus erinevaid stiilisuundi, otsinud üha täiuslikumat. Kõige selle juures on rahvaluulelgi olnud Tuglase loomingulises tegevuses oma osa, üksikasjades palju avaram ja tähenduslikumgi, kui suudab siinkohal haarata.

Rahvaluulel Tuglase omajagu kirevas lapsepõlves pole ilmselt olnud erilist kohta ega kaalukamat mõju, pealegi polnud lapsepõlvekodud rahvaluule nõ. aktiivse traditsiooni aladel. Kodus hakati Tuglasele küll juba 6-aastaselt kirjatarkust õpetama, kuid teda huvitasid siis poisikeselikud mängud ja töömeeste tööd. Kulus kolm talve, enne kui raamat rääkima hakkas. Siis aga ununes kõik muu, lugemine sai määravaks kõigele järgnevale eluteelgi.

Kodus polnud raamatuid kuigi palju, mõned Kreutzwaldi, Jakobsoni, Jungi teosed, oli "õpetlikke kalendreid ja rahvaluulet", täpsustamata seda aga lähemalt /1/. Piibelgi loeti siis läbi ja äratas mõttekujutlusi. Tamme kõrtsituba pakkus õhtuti mõndagi kuulamisväärsset, kuid kui "Kõrts mõttetuks jorinaks muutus" istus ta tagatoas ahjukapis ja luges palveraamatuid, sest "muud lihtsalt-käepärast polnud" /2/. Siis tulevad raamatute vahetamised aednikuga ja käsikirjalised lood, millede hulgas ehk oli riimilisi külalalegi, kuid suuremaks ergutajaks peab ta ometi kodus olnud "Meelejahutaja" paari aastakäiku, millest "kümned korrad loetud materjal jäi mingiks toetuspunktiks tuleviku jaoks" /3/. "Meelejahutaja" non-des aastakäikudes leidub küll rahvalaule, naljandeid, loomajutte, mõistatusi, on Kunderi artikkel "Mõnda Eesti rahva luuletustest", tutvustati "Vana kannelt" ning "Kõu ja Pikrit", kuid ajakirjakõited olid ennekõike juturaamatud ja süstemaatilise emakeelse hariduseta noorukile teatud mõttes ka eesti keele kooliks ning kirjutamisele õpetajaks, sest kirjavastustes anti ju nõu kirjasaatjatele. Koolide venekeelsed raamatukogud pakkusid vene klassikat oma paremikus, ka maailmakirjanduse tõlkeid. Uderna koolis leidis imekombel

vaid "Kalevipoeg". Üha süvenev huvi ilukirjanduse vastu kujundas seejuures mingi alateadliku kirjanikutunnetuse ning juba kümneaastasest eest alates tekkinud tal vajadus mõttepilt paberile panna /4/.

Lugemus Tartu linnakooli päevil aina suurenes, kuid saavutati kohe ka esmane kirjanikumaine ("Siil"). "Kui nobedalt jooksis siis sulg paberil" ja läbi sai proovitud kõik stiilid-meetodid idealistlikust koduromantikast sümbolismini /5/. Ärkamisaja romantilised eeskujud jäid vene realistlikku kirjandust hästi tundvale Tuglasele paratamatult tuhmiks ja kaugeks. Ometi sündis siis otsesütlemaid vormituid unistusi või kuivi, toorepoolseid anekdoote. Rahvaluulet kõige selle juures mõjustamas polnud, välja arvatud ehk "Hunt" (1903). Vanemate juures kostiliseks olnud Nikolai Kõstnerilt kuulnud pajatus või naljand tuli Tuglase sulest aga realistliku kirjanduse traditsioone arvestavas laadis külaluspildina.

Kokkupuuted kirjandushuviliste õpilastega, tutvumine Gustav Suitsuga, teiselt poolt leivatöö "Postimehe" kontoris ja August Kitzbergi pakutud elutarkus ning ajas endas olevad käärimised ja sõjateated panid rabelema "nimetu rahutuse paelus" /6/, kus jutulõngaks vaid tahe kirjutada täiesti uut moodi. 1903. a. sügisel "Postimehes" ilmunud reportaazid ja artiklid /7/ üritavad oma dialoogilise vormiga lähtuda rahva vaatepunktist, kuid rohke "kurat" kasutamine üksi ei tee kujutatud situatsioone ega tegelasi rahvalikumaks. Ilukirjandusliku sihiga lugudes haarati kõige erinevamate ainete järele. Koidula luuletusest "Sügismõtted" viitamata laenatud värsside ja fraaside abil sündis uusi töötatud maid kuulutada tahtev "Pühapäevased pildid" /8/, esialgse kuju saab armujoovastus "Lillelises infernos", sünnib impressioon "Kevade pidu" /9/, mis Martin Kõberilt jt. viitamata laenatud värsside toel on nõ. aineks saanud Emajõe-retkelt kolme kohaliku keele sumina. Valmib ka "nagu poolkogemata see külalõhvardi kujutus" /10/ — "Kui aga kõht täis saab" /11/, kus lõhvard siis küll veel Tuglase keeles latrab (alles 50 aastat hiljem on autor teda keelelise karakteristika abil rahvalikumaks tüübiks voolinud).

Kogu selles unistuste-püüdluste-ideaalide-taotluste segadikus on Tuglas 1904. a. varakevadel pöördunud Jakob Hurda poole, kes ka vastab: "Kui Setulaulusid mõni eksemplar üle jääb, poole hinnaga, siis saate keelamata" /12/. Hurda "Setukeste laulud" ongi ilmselt esimene rahvaluulekogu, millega Tuglas tõsisemalt tutvub, millesse põhjalikumalt süveneb ja mida korduvalt hiljem oluliselt arvestab. Esialgu ei jää selleks aga aega. Seda täiendavad "Kirjanduse Sõprade" aktsiaühingu rajamine, hariduse jätkamine Treffneri gümnaasiumis, "Noor-Eesti" I albumiga seotud tööd ja albumi "Võitluse päivil" toimetamine, suvised rännakud, mis ulatusid Soomegi, liikumine revolutsioonilis-sotsialistlike ideede mõjupiirkonnas ja juba aktiivne tegevus 1905. a. revolutsioonis ning kõigele lisaks veel uute teoste kavandamine ja viimistlemine.

Ligi 3-kuine sundviibimine Toompea vanglas andis mõneti aega seni ikka kiiruga siit-sealt loetu läbimõtlemiseks ning juba meistrijärku peegeldavate teoste ("Hingemaa", "Meri", "Vabadus ja surm") vormimiseks või kavandamiseks. Vanglast vabanenud, jätkus endine tempo, jätkas "endiselt ka põrandaaluste asjade ajamist" /13/, kirjutas, toimetas "Noor-Eesti" II albumi, osales "Vanemuise" uue maja avamisest ja Eesti Kirjanduse Seltsi rajamisest. 1906. a. septembris tuleb aga Tuglaselgi minna maapakku. Helsingis osales ta eesti koloonia tegevusest ja tähendusrikasteks kujunevad sidemed G. Suitsuga. Küllalt olulised olid tollal kontaktid ka Johannes Aavikuga, kellega vaieldi keele ja kirjanduse üle ning kelle vahendusel sai teada mõnestki olulisest kirjandusteosest "ammu enne, kui ulatusin ise selle lugemiseni" /14/. Teiselt poolt tekivad ja süvenevad kontaktid Soome-Eesti Liidu kaudu, eriti professor Kaarle Krohni, toonaste üliõpilaste Lauri Kettuneni ja Veiko Antero Koskenniemi-ga. Rohkesti oli kokkupuuteid kunstnike Konrad Mäe ja Aleksander Tassa ning hiljem pagulase Karl Wachteliga, kes kõik teenisid elatist Soome Kirjanduse Seltsis Jakob Hurda kogu kopeerimisega. Tuglas jääb sellest kõrvale, tema süveneb Helsingi ülikooli raamatukogu slaavi osakonda. Kuigi Tuglas oma mälestustes märgib, et luges ilma kindlama süsteemita /15/, sai ta oma põhjalikud kirjandusalsed teadmised just sellest raamatukogust.

Pagulase argimuredega maadeldes märkab Tuglas oma kirjani-kutunnetuse ja loominguliste võimete tõsisemat vastuolu, otsib heitlikult abi uusromantikast ning kaasaja suurtelt stilistidelt. Wilde'i, d'Annunzio, Brjussovi ja eriti Jens Peter Jacobseni looming innustasid katsetama "tihedama ja subliimsema stiili alal" /16/ ning "Toome helbed" tähendavadki juba uut järku ka Tuglase enda loomingus. Eeldades võimalikult kunstitäiuslikumat ilukirjandust, mida koges maailmaklassikas ja ka oma innustajate loomingus, jõudis ta samas kriitilisele äratundmisele senise eesti kirjanduse kesisest kunstilisest tasemest.

Veetnud 1907. a. suve Ahvenamaal Önningby külas, hakkas Tuglas mõndagi mõistma vana talupojakultuuri tähendusest. Järgmisel talvel oli ta Helsingi raamatukogus jõudnud võrdleva uurimismeetodi nimeka esindaja Vesselovski töödeni ja siit edasi Kaukaasia rahvaste folkloorini ning Prometheuse müütideni. Kõik see ajendas omakorda otsima analoogiaid ja paralleele "Kalevipoja" lõppepisoodile. Otsitud on vene kroonikaist, Skandinaava allikatest, "Kanteletarist", "Setukeste lauludest", Wiedemanni jt. teostest, mis said aluseks võrdlevale uurimusele "Põrgu väravas" /17/. Lühendatult ja lõpetamata kujul esitas ta oma uurimuse Soome-Eesti Liidu kevadisel koosolekul. Tookordsel koosolekul polnud prof. Kaarle Krohni ja nii läinud seiklus temale võõralt alalt haaratud ainega

/18/ hästigi, ainult et, kohates hiljem professorit SKS-is, oli viimane talle sõna lausumata pihku pistnud "Finnisch-Ugrische Forschungen'i" vihu, milles "käsitleti lähemalt just tema poolt arendatud ajaloolis-geograafilist rahvaluule uurimise meetodit" /19/. Hiljem on Tuglase märgatud paralleele detailiseerinud August Annist oma põhjalikes uurimustes "Kalevipojast", lisavõimalusi pakub Felix Oinas /20/ ning samasusjooni lisab Eduard Laugaste /21/. Tuglase enda puhul on tegu küll võrdleva uurimuse katsega, kuid puudu jääb rahvaluule laiemast tundmisest ning ega ta tundnud ka teisi uuema aja kunsteeposti, mis võimaldanuks märgata Kreutzwaldi töö tegelikkuse suurust ja tähendust. Nägemata "Kalevipojas" rahvaepost, näeb ta üksnes kuristikku rahvaluule ja eepose vahel ning siit ka terav kriitika. Hiljem on Tuglas oma esseed mõneti kohendanud ja täiendanud (vt. "Kriitika" I, 1919 ja 1935), selle asemel, et uurimismeetodi ja materjaligi lähema tundjana juba uus uurimus kirjutada.

Pagulaste keeruline olukord sundis Tuglast 1909. a. suveks minema Ahvenamaale. Gölby küla argilabane keskkond on talle andnud mõneti tõuget, et Rodenbachi jt. stilistide mõjualusena põhjalikumalt aru pidada kõrgema ja stiilsema üle. Rännakutel Ahvenamaal jõudis ta Prestö saarele, mis looduskauni tagamaana rahustas, andis malhti arutleda piirsituatsiooni üle oma loomingus ning alustada ulatuslikumat esseed "Kirjanduslik stiil". Sügisel aga siirdus Tuglas Pariisi. Elu kunstnike hulgas, kokkupuuted kõige erinevamate kunstivaadetega inimestega, muuseumid, kunstinäitused, muusika, rahvapeod — kogu see väga erinevate laadide ja stiilide üheaegsus on tähelepanuväärne. Siis ja järgnevatelgi aastatel Pariisis, Itaalias jm. Eupoopa keskustes koos kunstnikega nähtu kujundas Tuglases tugeva põhja kunstimeisterlikkuse mõistmiseks laiemaski plaanis. Stiiliprobleemidega lähemalt on ta hakanud tegelema oma kolmandal Lääne-Euroopa talvel, nüüd juba kaunistamas G. Suitsule antud lubadus "Noor-Eesti" IV albumi jaoks. G. Suits on käsikirja oodanud juba 1912. a. märtsis /22/, kuid saab selles augustikuu algul /23/, kui Tuglas oli suveks Tartu kaudu Soome sisemaale asunud. Suitsu arvates võinuks essee olla kokkusurutum ja ta teinudki väikseid ortograafilisi ning muid korrekture. Arvestada tuleb ka Tuglase enda korrektuuridega enne trükkimist, kuna Suits oli albumi lõpliku korraldamise jättnud Tuglase hooleks /24/. Tuglas on oma emigratsiooniperioodi esseid pidanud asjaarmastaja töödeks, mis kirjutatud "eemal Eesti raamatukogudest" /25/. Viimasesse väitesse tuleks siiski ettevaatusega suhtuda, sest Helsingi ülikooli raamatukogus oli küllagi ka Eesti kohta materjali ning kiiresti on temani ulatunud laiemalt kodumaise perioodika materjale, kaasa arvatud "Kalevipoja" juubeli kohta käiv 1911. a.

Essee kavatsuse ja teostuse vahelisel ajal on Tuglas palju aru pidanud isecendaga, klaarinud oma taotluse ja võimete konflikti. Samal

ajal kujutava kunstiga aktsioonis olemine on ilmselt sundinud enam süüvima erinevatesse kunstikategooriatesse. Meie tolle aja kirjamees-
test tundis Tuglas kahtlemata põhjalikumalt vene ja lääne-euroopa
kirjandust uusima ajani välja ning kogutud teadmised võimalustest
avasid üha selgemini meie senise kirjandusliku praktika puudused,
mida sisukama arenguprotsessi nimel pidas vajalikuks välja öelda.
Tolleaegsest harjumuspärasest teravalt läbinurdev essee "Kirjanduslik
stiil" on meie kirjandusloos esimesi põhjalikumaid arupidamisi ning
on jätkuvalt olnud arvestatav alus ilukirjandusliku stiili mõistmiseks.
Tõsi, kõik hoobid, mida Tuglas arengut pidurdavast diletantlikust
kunstimaitsest lahtisaamiseks ja vanadest harjumustest väljamurd-
miseks annab, pole üksikasjades lõpuni põhjendatud, on tühilööke,
pelgalt subjektiivseid otseütlemisi, rutakaid järeldusi, üksnes uus-
romantilise tollipulgaga mõõtmist ning tõsisemalt arvestamata on
jäänud ka teda ennast mõjutanute kultuuritraditsioonide ulatus.

Rahvaluule osale oma essee on Tuglas mõningaid impulsse
saanud taanlase F. Ohrti "Kalevala" uurimusest (1907), mis 1909 oli
ilmunud ka soome keeles. Peamised allikmaterjalid on aga olnud
"Setukeste laulud", "Vana Kannel", K. Krohn jt. soomlaste käsit-
lused jm. J. Hurda kogu tervikuna, mis tol ajal asus Helsingis ja
mille olemasolu väga hästi teadis, pole essee põhjal otsustades siiski
analüüsi aluseks olnud.

Essee algul rõhutab Tuglas väga veendunult, et "täielikumalt
kui kõige rahvalikum ilukirjanik edustab rahva ja rassi hinge rah-
valuule" ning peab silmas, et rahvaluule on see pinnas, "millest
rahva kultuuripuu oksad igale poole välja võrsuvad" /26/. Tsiteeri-
nud J. Hurda kompileeritud "Ilulaulu", peab ta seda põhjendamatult
ilusaimaks ja ehtsamaks rahvalauluks. Veenev pole ka lüroepika
puudumise põhjendamine sellega, et meil on peaaegselt vaid lüü-
riline, naiselik luule, kuna naistele olla eepiline võõras. "Setukeste
laulude" põhjal toonitab aga rahvaluule psühholoogilist usutavust
ja et "rahvaluules valitseb seesama esteetiline printsiip, mis kunstis üle
üldse" /27/. Dominantseks seab ta vormi, mis rahvaluulele elemen-
taarsetest ainetest ja lapselikest mõtetest enam esteetilist väärtust
andvat, pealegi kus "rahvalaulu üldine stiil määras vormi" /28/.
Osutades küll põhjuslikele seostele rahvalaulu sisu ja vormi vahel,
tulevad tema järeldused siiski vaid väliste tunnuste põhjal, arves-
tamata põhjalikumalt seosid rahvaluule sisu ja vormi vahel. Ta
eeldab, et stiilil peab olema palju võimalusi, kuid "meie rahvalaul
— see on ainult üks võimalus" /29/. Süvenedes Tuglase toonastesse
mõttekäikudesse, märkame, et vormikategooriat ta on siiski avara-
malt mõistnud, rõhutades: "Stiil — see ei ole milgi kombel ainult
vormi küsimus. Ühtki mõtet ei või kahel viisil välja öelda, nii et
mõte täiesti äheks ja selleks samaks jääks" /30/. Selle asjaliku ja
tänapäevase kasutamiskõlbliku järelduse põhjal järeldab ta siis, et "meie

rahvalaulud on omal kitsal alal täiuseni tõusnud" ning usub, et võib "rahvalaulu elementisid kunstluules uuesti tarvitusele võtta" /31/, mida meie lüürika hilisem areng ka tõestab.

Tuglas on esimesi, kes veidi lähemalt vaatles uut, riimilist rahvalaulu, esitades rea tähelepanekuid ainevaldkonnast, rütmist, laadist, stiilist jm., millele tuginedes hilisemad uurijad (Loorits, Laugaste) on esitanud juba asjalikumaid analüüse. Intuiitiivselt on Tuglas märganud, et meie muinasjutu vorm oleneb jutustajast ning trükis avaldatud muinasjuttude puhul tuleb tingimata arvestada ka üleskirjutaja maitse ja võimega. Mõtte avarust, rütmilise mitmekesisust, meeoluharilike varieerumist, enam energiat ja kokkuhoidlikkust näeb ta loitsudes, itkudes, vanasõnades ja mõistatustes ning peab neid rikkaks allikaks "rütmilise kunstproosa loomisel" /32/. Laialdaste teoreetiliste teadmistega noore mehena eeldas Tuglas rahvaluulelt siiski midagi enamasti stiili osas. Märganud vastuolusid rahvalaulu ja "Kalevipoja" värsi vahel, ruttas kritiseerima ja ennatlikke otsuseid kirja panema, kuigi oli veendunud, et rahvalaulu stiil on küllalt täiuslik, et rahvaluule "on inimlik, nagu kõik muudki inimlikud saavutised" /33/.

Sekkunud 1916. a. "Kalevipoja" võimaliku parandamise ümber peetavasse poleemikasse /34/, toonitab ta, et rahvaluule "esitab omal alal just täiust", "on stiil iseenesest". "Kalevipoja" suhtes on ta väga kriitiline, kuid ei otsi pisipuudusi Johannes Aaviku kombel. Tuglased Kreutzwaldi mõttele andekamate ümbertöötajatest, leiab Tuglas, et Kreutzwaldi teos tuleb tõlkida rahvalaulukeelde, vormiliselt lõpuni uuesti luua. Kreutzwaldi poolt rikutud rahvalaulu kohad parafraseerida jne. Tegelikult näeb ta põhjendatult takistusi, mis tema ja teistegi parandamise kaalutlusi ei õigusta. "Kalevipoja" suhtes jäi Tuglas hiljemgi üldvaateist erinevale seisukohale põhjendusega — audiatur et altera pars /35/.

I maailmasõja puhkedes üle saanud oma ilukirjandusliku loomingu kriisist, lõpetab ta novelli "Vabadus ja surm", mille algus ulatub Toompea vangla aega. Ilmselt pole Tuglas juba siis kavatse-
• nud kirjutada Hiiu meriröövel Ungu krahvi kohta vanglas kuuldud rahvajuttudele ja pärimustele tuginevat lugu. Nüüd, kus sõjaõudused ja tema enda ahistatud olek Soomes nõudsid enamasti, realiseerus idee kiiresti, andes sünge, kuid sugestiivse vabadusiha väljendava novelli.

1915. aastal süvenes Tuglas sümbolismi probleemidesse, jõudes ühelt poolt järeldusele, et sümbolism on juba minetanud oma koha, teiselt poolt on aga ise tegev oma sümbol-tegelastega novellide loomisega ning sõnastab noorusliku uljusega kättesaamatu ideaali: "Luua müüte, — see on kõige kõrgem. Luua seda üksi, mis muidu rahvad ja aastaajad on loonud, see on jumalik. Suuremat õnne ei pea kunstnik lootma" /36/. Tuglas siiski ei lasku sümbolismi irrealsusesse, vaid vaagib filosoofilises ja mitmetasandilises plaanis

reaalsuse suhteid, mis ilmekalt avaldub ka tema ühes stiilsemas novellis "Maailma lõpus".

Juba 1904. a. tundnud Tuglas huvi "Kalevipojas" oleva maailma lõpu otsimise vastu. Hiljem olla ideed arendada aidanud botaaniline kirjandus, rahvaluule ja koguni kaks imelopsaka taimestikuga Kuolimojärve saart. Tuglase viited on liiga üldised, sest novelli lugemisel tunnetad, et allikmaterjale on olnud enam. Aino Kallas pakubki "Kalevipojale" lisaks Tannhäuseri muistendit ja Gulliveri reise /37/, kuid need ei seleta kõike, pealegi kus Tuglas viib oma tegelase teise maailma, kuhu "Kalevipojas" ei minda, hiiglasi esineb mitte ainult Swiftil ning mere ja saarega pole Tannhäuseril erilist pistmist. Veenvam ja motiveeritum on Tuglase sümbolismi novellis "Maailma lõpus" rahvatraditsiooni taustal uurinud Ilmar Talve käsitus /38/, milles osutatakse antiigi, skandinaavlaste, vanade germaanlaste, keltide, iirlaste jt. müütilistele motiividele. Absoluutselt ammendavat vastust on siiski võimatu leida, kuna Tuglase fantaasias on sulanud selgemaid jälgi jätmata oletatavast enamgi, andes seejures täiesti omapärase ja võimsalt mõjuva kunstiteose, mis oma internatsionaalse miljööga ulatub maailma müüdikirjandusse. Tuglas on hoolikalt suhtunud rahvaste pärimustesse ja eeldanud, et kirjaniikul tuleb rahvaluuleline aines "oma hinge prismi läbi uuesti näha" /39/, seega siis mitte pelk rahvaluule illustreerimine, vaid psühholoogiliselt läbitunnetatud esitamine. "Maailma lõpus" folkloristlike tagamaade ulatus annab alust arvata, et selle teadliku müüdiloomise ja metafoorilise loomejärgu on ta ühel või teisel viisil sulatanud oma novellidesse rahvapärimuslikke aineid lähedalt ja kaugelt, et teravamalt, kõnekamalt ja mõjusamalt avalduksid kaasaja tegelikkuse õudus ja vabaduspüüe. Veel vähem kui "Maailma lõpus" puhul laseb ta tagamaid välja paista teiste selle perioodi teoste sünnilugudest, vaid "Kuldse rõnga" puhul on otseviide – "Setukeste laulud", sedagi kompositsiooni siduva mõtte andmise pärast, ning "Õhk täis on kirge" puhul mainib Hearnii müüti. Juba ebamäärasemad on viited "Merineitsi" osas etnograafilistele muuseumidele ning indiaanlaste ja Põhja-Euroopa merekultuurile, samuti "Androgüüni päeva" sidemetele commedia dell'arte ainekuga.

1917. a. veebruarirevolutsiooni järel taas kodumaale jõudnud, seob Tuglas end paljude ülesannetega. Selles aega ja energiat nõudvas rahmeldamises tekivad Tuglasest endastki lood, mis rahvasuupärase värvingu kohvikujuttudena saavad ning karikatuurides või följetonides võimendust leiavad ja anekdootlikke piirjooni omandavad.

1934. a. kevadel esines Tuglas ettekandega "Rahvuslik kirjandus" Eesti Kirjanduse Seltsi aastakoosolekul Tartus ja ka Tallinna Töölisteatri. Ettekande rahvaluule osas rõhutab ta: "Ja ometi ei kahtle keegi, et rahvaluule on kõige rahvuslikum kirjandus kõige otsesemas mõttes. Ta moodustab ehtsa, homogeense terviku, milles

pegeldub teatud sotsiaalsel ja hariduslikul tasemel seisva rahva olemus. Siin väljendub tema tunde- ja mõttemaailma, ilumõiste ning keelerikkuse täius ..." /40/. Tuglase arvates pole aga rahvaluule "rahvuslik meie praeguses eeskavalises mõttes. Ta ei käsitle teadlikult kogu rahvusorganismi, ei anna ülevaadet rahva maa-alast ega ajaloo", kuna rahvuslikult ebateadlikena polevat suudetud tunnetada rahvuslikku ühtsust. Alles rahvuse ärkamisajal lähtutakse juba oma rahva olemasolevat traditsioonist ja sellele tuginevalt pannakse alus rahvuslikule kirjandusele sügavamas mõttes. Ettekande kandvaks teesiks on tal olnud, et rahvaluule on kirjanduse algallikas ja rahvaluule rahvuslik olemus "aitab meile selgitada üldse rahvusliku kirjanduse olemust sügavamas mõttes" /41/.

Samal 1934. a. avaldas Tuglas väga laiale lugejaskonnale määratud sarjas "Elav Teadus" ülevaate "Lühike eesti kirjanduslugu", mis 1939. a. ilmus soomekeelses tõlkes Soomes ja oli pikka aega sealsetele üliõpilastele eesti kirjanduse õpikuks. Kompaktse ja omanäolise rahvaluuleülevaate lähtekohaks on siingi "Setukeste laulud" ning "Ilulaulu" kompilatsioon. Viidanud ka Ridalale ja Looritsale, osutab ta, et orjusse sattunud eestlaste rikas rahvatraditsioon paratamatult degenererus ning orjastatud rahvas polnud enam võimeline looma suurejoonelist eepikat, "milline oli moes tollal Lääne-Euroopas ja kajastus Soomeski" /42/. Ta peab meie rahvaluule hülgeajaks a. 1300-1500, mil peamised laulikud olid naised, kellede lüürilises luules peegeldus argielu hällist hauani. Rahvalaulu vormil peatudes nimetab ta trohheelist värsimõõtu, algriimi ja parallelismi ning tähtsustab keelelist rikkust. Proosavormide suhtes märgib ta, et nendes avaldub enamasti rahvusvaheline aines ning jutustajast olenevalt pole meie muinasjutud kuigi kõrge kunstitasemega. Samas peab ta vanimat rahvalaulu nō. vahetuskabaks Eesti-Soome vahel, kuna "kolmandikku "Kalevala" ainestikust ongi loetud eestipäraseks" /43/.

1943. a. südasuvel on Tuglas Tartu lähedal kaugelt sugulaselt kuulnud okupatsiooniajale iseloomuliku alltekstiga rahvajutukatkeid. "Uuemat rahvaluulet" nime all paberile pandud kolm lugu /44/ olid tookord mõeldud ehk costeks tulevastele novellidele, kuid hiljem on ta need siiski muutmatult trükitis avaldanud /45/.

Tuglase töödest leiame nii rahvaluulet üldistavaid fraase kui ka äärmiselt kriitilisi hinnanguid, mis lubavad väita, et eklektilise analüüsimeetodi tõttu ta ei mõista rahvaluulet. Tõsi, Tuglas on oma varasemates esseedes aina ideaale silmas pidanud, näidates üha mitmesuguseid arvestatavaid puudusi ja kui kaugel ollakse ideaalist. Tasub aga arvestada, et Tuglase poolt sageli rabeda otsekohesusega öeldu on mitmeti kehutanud ja otse sundinud meie folkloriste mitmete probleemide süvauuringutele, millel on juba ohuline koht rahvusvaheliseski folkloristikas. Tuglas nägi ning tunnetas rahvaluule stiili kandejõudu, osutas veenvalt rahvaluule erilaadsele

vormimaailmale ja lüürilisusele. Kriitilisele hoiakule vaatamata on rahvaluule Tuglasele reaalsus nagu igasugune muu vaimulooming ning see esindub rahvuse vaimseid potentsiaale täiuslikult.

Viited

1. Fr. Tuglas. Teosed. Mälestused. Tallinn 1960, lk. 29.
2. Sealsamas. lk. 45.
3. Sealsamas. lk. 51.
4. Fr. Tuglas. Rahutu rada. Tallinn 1973, lk. 68.
5. Fr. Tuglas. Liivakell. Tartu 1913, lk. 10.
6. Fr. Tuglas. Mälestused. Tallinn 1960, lk. 134.
7. Fr. M-son. Tulekahjul. — "Postimees" 21. 07. 1903, nr. 159;
Fr. Mikhelson. Rahvapidul. — "Postimees" 26. 08. 1901, nr. 189; —
Fr. M. Lubjaia hobuselaadal. — "Postimees" 6. 09. 1903, nr. 199; jt.
8. "Postimees" 11. 11. 1903, nr. 253.
9. "Postimees" 2. 06. 1904, nr. 119.
10. Fr. Tuglas. Rahutu rada. Tallinn 1973, lk. 70.
11. "Postimees" 27. -29. 11. 1903, nr. 265-267.
12. J. Hurt Fr. Tuglasele 20. 04. 1904. KM KO f 245, m 27:5.
13. Fr. Tuglas. Teosed. Mälestused. Tallinn 1960, lk. 249.
14. Sealsamas, lk. 285.
15. Sealsamas, lk. 288-289.
16. Sealsamas, lk. 332.
17. Fr. Mikhelson. Põrgu väravas. — "Eesti Kirjandus" 1908, nr. 6-11.
18. Fr. Tuglas. Teosed. Mälestused. Tallinn 1960, lk. 338.
19. Sealsamas, lk. 338. "Põrgu väravas" ja selle kohast rahvaluuleteaduses on väga põhjaliku käsitluse esitanud Jaan Undusk, "Kalevipoeg ja Prometheus" — "Keel ja Kirjandus" 1990, nr. 10-12.
20. Felix J. Oinas. Kalevipoeg kütkeis. Toronto 1979, lk. 11-35.
21. E. Laugaste. Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu II. Tallinn 1980, lk. 365.
22. G. Suits Fr. Tuglasele 3. 03. 1912. — Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed. Uurimusi ja materjale IX. Tartu 1976, lk. 123.
23. G. Suits Fr. Tuglasele 5. 08. 1912. Sealsamas, lk. 133.
24. G. Suits Fr. Tuglasele 17. 08. 1912. Sealsamas, lk. 137.
25. Fr. Tuglas. Kriitika I. Tartu 1919, lk. 14.
26. Fr. Tuglas. Kirjanduslik stiil. — "Noor-Eesti" IV. Helsinki 1912, lk. 23.
27. Sealsamas, lk. 29.
28. Sealsamas, lk. 31.
29. Sealsamas, lk. 35.
30. Sealsamas, lk. 33.
31. Sealsamas, lk. 39.
32. Sealsamas, lk. 36.
33. Fr. Tuglas. Marginaalia. Tallinn 1966, lk. 210.

34. Fr. Tuglas. Üks ennemuistne Eesti jutt. Mõtted "Kalevipoja" parandamise puhul. -- "Päevaleht" 16.-18. 11. 1919, nr. 258-260.
35. Fr. Tuglas. Teosed. Valik kriitilisi töid. Tallinn 1959, lk. 6.
36. Fr. Tuglas. Aja kaja. 1914-1919. Tartu 1919, lk. 26.
37. A. Kallas. Nuori-Viro. Helsinki 1918, lk. 257.
38. I. Talve. Maailma lõpus. -- "Tulimuld" 1959, lk. 203-212.
39. Fr. Tuglas. Aja kaja. 1914-1919. Tartu 1919, lk. 28.
40. Fr. Tuglas. Kriitika VI. Tartu 1936, lk. 115.
41. Sealsamas, lk. 116.
42. Fr. Tuglas. Lühike cesti kirjanduslugu. Tartu 1934, lk. 10.
43. Sealsamas, lk. 15.
44. KM KO f 245, m 179:6.
45. Fr. Tuglas. Muutlik vikerkaar. Tallinn 1968, lk. 189.

GUSTAV SUITSU SIDEMETEST RAHVALUULEGA

Eduard Laugaste

Oma avaliku tegevuse kaudu on Gustav Suits üldtuntuks saanud sihiseadjana õige laial kirjanduskultuuri alal: kui kirjandusliku rühma Noor-Eesti ellukutsuja ja juht, kui uut ajastut alustav luuletaja, hiljem kui eesti ja väliskirjanduse, esteetika ja stilistika professor Tartu Ülikoolis, kirjandusloo ja kirjandusteooria uurija ning uurimisele suunaja, kui kirjanduskriitik, vaidleja ja parodist. Nagu Noor-Eesti liikmed Johannes Aavik ja Villem Ridala, nii hakkas Suitski siliipäraselt tegelema rahvaluulega oma kirjutustes, uurimustes ja loenguis, aga ka kasutama regilauluelemente luuleloomingu. Mainitud tegevusväli on üldsuse tähelepanust üsnagi kõrvale jäänud, kuigi Suitsu haare oli siingi hoopis mitmekesisem ja sisult sügavam kui tema kaasaegsetel. Huvi rahvaluule, just laululoomingu vastu ilmnos Suitsul juba varakult ning püsis avaliku tegevuse lõpuni.

Rahvaluule juurde juhtis teda lapsepõlves talupoegade keskkonnas veel elav suuline traditsioon. Tema sugulane Kastre-Võnnu koolmeister Juhan Suits oli Hurda kaastööline. Üks kohalik vanaeit Ann Tätte jutustanud Gustavile muinasjutte. Undishimulik poiss seadnud end istuma silmanägemise kaotanud vanainimese kõrvale, müksanud teda ikka jälle küünarnukiga, ise manguvad: "Kõnele, vana Ann, vanaaegseid jutte!" Ann jutustanud pikki lugusid, mida poisike kuulanud siis teritatud kõrvu.¹ See süvenemisele virgutav elukogemus hõlbustas noorel Suitsul suunduda nende isikute tegevuse vaatlemisele, kes kogusid ja uurisid või kasutasid oma loomingu ("Kalevipoeg") rahvaluulet. Ajaloolistest isikutest paiknesid esikohal F.R. Faelhmann ja Fr.R. Kreutzwald, hilisematest J. Hurt ning M. J. Eisen. Viimase paigutas Suits ka luuletajana F.R. Faehlnanni, Fr.R. Kreutzwaldi ja L. Koidulaga ühte ritta. Erakordselt andeka noorukina arenes Suits kiiresti lugemiskunstis, haarates siis ka kõike kättesaadavat, mille jõukohaseks süvenemiseks ja seedimiseks leidis samuti aega. Kritiseerides M. J. Eiseni heksameetrites poemi "Kõu ja Pikker" märkis Suits, kuidas ta Eiseni värssloominguist ikka on olnud sisse võetud, nõnda ka kritiseeritavast.²

Tartu gümnaasiumis intensiivistus G. Suitsu huvi kirjanduskultuuriliste ja ajalooliste teaduste vastu. Huvide sfäär avarus võõrkeelte õppimisega. Kiiresti omandati vene, saksa, prantsuse ja soome

keel. Viimane juba varakult, sest 1901. aastast alates viibis ta suviti Soomes saksa keele õpetajana sissetulekut hankides. Seal tutvus ta huvitavate kultuuritegelaste ning teadlastega, mis temale hiljem üliõpilaselus kasulikuks osutus.

Gümnaasiumiõpilasena hankis Suits elatist kaastööga ajakirjandusele. Olgu siin illustreerivaks näiteks kriitiline reportaaž eesti muinasaja mälestusele pühendatud õhtust "Karskuse Sõbras".³ Ta võtab hindavale vaatlusele esitatu, milles oli kasutatud rahvaluuleaineid. Ta peab esitatut aja- ja asjakohaseks, aga leiab, et tuleb vist siiski veel kaua oodata lavakunstniku ilmumist, kes eesti muinasusust ja muinasloost "luulelisi ilunäidendisi" looks, "mille külge juba kunsti mõõdupuud võiks panna". Senised "Udumäe kuningas", "Koit ja Hämarik" ja äsja esitamisel olnud "Loreida" ei jõua ka õrna kunstimõõdupuu külgepanemist välja kannatada. Kaasakiskuvalt olevat mõjunud teises etteastes "elavad pildid" "Kalevipojast" A. Põrki saatetekstiga, aidates kaasa eepose mõistmisele ja tutvustamisele.

Selline on gümnaasistist Suitsu hinnang järelärkamisaja mütoloogiasisulisele lavaloomingule, millele ei saa ka praegu vastu vaielda. Kirjutuses tunnukse juba Suitsu hilisema stiili algeid. Siin valikuliselt võetud fakt ise on huvitav näide Suitsu lähenemisviisist ja süvenemistahtest. Oma hinnang on tal ka lavastuse kohta.

1904. a. lõpetas Suits gümnaasiumi kuldmedaliga, astus samal sügisel Tartu Ülikooli, siirdus juba järgmisel semestril Helsingi Ülikooli, valides eriaineteks euroopa rahvaste kirjanduse koos esteetikaga ja rahvaluule. Õpingud ei kannatanud ajakirja "Noor-Eesti" toimetamisest (esimene number ilmus 1905. a.), samal ajal ta luuletas, jätkas kaastööd ajalehtedele-ajakirjadele, pidades ühteäegu silmas võimalust ajakirjaniku kutsele pühenduda. Ta polnud endasestõmbunud tuupur, vastupidi — aktiivne osavõtja ühiskondliku elu sündmustest. Helsingi Ülikooli lõpetas ta 1910. a.

Suitsu veendumuste järgi peab loomingut kandma kirjaniku sügav kaasaelamine, "vägev tungimine valguse poole", "jalge alla tallatud inimliku väärtuse kaitsmine". Ta ühendas rahvustunde aktiiviseerumise sotsiaalse võitlusega. Nagu ka Tuglas pidas Suits kultuuri edasiviivaks jõuks noorsugu. Koos noorte tegevusseastumisega nägid nad vanade ja väsimute kõrvale tõusmas uut vaimu. Need on noorestlased, kelle tegevus paneb kohisema kevadised veed ning välkuma vaimumõõgad. Noori ei seo mingid erakondlikud dogmad. Noorus on valmis monoliitselt võitlema rahva huvide eest. Suits pidas nooruse ülesandeks kaasa minna tõusva revolutsiooniliikumisega. Nooruse ja noorusliku ellusuhtumisega sidus Suits järjekindlalt isiku täienemistahe, tunnetus kire, tegevusjulguse ja võitlusvaimustuse. Las kasvame, me tõusev sugu!⁴ Kirjanduselus oluliseks ajakirjaks oli kujunenud perekonnaleht "Linda", kus ilmus ka Suitsu luulet.

Kirjanduslikes artiklites puudutas Suits tili ka rahvaluulet ja rahvaluuleteadust, nagu ta seda probleemi pidevalt jälgis. Artiklis "Eesti kirjanduse algul" hindab ta eesti rahvaluule uurimise seisundit õigesti: traditsiooni kogumises seisiski meie selleaegse töö jäädav tähtsus, süstemaatilisel uurimisel oli kõrvaline osa. Eriti mainimisväärseks peab ta J.H. Rosenplänterit oma "Beiträgega" (1813-1832). Selle seismajäämise järel tekkis varsti uus ajakiri "Das Inland" (1836-1863). Uurimise ja materjali kogumise keskuseks kujunes Tartu, eriti ülikooli juurde loodud õpetatud Eesti Seltsiga.⁵

19. sajandi folkloristidest tõstab Suits esile Fachlmanni, kelle müüte ta nimetab kauniteks juttudeks eesti "mütoloogiast", ainult avaldaja on need kirja pannud luulelisemal kujul, kui ta neid rahvasuust võis kuulda või koguni ise luuletanud. Kõige kuulsamaks sai "Koit ja Hämarik", mis ka mitmesse keelde tõlgiti. Seega juba üliõpilane Suits märkas selle loomingu tõelist päritolu, olgugi et sel ajal pidasid paljud neid rahvaehtsaks. Ja koguni 1935. a. ajakirjas "Virittäjä" käsitles O. Looρίts "Kõitu ja Hämarikku" kui rahvaloomingut, lastes end ninapidi vedada ühest ebaehtsast üleskirjutusest Setumaalt. Muidugi omas Fachlmann silmapaistvat luuletalent, nagu kinnitab temalt säilinud vähenegi sõnakunstilooming.

Helsingi üliõpilasena võttis G. Suits prof. E.N. Setälä soovitusel vastu ülesande kirjutada eesti kirjanduse ajaloo lühiülevaade P. Hinnebergi koguteosele "Die Kultur der Gegenwart" (1908). Töö koosneb neljast peatükist, lisaks kirjanduse loend. Tähelepanav on eesti kirjanduse ajaloo lühiülevaade, milles nähakse kirjandust seoses sotsiaalsete suhetega ning kus antud selgeid hinnanguid autorite teostele. Esimeses, "katoliiklikus peatükis" käsitletakse ka eesti rahvaluulet, aluseks selleaegsed, peamiselt soome teadlaste käsitlused. Neile toetudes väidab Suits eestlaste rahvausundi baseeruvat surnutekultusel ja peaaegu kõik eestlaste loitsud arvab ta algselt tekkinud Soomes (laensugulus). Enamik lüroepikat on tekkinud eesti keelealal ja suulises traditsioonis rännanud Soome. Oluline osa selles on Kalevala-aineline. Sellisele seisukohale olid jõudnud Soome uurijad, eelkõige J. Krohn, pärast tutvumist Hurda kogudega juba möödunud sajandil. Levikut soodustavaks teguriks peetakse muude kõrval ühist ürgset värsistruktuuri (neljajalgne trohheus). Tähelepanu väärivad ka muinasjutud, vanasõnad, mõistatused ja muudki žanrid. "Rahvaluule seesmist hinge, seda ja selle suurimat rikkust kohtab alles lüürikas, päris rahvalaulus."

Laulu loojate eluolukorda iseloomustab Suits järgniselt: "Eestlaste luulelooming pole puhkenud rõõmsail muusade väljadel, vaid hädade ja võitluste keskel mõisahärra ja teolise vahel. Sagedased on fantaasiaküllased pildid sellest, kuidas teomees ja saks on vahetanud oma osad. (Vrd. "Saaksin ma saksa suudijaks." Selline unistus on laulude sõdapoolest olemas.). Sama juurt on ka vaeslapselaulud koos

mõttekujutuslike hauavestlusega vaeslapse ja hauda sängitatud ema või vanemate vahel. On aga ka rõõmuhetki noorte mängumurul või pulnamajas. Õigupoolest on vähe neid külgi eesti rahva elus, mida laul ei puudutaks.

Et eestlastel on nii rikkalik rahvaluuleaines kasutada, selles näeb Suits õigusega Jakob Hurda, aga ka M.J. Eiseni erakordseid teeneid. Seesugune rahvaluule kogumise viis rahva enda otsesel kaastegevusel on ainulaadne peatükk eesti ja kogu maailma rahvaluuleteaduse ajaloos.

Selline lühikokkuvõttes hinnang annab tunnistust autori heast aine ja selleaegsete rahvaluuleteooriate tundmisest ning oskusest käsitlevat ilmekalt vahendada.

Üks Suitsu tähelepanu teeninud teadusemehe on ka M.J. Eisen. Küsimuses, miks eesti rahvatraditsioonis domineerib lüürika ja täiesti puunduvad kangelaslaulud, ühtib G. Suits M.J. Eiseniga, kelle järgi eesti regilaulu kandjaks olnud noored neiud ja vanad naised, kodukihelkonnast vaevalt kaugemale saanud. Kolmveerand eesti rahvalaule käsitleb neide või noorikuid kõige ligemalt puudutavaid teemasid, nagu armastus, kodune elu, pidud, pulmad, ümberkaudsed nähtused. Mõningase liialdusega tunnukse see nii olevatki. Karjalas on meeslaulikud loonud kõrgeväärtuslikku lüroepikat. "Eesti rahvalauludes tõuseb subjektivismus ülepea kõige kõrgemale tipule."⁶ Tõsi, aga varasemal sajandeil tunnukse ka eesti meeslaulikute osa olnud siiski suurem. Karjala meestega võrdseid kangelaslaulikuid pole meil tõepoolest ette tuua.

Üliõpilasena oli G. Suits otsekontaktis Kaarle Krohniga, kes oli 1898. aastast Helsingi ülikooli professor. Suitsu sõnavõttudest selgub tema hea kursisolek geograafilis-ajaloolise uurimismeetodiga, mille väljaarendaja oligi Kaarle Krohn. Meetodi edasiviivaid külgi mõistis Suits hästi. See meetod Suitsu tõlgenduses ei jäta enam kivi kivi peale sellest "Eesti mütoloogiast", mis oma jumalate poolest vähem on pärinud meie esivanematelt kui omaaegsete vanavarasõprade lopsakalt fantaasialt.⁷ Nii summeerib olukorda veendunult Suits. Õigupoolest kehtis selline olukord kogu Euroopas, kus rahvaluule kujutelmi peeti õigustatuks isikliku fantaasiaga täiendada, otsiti nende kujutelmade tagant mõisteid ja otsustusi, millest traditsiooni loojad ja ettekandjad polnud undki näinud. Kas ollakse praegugi sellest vaba? Suitsu suur teene nii siin kui tema teaduslikus mõtlemises üldse seisneb selles, et ta rajab järeldused kindlaile, tõestatud faktidele. Nii hoiatas ta ka ülikooli õpetajana oma õpilasi, keda ta teadustööle suunas. Eksijaid tabas terav kriitikasulg. Omakorda meenutab see ka tema õpetajaid või muid mõjutajaid, nii Krohni kui ka G. Brandest.

Enesestmõistetavalt tundis Suits esimese eesti rahvaluuledoktori Oskar Kalda tööd.

Suitsu kõrgelt hinnatud teadlaste-kultuuritegelaste hulgas seisab

ka dr. Jakob Hurt.

Nekroloogis Hurda tööd hinnates alustab Suits mõttekäiguga lahkunud mehest, kelle nimi meie rahva südameis seisab kiindlas paigas. Nagu tugev tamm on ta kõigile tormidele vastu pidanud, oli Eesti rahvusliku liikumise aja elav monumentum Estoniae antiquae. Selle aseme oli ta ise endale rajanud. Suits ütleb end kõnelevat eesti noorsoo ninel, kes on sündinud hoopis uute ajamärkide all, kes peab silmas hoopis teistsuguseid ideaale. Hurda elutööd hindab see noorsugu kui igipüsivat. Samas rõhutab Suits, et noorsoo maailmavaade ei ühti Hurda omaga. Noored ei pea "Vaimu" absoluutseks ega muutumatuks. Kõik elunähtused käivad alalõpmata arenemise ja muutumise seaduste alla. "Meie õnneks pole ajalugu kordamine või paigalseisimine, näit. "isa Jannseni" kõlbelise kolmainuse vaimus, millisel vaatekohal näikse olevat Hurtki." Suits soovib iga isiku töös arvestada positiivset ja edasiviivat. Kui Hurt väidab: "Meie suvi saab ilus olema ja meie saame rohkesti lõikama", vastab Suits tabavalt: vaid siis, kui vana kord (millele Hurt manitseb ustavaks jääda) põhjalikult on ümber loodud. Kui Hurt tutvustab oma taotlusi — "meie lootused ja püüded käivad suure pööripäeva peale", jätkab Suits: just Hurt oli suure pööripäeva tooja meie elus. Selleks oli ju rahvuslik äratamine, ärkamine, hariduslike eesmärkide seadmine ja eesmärgile jõudmine. Hurt uuris ja haris meie keelt, ta seadis oma eluülesandeks "kõiki rahvamälestusi: jutte, laule, vanasõnu, mõistatusi, vana usku, vanu kombeid koguda, korraldada ja välja anda." Kui mõnedki asjad nurjusid, polnud Hurt selles ainusüüdlane. Oma vaimu poolest "noor eestlane" Hurt oli peajagu kõrgemal oma ümbrusest. Tuleb imestada, et suurte raskuste kiuste õnnestus nii tulemusrikkalt töötada.

Suits tõstab esile eriti teaduslikke laulupublikatsioone "Vana Kannel", "Setukeste laulud" ning veel "Kaks keelt", mis sisaldab üldja ilulugemiseks kasutatavaid kompilatsioone. Rahvaluulealane töö Hurdal katkes, jäi teostamata ka "Kalevipoja" keele parandamine. Järeלטulijate, tõusva soo kord on nüüd töö jätkamisele asuda. Nii deklareerib Suits.⁸

Nii Hurt kui Suits pärinesid vennastekoguduse liikmete perekonnast, aga kumbki asus kiriku- ja usuküsimuste vastupidisele seisukohale. Suits kujunes täielikuks ateistiks.

Üheks enda mõjutajaks nimetas Suits ka M.J. Eisenit. Ta retsenseeris Eiseni eesti mütoloogia alase poemi "Kõu ja Pikker" teist trükki. Algul kõnelebki ta, kuidas tema nooruses Eiseni "Helinad Emajõelt", "Sädemed", "Kõu ja Pikker" lausa vaimustust tekitanud. Kiidetud Jannseni, Lipu, Bergmanni imetus haihtunud juba kooli nooremal astmel, võõrdudes täielikult gümnaasiumis. Meeldimus Eiseni loominguga vastu aga olnud püsiv. "Kõu ja Pikkeri" uus trükk olevat äratanud rea uimunud mälestusi. Sellele lisandub aga kriiti-

kavajadus. Suitsule karakterne mitmekülgselt analüüsiv lähenemine tuleb esile nii siin kui mujalgi, näit. "Kalevipoja" käsitlemisel. Ta pani siin Eisenile ette luuletamine maha jätta, ei olevat lootust, et varasemat ületada suudaks. Praegune noorsugu võiks hilisema halva luuletöö põhjal järeldada, et Eiseni Peegasus oli sünnipäralt hall. Eiseni parimate saavutuste hulgas seisab siiski heksameetris poeem eesti muinasajast "Kõu ja Pikker" (1885), kuigi selleski võib tabada ebakunstilist, koguni labasusi. Lõpuks soovitab Suits Eisenile oma energia pühendada üksnes vanavara uurimisele.⁹ Oma luule vahendusel näib Eisen olnud Suitsu üheks suunajaks eesti rahvaluule juurde.

Suitsu erakordselt suurte mõjutajate hulgas rahvaloomingu esikujude kasutamisele luuletöös või ka maailmavaatelisel alal seisab Eino Leino. Sõbrunemine selle soome kirjanduse suurkujuga on olnud mitmeti soodus Suitsu kujunemisele üldse. Eino Leino elas käesoleva sajandi algul, alates 1903. a. täielikult kalevala-kanteletare ja soome muinsuse lummuses. 1903. a. ilmus 1. köide "Helkavirsiä", 2. köide 1916. a. Helkalauludes leidub kaks tsükli: ballaadid ja legendid. Selles žanris kasvas ta üle soome luuletajate senistest saavutustest ja võistles kindlalt maailmakirjanduse ballaadimeistritega.¹⁰

Rafael Koskimies summeerib Eino Leino saavutusi järgmiselt: "Helkavirret" on kui peatükk moderniseeritud "Kullervost", aga ka grandioosne kui antiik. Millest see sisseelamise ja loova vaimu jõud?¹¹ See jõud Suitsule imponeeris, on omane ka tema luulele. Eino Leino "Helkalaulut" on kujukas näide sellest, kuidas regilaulu oskuslik kunstipärane kasutamine võimaldab anda kõrgeväärtusliku loomingut. Eino Leinoga Noor-Soome kultuuriliikumine tipnes oma kolmandas põlves ja Eino Leinoga see katkeski. Eino Leinolt sai ka Noor-Eesti tõukeid sünniks ja suunavõtmiseks.

Oma antoloogia "Eesti lugemisraamat" (I, 1916; II, 1919) esimeses osas esitab G. Suits katke Hurda teosest "Pildid isamaa sündinud asjust", kus leidub laul "Venna sõjalugu", ja veel Hurda kompilatsiooni "Ilu laul". Teises osas leidub oma aja kohta tähelepandav O. Kalda teoreetiline, rahvalaulu migratsiooni käsitlev artikkel "Eesti laul rännuteel".

Koos M. Lepikuga valmis kommenteeritud tekstikogu "Eestikirjandusajalugu tekstides" I (1932). Selle lissasse on paigutatud mõningaid publitseerimise ajaloo seisukohalt huvitavaid regilaulutekste, lisaks piksepalve, vanusõnu ja mõistatusi. Peatükis "Kirjandusajalooline tagapõhi" kirjutab Suits: "Eelajaloolisest hämarast põlvnesid vanade eestlaste omad uskumused ja kombed, keel ja sõnaline looming. Ei vallutanud neid pärimusi saksa ordurüütlike tuli ja mõök, ei munkade ega pappide rahulik ristimine. Varjul metsakülades ja suulises ringkäigus liicles primitiivne rahvaluule läbi sajandite."¹²

Gustav Suits ja "Kalevipoeg". Vastupidi "Kalevipoja" ilmumi-

se järgsele ülistamisele, eriti rahvusliku liikumise ajal ja selle järelkümnenndil, millal teosele sai osaks olla rahva isetegevuse ärataja ja julgustaja, tekkis 20. sajandi teisel kümnendil teravkriitilisi sõnavõtte nii eepose algupära (mitterahvapärasuse), kunstiliste puudujääkide ja keelemoonutiste kohta. Seoses "Kalevipoja" ilmunumise 50. juubelaastaga 1911 tulid avalikkuse ette noorpõlve etteheited teose sisu ja vormi kohta. Selle ühe järeldusena kerkisid 1916. a. "Kalevipoja" sisu ja keele parandamise ettepanekud täiendavalt lugejate ja teadlaste ette. Paari markantsema esineja seisukohavõttude taustal saame ehk paremini mõista ka Suitsu osa selles vägagi olulises eesti kultuuri ajaloo situatsioonis.

Justkui irriteerimiseks esines 1911. a. Peterburi juubelipeol K. Leetberg ettekandega "Kui pikalt on "Kalevipoeg" rahva huletus?" Tekst muutus kättesaadavaks ka eribrošüürina ning mõjutas kaua aega suhtumise kujunemist "Kalevipojasse". Leetbergi seisukohti tutvustati ajakirjanduses ja koolitundideski. Ettekanne sisaldab raskeid rünnakuid eeposele, mitterahvapärasuse poolelt. Ainult ehtne rahvalaul olevat võimeline püsima sajandeid rahva mälus. Opereeritakse sel ajal laialt kasutatava mnemotehnika mõistega. Kreutzwaldi teosel puuduvat meelde sõõbimise omadus. Rahvasuus tuntavat Kalevipoja kujul üksnes robustset kurja hiidu. Viimane väide oli lausa vildak, kui vaadata näiteks kogumikku "Muistendeid Kalevipojast". Tõsi, "Kalevipojas" on rohkesti vigu, aga seal ei seisa ainult vead. Leetberg ei arvesta kuigi oluliselt teose sotsiaalset funktsiooni, millele Suits (just vastupidi) esile tõstis. Lõppotsuse tegemiseks võttis Leetberg appi Thomas Carlyle'i väite: valed tuleb hävitada. "Ka meie peame "Kalevipojast" lahkuma, sest eksimisega koos ei maksa elada."¹³ Kuigi autor hiljem mõned oma eksiväited tagasi võttis, jäi püsima ikkagi seisukoht — teos kui nähtus tuleb unustada.

"Kalevipoja" teine terav kritiseerija oli Fr. Tuglas. Albumis "Noor-Eesti" IV (1912) ilmus temalt artikkel "Kirjanduslik stiil", milles summeeritakse: "Kalevipoeg on meile väära paatost, võõrast fraseoloogiat, pealiskaudsust sisus ja vormis õpetanud."¹⁴ Teine sama autori artikkel avaldati "Päevalehes" 1916: "«Kalevipoeg». Mõtet teose parandamise puhul."¹⁵ Hoolimata teose kõigist puudustest olevat "Kalevipoja" hindamisel poole sajandi kestel järjekindlalt selle kasuks eksitud.

Nii andsid uue sajandi teisel kümnendil noored haritlased "Kalevipojale", vastupidi senisele, teravalt eitavaid hinnanguid, mis teose senist autoriteeti mõneti suutsid kõigutada.

Selles atmostääris pakuvad erilist huvi Gustav Suitsu seisukohad. Ta võttis vastu ettepaneku esineda Tartus eepose 50. sünnipäeva ettekandekoosolekul.¹⁶ Suits väidab: "Esimene kriitikata "Kalevipoja" vaimustus ei ole 50 aastat peale lugulaulu ilmunist lihtsalt enam võimalik. Rahvusliku ärkamisaja vaatlemise viis tundub praeguse

põlve meelet ajalooliselt. Praegune folklore ja esteetika teadmiste poolest teritatud aeg ei seisa "Kalevipoja" ees mitte ainult imetleva, aga mitte ka ainult mahakiskuva, vaid küsiva, arvustava, võrdleva ja selgust otsiva pilguga."¹⁷ Korduvalt rõhutab Suits: mitte lammutada, vaid ükskõik kelle tegevuses leida positiivset ja kritiseerida pundujääke. Ta nõudis asjalikku uurimist, nagu ta väsimatult kordas seda õppejõuna oma seminarides. Juba esteetilistel eesmärkidel on vajalik muistendite ja regilaulude suhete kindlaksmääramine eeposes ja rahva luulemaailma eraldamine Kreutzwaldi omast. Ta nõudis selgust, millises suhtes need kaks maailma eeposes seisavad. Ergo — kui pikalt "Kalevipoeg" on rahva luulelooming. Mitte siis isikliku äratundmise, vaid uurimise kaudu. Suits nõudis ka värsimõõdu erinevuste selgitamist Kreutzwaldi ja rahvaloomingu vahel. Nagu selgub, pole see kalju raksamine rusikaga. See on asetumine probleemi lahkamiseks kõigist võimalikest aspektidest.

Suitsu hinnangu järgi pole "Kalevipoeg" rahvaeepos, vaid rahvuslik epos, nagu on Firdusi "Schah-name", Vergiliuse "Aeneis", Ariosto "Orlando furioso" ja veelgi mõned. Eestlastel on regilaulude põhjal raske koostada eepost, sest puuduvad kangelaslaulud, seda on mõnevõrra vaid setudel. Nii väitis Krohn, lisades, et eestlastel pole ka ühise tegelasega laulutsükleid, mida saaks tervikuks liita. Enamasti on peategelaseks Mina. Võrreldes "Kalevalaga" on mõlemal eepose koostajal kasutada erinevad ained, mida muutmata ning adapteerimata tervikuks kujundada ei saa. Sellest sõltub ka meetod. Lönnrot ei töödelnud laule ega mõtelnud välja mütoloogilisi nimesid. Suits rõhutab "Kalevipojas" leiduvaid stiilirikkeid, kaasa arvatud kunstilist mõju segavad proosareferaadid. Olulised "Kalevipoja" uurimise nõuded on seega põhjalikult ära seletatud. Suitsul on võimalus viidata juba U. Karttuneni uurimisele genuiinsete rahvalaulude ärakasutamisest "Kalevipojas". Hiljem on seda teemat täiendavalt uurinud V. Pino (1962). Eepose allikate, saamisloo ja kunstiväärtuste kohta on ilmunud A. Annisti kolmeköiteline uurimus. See täidab osa Suitsu soovidest.

Suits rõhutab ka "Kalevipoja" suurt mõju eesti rahvuslikule liikumisele, üldse rahvuskultuuri ajaloos. Ta kirjutas: "Tõeasi on igatahes see, et "Kalevipojas" elusäde peidus, mis tuhandetesse meeltesse mõjus, et "Kalevipoja" võidukäik inimesi orjapõlve unest ärkama ja nimeta maarahvast mitmesuguste maakonnaliste lahkpuüetega eneseteadlikuks Eesti rahvaks kokku liitma ajas." Samas hoiatas ta eksijärelduste eest, et teaduslik uurimine võiks teose prestiižile kahju teha."¹⁸

Suitsu 1911. a. ilmunud artikli kohta väidab Annist põhjendatult, et seal fikseeritud seisukohtadel on püsiv väärtus, artikkel on läbi mõeldud, objektiivne, asjatundlikult määratletud teose liigiline kuuluvus, jälgitud geneesi ja võrreldud teistegi rahvuseepostega,

skitseeritud täiesti munaegne kava eepose geneetiliseks ja esteetiliseks uurimiseks.¹⁹

"Kalevipoja" monograafia eessõnas tänas A. Annist prof. G. Suitsu talle sellise teema andmise, ka nõuannete ning muu abi eest, kaasa arvatud ülikooliõpetus ja välismaised õppimisvõimalused.²⁰ Annisti teose ilmumisest peale muutus uuesti suhtumine eeposesse. Kooliprogrammid pidasid jälle silmas "Kalevipoja" koolikäsitluse tarvilikkust. Monograafia esimene köide käsitleb eepose rahvaluulelisi allikaid. Ka selles avaldub Suitsu mõju eepose käsitlemisel. Eepose sajanda sünnipäeva puhul avaldati "Kalevipoja" tekstikriitiline väljaanne ulatuslike lisade ning kommentaaridega kahes köites, samuti uustrükke vene keelde. Välja on antud ka hiiu- ja vägilasmuistendid kolmes köites rikkalikult kommenteerituna (E. Laugaste, E. Liiv, E. Normann). Neiski väljaannetes tunnukse G. Suitsu algtouet.

A. Annist jõudis Kreutzwaldi töö kokkuvõttes järeldusele, et eepos on oma ehitusintentsioonilt ainult osalt kunstiteos ja osalt "teaduslik" rahvaluuleväljaanne. Kunstiteose põhieesmärk on autori eneseväljendustes esialal.²¹

Kas Kreutzwald ei saanud ka välismõjutusi eepose koostamisele asumiseks? See küsimus huvitab Suitsu ja ta arutleb. Üks on muidugi teadmine "Nibelungide laulu" olemasolust sakslastel. Miks mitte samasugune teos eestlastel kõrvale asetada. See oleks ühtlasi eesti rahvaloomingu väärtuste tõstmine välismaalaste silmis. Eesti rahva enese vaimuelule andis "Kalevipoja" ilmumine hoopis uue sihi. Teadmine eestlastest rahvaeepose omanikena vaimustas ja julgustas. "Ilma "Kalevipoja" nõiaavõimuta ei oleks Eesti rahvuslikku liikumist iialgi niisuguse hoogjõuga võinud tekkida."²²

Hilisemais uurimustes katsub Suits oma käepärasteist allikaist välja lugeda eventuaalseid suhteid inimestega, kes võisid olla vahendajaiks Kreutzwaldile tutvumisel "Nibelungide laulu" ja Wolf-Lachmanni eeposeteooriaga. Ta peab selliseks vahendajaks prof. C. Morgensterni oma loengutega. Ükskõik kui sügav või pinnaline osasaamine neist ka oli, aga äratuseks hilisemale eepose mõtte realiseerimisele see võis viia või vähemalt teiste rahvaste eeskujul eestlaste muinasluule otsimisele.²³ Idee andjaid Kreutzwaldile millegi tõsisema loomiseks otsib Suits üha. Ühes vähetuntud artiklis "Kreutzwaldi kujunemisest ja Viru lauliku eelharjutustest. Uusi andmeid."²⁴ annab ta instruktiivse ülevaate lauluisa tütre tütre kaudu materjalidest, kus varaseim daatum dokumendil on 14. dets. 1826. Siin jällegi vilksatavad mõned teated, mis jonnakalt sunnivad otsima tõuke tugedvajaid "Kalevipoja" loomiseks. Olgu või J. Macphersoni väljendus kirja panduna: Ununenud muinasmälestisi ja kalme helge päeva põues uinuvat piksemaru, vaimuvarjude ja tapritantsude ilmumist pilvest pinnedast." Kuidas meenutab see siiski "Kalevipoja" sissejuhatuse

kohatise mõttekäike! Aga selles allikmaterjalis leidub muudki.

Milline on Suitsu viimane arvamus "Kalevipojast"? "Kalevipoeg" on eesti rahvaliku loomingu ja Kreutzwaldi kui kirjaniku loomingu ühendus üheks tervikuks. "Kalevipoja" lõppvärssides avaldatud veendumus rahva vabanemisse tõstis kõrgle selle rahvaepose tõelise väärtuse /--/. Eesti rahvaeepos ja eesti õigekirjutuse osaline õiendamine tõid Kreutzwaldile Võru suurliteraadi kuulsuse."²⁵

Suitsu paelus selgitada loova isiku suhet oma keskkonnaga. Seda tegi ta oma uurimustes²⁶ ja loenguis ning hindas oma õpilaste töödeski.

Kreutzwaldi uurijana tegeles Suits üsna varakult. Selle hulka kuulus ka Lauluisa folkloristlik tegevus. Juba 1930. a. I semestril juhendas Suits kõrgema astme seminari Kreutzwaldi ja Januseni uurimise alal. 1932. a. II semestrist kuni 1935. a. I semestrini luges ta "Eesti esiärkamise kirjanduslikku arengut", selle hulgas Kreutzwald ja tema kaasaegsed. Ja kuidagi ei pääsenud mööda rahvaluulest nii ega teisiti.

Aga Suitsu huvitasid veel Kreutzwaldi poolrahaluulelised rahvaraamatud, nende rahvusvahelised seosed. Tema soovitusel ja juhendamisel valmisid uurimused "Kilplastest"²⁷ ja "Reinuvader Rebasest".²⁸ Rahvusvahelise päritoluga kilplashugusid leidub ju eesti suulises traditsioonis tihtipeale pajatuste vormis.²⁹

Regilauluimitatsioonid. Juba varakult (1903) kasutas Suits oma luules regilauluvormi, osalt värsside või värsirühmade eeskujusid. Mis ajendas luuletajat imiteerimiseks nii rasket, arhailist vormi kasutama? Ühelt poolt taotleti sisule vastavat vormi. Kõneldes Lauluisast või lapse vönnist (tuhulaulud eesti laulutraditsioonis on olemas). Oli regilauluvorm igati sobiv. Määrav on siis aine ja vormi sobivus. Vahel on regilauluvärsid sobinud valitud ainet iseloomustama ("Primitiivid"). Luuletajat võlus samuti erakordsus, võimalus suhelda mütolooiasse, mõttekujutuslikku olustikku, mis vajas arhailist ümbrust. Küllap selsamal põhjusel on ema matusest inspireeritud "Kerkokell" Vönnu murrakus. Murdeluule juurde tuleb Suits kogu "Tuli ja tuul" viieosalises luuletuses "Vönnu motiive", alustades tuntud rahvapärase motiiviga "muiste mina käve karjan", mis saab siinse mälestussümfoonia avaloõgiks. Kodumurre sünnitab kodusoojust. Vähem tõenäoline on üksnes eeskujude jälgendamine, nagu vahel mainitakse, eriti Eino Leino mõjusid silmas pidades. Et aga "Helkavärsid" on Suitsu kujutelmi paelunud, selles pole kahtlust. Regilaulu tähelepanelik õppiminegi natuurist pole raskesti seletatav.

Kirjandusloomingus võivad või värsirühmad kattuda ehtsate rahvalauluvärssidega ka sisult, aga neid võib autor ka muuta ja kohandada, nagu see toimub loomulikus laulupraktikaski, vastavalt vajadusele. Tulemuseks on improvisatsioon eeskujude stiililaadis. Nagu rahvalaulik on ka Suits toiminud oma luulepraktikas.

Esikkogu "Eln tuli" (1905) ilmunisega tõusis Suits avaliku tunnustusega silmapaistvaks luuletajaks. Selles ilmus tema esimene regilauluvormis luuletus "Üks ennemuistne jutt. Lauhisa Kreutzwaldi mälestuseks 12. dets. 1903". Luuletus on küllap Kreutzwaldi 100. sünnipäeva paiku valminud. Teksti on hilisemais väljaannetes veel muudetud. Algusvariandi 114 värsi asemel on neljandas trükis 154. Kolmandas trükis (1921) on vahetatud pealkirjaks "Laia kaabu, must kübara", neljandas aga ennistatud. Lõplik allpealkiri on "Lauhisa Kreutzwaldi varjule".³⁰

Ootuspäraselt on eeskujutavalt nii eepose sissejuhatuses (suitsevad saunblasood: uinusängid), ka rahvaehitsast "Vemma sõjaloost" (Allmaa rohkem meeste päida,/ kui on maasa mätta'aida) ja muudestki regilauludest, näit. "Memme vaev" (mitu ööd olin uneta,/ mitu sööki söömatagi. Suitsul aga: Mitu ööd ole ...), ka puhmalauludest.

Sisuks on Kreutzwaldi mure oma eluülesande pärast. Ümbrus on must. Magab maa, tukub taevaski, vilgub vaevalt mõni tähesilm. Pimedus ei valitse ainult ümbruses, vaid ka inimestes enestes. Tarvis on äratada. Tegelane vannub, et ta ei puhka enne, "kui mananud maalta,/ tuletanud taeva'alta/ ilmad päevlikud punased / üle selle ikuhiie,/ maa musta magava." Tunnukse luuletajat nägevat avasilmi enda ees Kreutzwaldi oma ajastu keskel. Kujutamine on elamuslik.

Luuletuskogus "Ohvrisuits" ilmus "Primitiivid. Uusi keeli vanal kandlel".³¹ See seitsmeosaline luulelugu kuulub tema hästi õnnestunud saavutuste salve.

Jagamatu õnnetunne, armurõõm kevadises õunapuude õitemes ja sinililledel seas ei lase kaht noort end millestki segada, olgu või katus kallakil. Armunud tunnevad, et nad ei sünni suurte sekka, rikaste majja. Ei puudu siis õnnepeekri kõrval murepeekergi. Seesugune tunne on autorit üha häirinud. Õnnetunne on siiski nii valitsev, et õnnelikud ei märkagi elu raskemat poolt. Kõik tunnukse nii imelik, imetlevad linnudki, kuidas küll need kaks kunagi teineteist ei tundnud. Kas sellepärast, et üks kasvab Lapimaa rajal, teine Võnnu /esimeses trükis Viru / väljade vahel?

Veel segab jäägitut andumust ühel ema, teisel isa kaotamine, nendega ei saa enam õnne jagada. Jääb regilaulus produktiivne antifraas:

Käoksi käigem kuusikusse,
halliks linnuks haavikusse,
tedreks metsatee rajale.

Mööda vaadatagu kadedaid ja kõrgitsejaist. Parem seda kõike mitte märgata.

Nagu oma luuletustes üldse on Suits "Primitiivide" uusväljaandiski teinud hulga parandusi. "Ohvrisuitsus" ilmunud tekst koosneb

119 värsist, viimases redaktsioonis on aga 102 värssi (vt. 1959. a. väljaanne). Kõrvaldatud on koormavaid paralleelvärsse, mõned mitte-karakterised on välja vahetatud või nende verbaalset koostist muudetud alliteratsiooni kasuks. Värssides on tehtud ka inversioone. Kujundiline külg on sellest võitnud.

See biograafilise ainevallaga luuleteos on voolav, elamuslik, leiame regilaulupärast sõnastust sellele omaste kujunditega. Valminud on "Printiivid" tõenäoliselt varem, nii selles ajaperioodis, kust on pärit ka "Lapse sünd", aga rahulolematu autor on seda korduvalt lihvinud, nagu pärast ilmunistki õige tunduvalt.

1920. a. loeme ajakirjas "Töö ja Võitlus" (väljaandja H. Krnus) luuletust "Mõistke, mõistke!" (hiljem kogus "Kõik on kokku unenägu"). Luuletuses kasutatakse eesti mõistatuslaulu struktuuri viievärsilise episoodiparallelismi kujul, kokku kuus parallelismirühma.³² (Mõistke, mõistke — 3 värssi /—/. Meie'p mõista — 2 värssi. Siuks inimeste hukkumised sõjas, surmanuhtlused või surmasaatmised (vennatapp).

Lesed kandvad leinasärki,
otse ees kes Kaini märki.
Kes on Kaini märgi kandjad:
Tursunud kes süües, juues,
maha lastes, üles puues.

Küllap peegelduvad selles luuletuses muuhulgas ka Irboska 1919. a. sündmused, mille kohta on Suitsult veel eraldi luuletus "Hauakiri". Ka siin leidub näide jalge alla tallatud inimliku väärtuse kaitsmisest. Ei puudu pöördumine nendegi poole, kes taotlevad tappa vaimu.

Esimese maailmasõja puhkemine puudutas Suitsu rängalt. Sarkastiline luuletus "Viimane päev" on kirjutatud 1914. aastal, ilmus luulekogu "Kõik on kokku unenägu" tsükliis "Maailma vari" (1914–1917).

Luuletus algab retoorilise küsimusega rahuraamatutega käes mustakuubedele, kuidas nad saadavad põrgutulle poisse, mistõttu jäävad kündmata põllud, aga kerkivad langenute hauakünkad. Järele jäävad marodöörid, s.o. saagitsejad saksad, koerakoonlased. Juba mürisevadki linnamüürid, taevast tuleb tuld.

1922. a. ilmus eraldi raamatuna kõige õnnestunum saavutus kogu regilauluimitatsioonide alalt — "Lapse sünd", allpealkirjaga "Uusi keeli vanalt kandlelt". Autor nimetas tööd ballaadiks, mille W. Anderson vastuvaidlevalt luges poemiks, mida see õigupoolest ongi.

Meie akadeemiline eesti kirjanduse ajalugu hindab tööd järgmiselt: "Regivärsi võimaluste leidlik kasutamine teeb "Lapse sünni" silmapaistvaks saavutuseks rahvusliku värsivormi uusrakenduste hulgas nii Suitsu enese loomingus kui ka kogu eesti luule ulatuses."³³

Sisus kujutatakse noort naist, kes tunneb tuhud tulevat ega tea, mis endaga ette võtta, kellelt abi oodata. Ori pääseb töölt, nurganaine oma osast mitte. Ei maitse süüa ega jook, nagu varitseks surm, ka saunas vihalehtedele ei jää valud, kuigi rahva uskumus maagilise ülekande võimalikkust kinnitab. Tuleb ämmanoor. Ja kui kannataja kutsus appi taevast, avaneksid kui umbsed ukSED, ja kõikjal valitseb nüüd suur rõõm. Tuhuline hüüab tänu selle eest, "et ei sündinud püssipoissi", sündis tütar. Tänapäev oma ligidasi aitajaid, õpetab taat talle vastuseks: tänapäev ta Maarjat, kes tuli kuldkäridega ning avas ukSED. Nüüd läheb edasi laul: inest rinnalla imevast.

Poemis peegelduvad kõik tundmused, mis valitsesid sünnitajast eemal viibinud loojat pärast sünniõnne teadasaamist. Õnnestumisele rahvapäraste vahendite kasutamisel on kaasa aidanud aastatepikkune igakülgne süvenemine regilaulusse. Varasemaid imitatsioone tuleb võtta kui "Lapse sünni" eelharjutusi, kõige tõsisem neist "Primitiivid".

Ballaadi loomisel kasutati tuhulaule, mida olid avaldanud Neus, "Vana Kannel" I, Jungi "Kodumaalt", Hurda "Pildid". Eriti tuleb arvesse M. Veske artikkel "Eesti rahvalaulud nurganaisest seletavate tähendustega".³⁴ Seal leidub 6 head tuhulaulu teksti. Peale tuhulaule on enamik eeskujumaterjali kasutatud paljude teemade alalt kuni "Laulu õpetamiseni" välja. Veske arvab õigesti, et Kalevipoja sündimise laul pole muud kui laul nurganaisest. Rahvalaulu ja Suitsu töö vahetust aitab selgitada "Lapse sünni" sõnavara võrdlus. Vastav eeltöö on olemas.³⁵

Statistilise analüüsi põhjal selgitab G. Laugaste, et G. Suits on K. Krohni seitse värsimõõdureeglit peaaegu täielikult omaks võtnud, seega siis tema värsistruktuur on regilaulupärane.³⁶

Ballaad on valminud 1914. a. jaanuari paiku, 1913. a. sügisperioodil sõitis Aino Suits oma isakoju Põhja-Soome Haapajärvele, Gustav Suits jäi Helsingisse, küllap "sunnitööda toimetama". Lumiste kauguste tagant ühendas abielupaari tundeline kirjavahetus. Jaanuaris 1914. a. sündis tütar Maret. Ballaad ilmus raamatuna aastat hiljem. Neid Aino Suitsu andmeid vahendab N. Andresen.³⁷ Üksmeelselt on konstateeritud, et teos on neid vähesi, mis sai eranditult positiivseid hinnanguid kõigilt kaasaegselt kriitikult. Suitsu enda luulelaadi iseloomustamiseks leiab J. Semper näite "Lapse sünnist": Suitsu muusa ei salli nuuksumist. Tema loomule on võõras hinge ekshibitsionism. "Ole kalki kannatama", õpetab taat tuhuvaludes tütar.³⁸ G. Suitsu 50. sünnipäeva tähistamisel kirjutas A. Oras tema ballaadist: autor ehitab vanadest kividest uue stiilikindla hoonet. Suits on suutnud luua pool-eepilise, ballaaditaolise terviku, mille rahvaluule metall on käinud läbi intensiivse tule.³⁹ See tähendab autori asetamist rahvalauliku tasandile.

Eesti poetika loenguis 1927–1929 käsitles Suits kirjandusteo-

reetiliste küsimuste kõrval ka folkloorižanre. Eriti meenuvad proosažanrid muinasjutust anekdoodini. Esmakordselt kuulsin näiteks Axel Olriki eepilistest seadustest just Suitsu loenguil, alles hiljem W. Andersoni uurimist käsitlevais loenguis. Viimaselt alalt eesti aineistiku põhjal kirjutati just Suitsu juures kaks seminaritööd, autoriteks O. Urgart ja J. Käosaar.

1920. – 1930. aastail diskuteeriti palju regivärsi meetrika ja prosoodia küsimustes. Selle teema käsitlejate nimistu kujunes üsna pikaks. Algas see Johannes Aavikust, kellele järgnesid G. Suits, J. Zeiger, A.V. Kõrv, H. Tampere, W. Anderson, H. Paukson. Viimane asus G. Suitsu soovitusel otse laulikute kuulamisele koos muusikamehega. Tulemuste kokkuvõte ilmus 1930. a. “Loomingus”.

Regilaulu imitatsioon nõuab head värsimõõdu tundmist. Suits oli tugev selles nii teoreetiku kui praktikuna. Ühelt poolt olles süvenenud soome uurijate sellealasesse töösse, teisalt kuulnud head regilaulu esitust. Oma seisukohti sel teemal avaldas ta vaidluses Johannes Aavikuga, kus kõnesse tulid järgmised küsimused: 1) kas regivärssi tuleb lugeda skandeerides või arvestada sõnarõhke; 2) kas regivärssi esitati algupäraselt värssi- või sõnarõhu printsiiibil; 3) kuidas kvantiteedireeglid funktsioneerivad eesti regilaulu ettekandmisel. Suits, nagu Aavikki, toetus soome rahvalaulude esitamisest lähtudes väitele — regilaulu skandeeritakse. Eriarvamused nende vahel käsitlevad üksnes silpide pikkuse rakendamise osa skansiooni soovitatavust värssi lugemisel. Kuna regilaul on trohheiline, siis võtavad kvantiteeriva esituse pooldajad värssi esitamisel aluseks mitte sõna-, vaid värsirõhu laulmisel, mitte deklameerimisel. Seega võis eriti kolmesilbilisi sõnu sisaldavais värssides pearõhuline silp sattuda värsijala langusse (mina vennal/ta küsima). Sellises olukorras saabki tekkida skandeerimine. W. Anderson seletab: Soome rahvalaulude esitamisel on ammugi kindlaks tehtud, et esitatut laulmisel skandeeritakse (nagu antiikset heksameetrit), nii et sõnarõhk allutatakse värsirõhule, retsiteerides seevastu (nagu normaalselt nõiduslauludes) jääb sõnarõhk prevaleerima. Suitsu väidete kohta Aaviku vastu lisab ta, et Suits ei arvesta kehtivate absoluutsete ja statistiliste reeglite erinevusi.⁴⁰

Kus peitub siis Suitsu ja Aaviku vaidlustuum? Oma ettekandes 1924. a. eesti keele õpetajate kongressil nõudis Aavik rahvalaulude skandeerimist ka värssi lihtsal lugemisel. Selle seisukoha surus ta läbi ka vastava resolutsiooniga, mis nõudis skandeerimist ka koolipraktikas: “Rahvalaulu skandeeriv lugemine koolis kindlasti kätte õpetada.”⁴¹

G. Suits astus Aaviku seisukohtadele teravalt vastu. Ta pidas skandeeriv-retsiteerivat värsilugemist ebanormaalseks ning kritiseeris ka kvantiteedi reegleid. Sellele viitab Andersoni märkus. Aaviku sellekohase avaliku nõudmise peale täpsustas Suits: “Olen meie

rahvalaulu muusikalisest elemendist võõrandatud ebaloomuliku lugemise vastu ja uuesti leelotava skandeerimise poolt." Ta soovitas panna repertuaari ilmekat loomulikku koolilugemist, vahetevahel sekka ka leelotavat skandeerimist. Kuidas toimida, selleks pani ta artikli lõppu vastava näitegi.⁴²

Et lõuna- ja põhjaceestiline regivärss on oma laadilt erinevad, püüdis ta selle põhjuste kohta anda omapoolse seletuse. Analüüsides Lõuna- ja Põhja-Eesti regilaulu ja nende tegelikke erinevusi, väitis Suits veendunudult: "Õigem oleks vast oletada lõunaceesti prosoodia ja värsimöödu vanemat algsoomelist algupära, konstateerides tõenäoliselt hilisemat arengut välte ja sõnarõhu rütmilise stiliseerimise poole Põhja-Eesti ja Soome laulumail."⁴³ Artiklis "Kalevipoja" kohta 1911. a. vihjas ta samuti "Kalevipoja" värsimöödu küsimustele.

Pole otsesid andmeid selle kohta, et Suits kunagi oleks tegele- nud eesti rahvalaulude antoloogia koostamisega, kuigi ta oma kirjas Lindele sellest olevat kõnelnud.⁴⁴

1935. a. korraldatud Raamatu-aasta ürituste nimistus peaks leiduma ka Suitsu ülikooliloengutele teemal "Eesti kirjandusarvustuse ja kirjanduslooliste vaadete arengujooni (raamatu-aasta puhul)" 1935. a. II semestril, jätk 1936. a. I semestril. Selles kummutas ta rea juba käibele läinud eksiväiteid, mõned koguni traditsioonis ja trükistes tsirkuleerima pääsenud. Viimaste hulka kuulub näiteks ka Viru vanne, mille sisus kõneldakse Faehlmanni, Kreutzwaldi ja Nocksi vandetöotusest Rakvere Vallimäel. Samateemaline on ka üks Kr. Raua sõejoonistus: "Vannume Eestile ustavust elades ja surres!"⁴⁵ Mingit seesugust vandeandmist pole olnud, tõestas Suits.

Kui Aino Kallas kirjutas näidendi "Mare ja ta poeg" Viljandi lossi vallutamise katse kohta 1343. a. toomapäeval (21. dets.) või selle eelpäeval, siis süüdistati autorit ajaloo võltsimises (eriti "Estonia" lavastuse puhul). Teatrile heideti ette kangelasliku rahvusliku mineviku halvustamist, eriti reetliku ema esitamise kaudu.⁴⁶ Sellest sündmusest puudutatult esines Suits veidi hiljem uurimusega, milles ta veenvalt selgitas, et nii Bornhöhe oma "Villu võitlustes" kui ka Aino Kallas oma näidendis on esinenud sõnakunstnikena vastavalt oma võimetele ja elamuste sügavusele. Nende käsitletud aine ei ba-seeru ajaloolistel sündmustel, vaid rahvusvahelisel muistendil, mille levitajaks oli Joh. Renneri kroonika B. Hoeneke riimkroonikast ammutatud andmetel. Renneri kroonikat on kasutanud tõenäoliselt ka Bornhöhe, nagu ta võis tunda ka B. Russowi kroonikat.⁴⁷ Ja Jungi raamatust "Kodumaalt" 7 (1878), lk. 34-35 leiame Russowi versiooni.

Juba F. Kuhlbars näitas, et tegemist pole ajaloolise sündmuse kujunemise, vaid muistendiga.⁴⁸ Tegemist näiteks olevat Trooja puuhobuse motiivi ühe versiooniga. Motiiv leidub ka Egiptuse folklooris. Kauge rännakuga luuleaineid tunneme eesti rahvaluules teisigi. Olgu või kükloop Polyphemose silma väljatorkamise lugu Odysseuse

poolt, mis on eesti rehepapi muistendesse rännanud. Suits juhib samas veel tähelepanu K. Müllernhofi teosele, kus sama muistendi tekst teksti kriitilises väljaandes paikneb.

G. Suits on neid kirjandusteadlasi, keda rahvaluule on sisuliselt huvitanud ja seetõttu on ta sellesse suutnud põhjalikult süveneda. Juba oma erialases ettevalmistuses ei jätnud ta rahvaluulet kõrvale. Ta jälgis eesti rahvaluule kogumist, uurimist ja publitseerimist. Eriti pidas ta silmas laule ja mütoloogiat. Oma kriitilistes artiklites, näit. "Kalevipoega" või Eiseni loomingut käsitledes suundab ta analüüsida objektiivselt, arvestades saavutuste, eesmärkide ja funktsiooni aspekti, hinnates saavutatut ja kritiseerides puudujääke ning viidates veel lahendamata probleemidele.

Rahvalauluimmitatsioonide osa tema loomingus on küllalt suur, tulemused ületavad kõigi seniste katsetajate saavutusi. Siin pole oluline üksnes regivärsivormi kasutamine, vaid ka tõsine püüe regivärsi kasutada inimest mõista ja kujutatavat keskkonda karakteres vormis vahendada. Ja et regilaulu vorm on kõlvuline ka kaasaja inimese elamuste kunstilisel kujutamisel. Mitte väike osa on ka tema ülikooliloengutel, kus ta käsitles rahvaluuleküsimumi rööbiti kirjandusteooria ja problemaatikaga.

Viited

¹ K. Mihkla, Gustav Suitsu vanematest ja lapsepõlvest. -- "Eesti Kirjandus" 1933, lk. 525.

² G. Suits, "Kõu ja Pikker". Rahva suust saadud ainete järele salminud M. J. Eisen. Teine parandatud trükk. -- "Postimees" 1910, nr. 227.

³ G. Suits, "Postimees" 20. mail 1902, nr. 110.

⁴ Eesti kirjanduse ajalugu. III köide. XIX sajandi lõpust 1917. aastani. Toim. H. Puhvel. Tallinn 1969, lk. 345-346.

⁵ G. Suits, Sihid ja vaated. Helsingi 1906, lk. 61-80.

⁶ M. J. Eisen, Eesti osa "Kalevalas". -- "Eesti Kirjandus" 1910. lk. 214-238, eriti lk. 225, 226; G. Suits, "Kalevipoeg" rahvaeeposena ja konstitööna. -- "Eesti Kirjandus" 1911, lk. 457-458.

⁷ G. Suits, Sihid ja vaated, lk. 75.

⁸ G. Suits, Dr. Jakob Hurt. 10. VII 1939 - 31. XII 1906. In memoriam. -- "Sõnumed" 9(22.) I 1907, nr. 5, 7, 8.

⁹ G. Suits, Kõu ja Pikker. -- "Postimees" 1910, nr. 277.

¹⁰ V. Tarkiainen, Eino Kauppinen, Suomalaisen kirjallisuuden historia. Neljäs painos. Helsinki 1967, lk. 271-285.

¹¹ Rafael Koskimies, Elävä kansalliskirjallisuus. Helsinki 1946, lk. 61.

¹² G. Suits, M. Lepik, Eesti kirjanduslugu tekstides I. Tartu 1932, lk. 11.

¹³ K. Leetberg, Kui pikalt on "Kalevipoeg" rahva luuletus? St. Peterburg 1911, lk. 25-26.

¹⁴ Ilmus uuesti "Kriitika" I. Tartu 1935, lk. 13-80. On märkimisväärtne, et "Kriitika" I ilmus raamatu-aastal, kui Eesti Kirjanduse Selts andis välja piduliku "Kalevipoja", mille parandustoiinkonda kuulus ka Tuglas.

¹⁵ F. Tuglas, Kriitika I, lk. 81-106.

¹⁶ G. Suits, "Kalevipoeg" rahvaeeposena ja kunstitööna. "Eesti Kirjandus" 1911, lk. 449-461.

¹⁷ Sealsamas, lk. 454.

¹⁸ Sealsamas, lk. 453.

¹⁹ A. Anni, Fr. R. Kreutzwaldi "Kalevipoeg". Esimene osa. Kalevipoeg eesti rahvaluules. Tartu 1934, lk. 10.

²⁰ Sealsamas, lk. 4.

²¹ A. Annist, Fr. R. Kreutzwaldi "Kalevipoeg". Teine osa. Kalevipoja saamislugu. Tartu 1936, lk. 203-205.

²² G. Suits, "Kalevipoeg" rahvaeeposena ja kunstitööna. "Eesti Kirjandus" 1911, lk. 453.

²³ Vt. näit. G. Suits, Kreutzwald Tartust lahkumisel. — "Looming" 1935, lk. 79-86.

²⁴ "Postimees" 25. -27. VII 1930, nr. 198-200.

²⁵ G. Suits, Eesti kirjanduslugu. I köide. Algusest kuni ärkamisaja lõpuni. Lund 1953, lk. 171, 172.

²⁶ Vrd. G. Suits, Nuori Kreutzwald. Helsinki 1953.

²⁷ E. Laugaste, Fr. R. Kreutzwaldi "Kilplaste" algallika küsimus. — "Eesti Kirjandus" 1933, lk. 563-586.

²⁸ G. Laugaste, Fr. R. Kreutzwald rebasejuttude vahendajana. — Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 77. Tartu 1959, lk. 68-100. Käsikiri valmis 1938. a.

²⁹ E. Laugaste, Pajatus kui rahvaloomingu žanr. — Filoloogiateadused Tartu Ülikoolis. Konverentsi teesid. Tartu 1982, lk. 73-75, p. 8.

³⁰ Gustav Suits, Luuletused. Tallinn 1959, lk. 136-140.

³¹ G. Suits, Ohvrisuits. Valik armastusluuletusi 1904-1920. Tallinn 1920, lk. 115-125.

³² Sealsamas, lk. 306-307.

³³ Eesti kirjanduse ajalugu IV, Tallinn lk. 131.

³⁴ EKMS Aastaraamat 1881, lk. 23-48.

³⁵ Gustav Suitsu Ballaadi "Lapse sünn" sõnavara. Tartu 1980. Käsikiri TÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris.

³⁶ G. Laugaste, Sõnasilpide statistika G. Suitsu poeemi "Lapse sünn" ja V. Ridala poeemi "Merineitsi" kohta. Tartu 1935, lk. 57.

³⁷ N. Andresen, Maailma vari üle rohtaia. Gustav Suitsu luulest 1913-1916. — N. Andresen, Suits ja tuli. Uurimusi ja artikleid.

Tallinn 1983, lk. 67-96. Vaata ka: H. Suits-Kangro, Aino ja Gustavi lugu. Lund 1987, lk. 171 jj.

³⁸ J. Semper, Mõttekilde Gustav Suitsu puhul. — Johannes Semper, Mõtteännakuid II. Artikleid ja esseid. — Johannes Semper, Teosed VIII. Tallinn 1971, lk. 80.

³⁹ A. Oras, Gustav Suitsu teekond läbi värsside. — "Eesti Kirjandus" 1933, lk. 521.

⁴⁰ W. Anderson, Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder. Tartu 1935, lk. 9-11.

⁴¹ "Kasvatus" 1924, lk. 259 jj.

⁴² Suitsmaa, Meie rahvalaulu skandeerimine. "Looming" 1924, lk. 542. Vt. ka E. Laugaste, eesti rahvaluuleteaduse ajalugu II. Tallinn 1980, lk. 64-90; 379.

⁴³ Suitsmaa, Skandeerimise poolt ja vastu. "Looming" 1925, lk. 270.

⁴⁴ N. Andresen, Suits ja tuli. Tallinn 1983, lk. 78.

⁴⁵ Vt. näit. Fr. R. Faehlmanni album. Tartu 1929, lk. 55

⁴⁶ Lea Tormis, Eesti teater 1920-1940. Sõnalavastus. Tallinn 1978, lk. 275-276.

⁴⁷ Vastavaid kroonikamaterjale koos täiendavate andmetega vt. teos: "Bartholomäus Hoenke Liivimaa noorim riimkroonika. (1315-1348). Tallinn 1960, eriti lk. 90-91 ja 128-129.

⁴⁸ G. Suits, Ajaloost kirjandusloos. — Literarum Societas Esthonica 1838-1938. Liber Saecularis II. Tartu 1938, eriti lk. 981-992.

SISUKORD

<u>Eduard Laugaste.</u> Ballaad "Nurganaine" cesti vanemas laulu-traditsioonis	3
<u>Janika Oras.</u> Muhi lastelauluviisid	30
<u>Tiiu Roll.</u> Regilaulu poeetika käsitusi Eestis 19. sajandil ...	45
<u>Tiiu Roll.</u> Regilaulu epiteedi analüüsi võimalusi	61
<u>Jussi Lehtonen.</u> Kansanrunouden ja Kalevalan tutkimuksesta nykytilanteessa	66
<u>Eduard Laugaste.</u> Jakob Hurda rahvaluulealane tegevus esimesel perioodil (1860-1871)	79
<u>Loone Kaust.</u> 1901. aasta Oskar Kallase elus	84
<u>Ants Järv.</u> Friedebert Tuglas ja rahvaluule	99
<u>Eduard Laugaste.</u> Gustav Suitsu sidemetest rahvaluulega ...	109

Tartu Ülikooli Toimetised. 943.
EESTI RAHVALUULE KÄSITLUS.
Tõld eesti filoloogla alalt.
Tartu Ülikool.
EE2400 Tartu, Ülikooli 18.
Vastutav toimetaja A. Järv.
8. 56. 8.0. T. 212. 250.
Hind rbl. 32.-
TÜ trükkkoda. EE2400 Tartu, Tiigi 78.